

Võru Õpetajate Seminari
pere
mälestusi

Kogunud ja redigeerinud
K. Laane ja V. Horm

1987

Võru Õpetajate Seminari
direktor
Johannes Käs (1885-1950)

Foto V. Horn (1938)

VALIMIK

Võru Õpetajate Seminari pere mälestusi

Kogunud ja redigeerinud K. Leane ja V. Horm

PEDAGOOGIKA
ARHIIVMUSEUM
FOND K 6023

Tallinn 1987

Saateks

Endise Võru Õpetajate Seminari (VÕS) perelaste mälestuste kogumist alustati Karl Laane algatusel seoses VÕS-pere kokkutulekute korraldamisega. Sõjajärgsel perioodil (1958-1985) on neid kokkutulekuid olnud 12. Kokkutulekute kutseil on alati seminariperelasi õhutatud kirja panema mälestusi. Seni on neid laekunud ligi 30.

Juuresolevalt avaldame masinkirjaväljaandes valimiku neist mälestusist, arvult 14, mis eredamalt valgustavad VÕS uuenduslikku tööd, Johannes Käisi juhtivat osa selles ja mõnede VÕS silmapaistvamate õpetajate tööstiili. Ülejäänud, sellesse valimikku mitte mahtunud kirjepanekud on kavatsus talletada Eesti NSV Pedagoogika Muuseumis (PEM).

Mõningaid VÕS-perelaste mälestusi on varem avaldatud ka koguteoses "Võru Õpetajateseminar. Tegevus ja uuenduspüüded" (1936), V. Hormi koostatud käsikirjalises kogumikus "Johannes Käis" (1980, PEM-is) ja omaaegse Pedagoogilise Ühingu "Võru Seminar" bülletäänis "Teated" (1932-1940).

Mälestuste lõppu on lisatud lühiülevaade VÕS-pere kokkutulekutest.

Valter Horm

Tallinnes, 1987

Alleks Vallner

Eesti NSV teeneline õpetaja

Võru Õpetajate Seminaris^x

Ettevalmistumine õpetajakutseks sai mulle paratamatuseks pärast gümnaasiumi lõpetamist. (Valgas 1929. a. kevadel.) Oli tarvis võimalikult kiiresti ja odavalt kätte saada püsiv töökoht. Sest isa suri pärast pikaajalist põdemist 11. dets. 1928. Mul jäi veel pool aastat gümnaasiumis käia. Aga mis siis edasi? Ainus tugi perekonnale oli see väike käsitöölise krunt, mis võimaldas hädavaevu pidada lehme ja siga. Koduperes oli ema kõrval veel 14aastane vend Konstantin, 11aastane õde Leili ja 3aastane vend Roland. Minu kohus oli asuda ema kõrvale pere eest hoolitsema.

Mõninga erupidamise järel selgus, et kõige kindlam on: minna Võru seminari lõppklassi, et saada juba 1930. aasta sügisel õpetajakoht.

Võru seminari oli läinud Valga 1928. aasta lennust juba kaks ja varasemaist lendudest kolm. Selgus, et lõppklassi, s. o. 6-ndasse saamiseks on tarvis sooritada kuus eksamit, neist neli 5. klassis läbivõetud metoodilisest materjalist. Sain Võrust vastavaid materjale ja hakkasin selleks õppima rööbiti gümnaasiumi lõppklassi ainetega. 1929. a. juunis sõitsingi Võrru eksameid sooritama. Samal päeval, mille õhtul teised jäid Valke lõpupidu pidama.

Seekord sain hakkama viie eksamiga, kolm jäid sügiseks. Ka neist sain sügisel üle ja nii olingi 1929. a. sügisel seminarist.

^x Peatükk A. Vallneri elukroonikast lk. 17-19 (A. Vallneri abikaasa Hilde Vallneri valduses).

Võrreldes Valga õpetajatega tundusid seminari õppejõud hoopis teisest mastist inimestena. Ja juba mu esimesest koolikuust alates. Just võrratult inimlikena, iga oma kasvandiku käekäigust sügavalt huvitatuna. Näiteks seminaris õppis rida sääraseid, kel oli raskusi kasvõi igapäevase leiva ostmisega, aga neile andsid mitmed õpetajad raha, kõige rohkem direktor Johannes Käis. Selle said nad tagasi, kui laenajad asusid tööle. Või jälle minuga. Seminari saksa keele õpetaja taipas mu äärmist nõrkust juba esimesel kontrolltööl. Ta ütles: selle aastaga te niikuinii ei suuda midagi parandada, õppige midagi muud vajalikku selle asemel ja kooli jõudes ei hakka te eales saksa keelt õpetama. Minuga ühel ajal lõpuklassi saamise eksameid sooritanud Karl Vares polnud keskkoolis üldse inglise keelt õppinud. Ta vabastati inglise keele tundidest ka seminaris. Ja meie mõlemad jõudsime hiljem Eesti NSV teenelise õpetaja aunimetuseni. Ka pillimängu oskuses olin ma tublisti paar klassi madalam oma klassikaaslasest, kuid see kõik andestati, kuna olin enamikus seminari õppeaineis tugevamate hulgas. Sellest näide: emakeele õpetaja Rudolf Reiman vabastas mu pärast kahe kodukirjandi kirjutamist nendest kuni kevadeni, lausudes: "Teil on keel ja kirjaoskus käes, õppige võidetud aja arvel muud!"

Need on erilaadsed näited diferentseeritud lähenemisest õpilastele.

Seminari päev oli üsna pikk: kella 8-st kuni õhtul kella 8-ni paaritunnise lõunavaheajaga. Õppetunnid, igasugused harjutamised, töö praktikatundideks ettevalmistamisel. Tavaliselt oli õpetajaid alati käepärast nõu- ja abiküsimiseks. Peaaegu igal laupäevaõhtul oli koolimajas õpilasõhtu, millest osavõtjaiks olid enamikus ka õpetajad. Tantsulugude mängijaid oli klaveril alati ning tantsuringis keerlemas õpetajaid ikka eesotsas direktoriga. Oli tugev

omapere iseloom kõigis üritusis ja igas päevas.

Oli üllatavalt ebaharilikku. Mul tuli novembri algul anda praktikatund harjutuskooli V klassis. Emakeele grammatika. Õpetajaks seal Rudolf Reiman. Tunnikonspekti koostamisel oli abiks R. Reiman ise, seda parandas ka direktor. Õnnetuseks polnud ma veel ühtegi R. Reimani tundi selles klassis näinud. Tunni lõppedes ütles R. Reiman erutluskonverentsil: praktikant kõneles õpilased surnuks. Tund ei tule arvestamisele! Järgmisel nädalal läksin R. Reimani keeleõpetuse tundi. Suur oli hämmastus, et R. Reiman kasutas tunnis ainult kolme sõna: vastleme! mõtleme! kirjutame! Õpilased töötasid palehigis. Vapustav! Õpilased ise evastasid reegli, täitsid süvendava harjutuse. Niivõrd käes olid neil iseseisva töö harjumused. Tund oli äärmuseni välja viidud õpilaste aktiivsele iseseisvale tööle.

"Punases Võru Seminarist" kõneldi kodenlikul ajal palju, ja see saigi põhjuseks, miks tagurlik valitsus otsustas selle seminari sulgeda esimesena - 1930. a. suve hakul. Mul olid Valgast minnes juba teatavad poliitilised seisukohad ja kogemused. Sellepärast tundsin mõnevõrra ka huvi, kuidas marksistlikud arusaamed olid seminaris levinud. Neist ei räägitud, neid ka ei uuritud. Ainus marksistliku kirjanduse uurija oli saksakeelseist allikaist V klassi õpilane Leonhard Hallop.

See, mis puudu oli teoreetilistest teadmistest, väljendus aga üsna selgelt õpilaste hoiakuis. Seminari õpilased olid oma suures enamikus pärit perekondadest, kus elati n.-ö. peost suhu. Kehvema rahva klassiteadvus oli antud juba ema rinnapiimaga. Seda ei olnud tarvis enam selgitada ega agiteerida ega revolutsiooniliste loosungitega süvendada. Kaasasündinud klassiviha oligi see, mis andis seminarile "punase" maine.

Õpetajaskond kandis koolitöö reformi lippu, mis kuulutas kedu

juba tsaariajast omaseks saanud koolielule. Aga kodanlusele on kõik see "punane", mis püüdleb vanade vormide ja arusaamade kaotemist. Nn. kooliuuendusliikumine, mille eesotsas seisis seminari direktor Joh. Käis, püüdis purustada keuseegseid dogmasid, oli pedagoogikas revolutsioonilõhnaline, sellega rahvasuus "punane".

Selles seisis Võru Seminari "punane" olemus. Seda minu arvates. Aga niisugune ohtlik punavärvus, millele poliitiline poliitsei lihtsalt ei osanud saada tõkestajaks.

Seminerist võtsin ma kaasa sügava lugupidamise kõigi õpetajate vastu. Nad oskasid luua mingi omapärase sõnulseletamatu Võru Seminari vaimu, mis kestis aastakümneid kuni tänaseni ja kutsub kõiki elavaid võruseminarilasi taas ja taas iga kahe aasta takka kokku ja külastama Joh. Käisi ning teiste õpetajate haaküünkaid.

Valgas, 1985

Valter Horm

V A L G E M A J A

Mälestusi ja märkmeid Võru Õpetajate Seminarist,
Johannes Käisist, Rudolf Reimanist ja veidi muustki

Sissejuhatuseks

Võru Õpetajate Seminar (VÕS) alustas tööd 7. jaanuaril 1921. aastal endise Võru linnakooli hoones, mis on ühtlasi 1784. aastal asutatud Võru linna vanimaks ehituseks. Algselt ühekorruselisele majale oli 1910. aastal peale ehitatud teine korrus. Üldiselt tunti seda maja Võrus Valge Majana. Ka seminaristide mälestuses on ta säilinud selle nime all.

Seminar alustas tööd kahe klassi ja 43 õpilasega. Alates 15. veebruarist 1921 määrati seminari direktoriks Johannes Käis (1885-1950).

Olin alles 12 aastane, kui astusin seminari 1921. aasta sügisel. Sealt peale algas minu tutvus J. Käisiga.

Lõpetasin seminari 6-aastase kursuse 1927. a. kevadel. J. Käisi soovitusel sain oma esimese õpetajakoha Riia Eesti algkoolis, kus teenisin kuni ajateenistusse minekuni 1929. a. lõpuni. Ka hiljem, töötades noore õpetajana mitmes koolis, jätkus mul kirjavahetus J. Käisiga.

Üsna tihe koostööperiood oli mul temaga aastail 1935-1940, mil töötasin Eesti Õpetajate Liidu (EÕL) sekretärina ja kohakaasluse alusel ühtlasi "Õpetajate Lehe" toimetajane Tallinnas, J. Käis aga oli juba alates 1931. aasta sügisest valitud EÕL teaduslikuks sekretäriks. Tõsi küll, kokkupuuted ei olnud igapäevased,

sest J. Käis elas 1930-ndail aastail Tartus. Kontakt toimus peamiselt kirja teel.

Neil aastail valmis tal metoodiliste käsiraamatute sari "Uusi teid algõpetuses" ühes arvukate lisadega. Sageli tuli tal esineda loengutega õpetajate päevadel ja kursustel. Ta oli otsitavamaid ja populaarsemaid lektoreid õpetajaskonnas. Samal ajal kuulus ta veel Tartus K. Ü. "Loodus" väljaandel ilmunud "Eesti entsüklopeedia" toimetuse sekretariaati.

Tartus toimetas ta ka EÕL kooliuuendusrühma bulletääni "Kooliuuenduslane", mis ilmus kord kuus. Seda trükiti Tartus, kust see saadeti Tallinna, et siit "Õpetajate Lehe" kaasandena tellijaile saata. Ei mäleta, et ajakiri kunagi oleks hilineanud. J. Käis oli neis asjus väga täpne. Üldse oli ta haruldaselt suure töövõimega inimene.

Kuna "Uusi teid..." ilmusid "Töökooli" väljaandel, tuli tal kord kuus käia Tallinnas. Tavaliselt käis ta sel puhul ka Eesti Õpetajate Liidus, mis oli ühtlasi "Õpetajate Lehe" toimetuseks. Õige sageli oli tal kaasas ka artikkel "Õpetajate Lehe" või "Kasvatuse" kooliuuendusnurga jaoks. Viimase sisustamine oli samuti tema ülesandeks.

Nõukogude aastail (1940-1941 ja 1944-1950), samuti vahepeal sel Saksa okupatsiooni ajal (1941-1944) oli mul J. Käisiga kokupuuteid vähem, kuna osa aega töötasin mitte kooli alal ja aastail 1944-1950 väljaspool Tallinna (Kohila kooli direktorina). Aegajalt külastasin teda siiski ENSV Haridusministeeriumis. Ta oli tollal ülimalt tööga koormatud, mistõttu sagedane tülitamine tundus kohatuna. Võtsin osa ka tema 60. sünnipäeva tähistamisest ENSV Haridusministeeriumis 26. detsembril 1945. a., kuid ainult õhtusest koosviibimisest, sest argipäeva tõttu olin päeval koolitööga seotud. Koosviibimisel öeldi talle palju südamlikke õnnitlusi.

Paeril korral külastasin sõpradega teda Lomonossovi tänaval nr. 17, kus ta elas V. Meltsi korterist üüritud toas.

Kord, see võis olla 1946. või 1947. aastal, kutsus ta mind Kohilast Tallinna ja tegi ettepaneku tulla tööle ajakirja "Pioneer" toimetusse. Kaalusin ettepanekut, kuid keeldusin. Tallinnas olnuks raskusi korteri saamisega. (Umbes samal ajal asus "Pioneer" toimetuses tööle Jaan Rummo, kes oli põline tallinlane ja keda hästi tundsin EÕL päevilt. Muide, tema ettepanekul sain kohe 1940. aasta algul Raadio Ringhäälingus).

Raamaturiiulil on mul säilinud V. Lõdise romaan "Torm" pühendusega J. Käisilt minu 40. sünnipäevaks 1948. a.

Raskel ajal 1950. aasta maikuus kohtasin teda Tallinnas Harju tänaval. Istusime tunnikese kohvikus. Ta puistas südant: pooleldi pealesunnitud pensionile saatmisest, talle 1946. aastal osaks saanud lehmivast kriitikast ja kavatsusest end suvel Tromsil venna talus ometi kord põhjalikult välja puhata, et sügisel Tallinnas jätkata pooleliolevate käsikirjade trükivalmis seadmist. Rõhutas, et ei asu mingil juhul enam palgalisele tööle, kuigi pakkumisi peaks tulema, mis tema tohutut töövõimet arvestades oli üsna tõenäoline. Arvan, et selle otsuse langetamisel mõjus kaasa kuulmisvaegus, mis mõnevõrra raskendas suhtlemist kaastöötajatega. See oli minu viimne kohtumine J. Käisiga.

Uuesti nägin teda juba Tromsil kirstupanduna. Olin nende paarikümne kasvandiku hulgas, kes saatsid tema põrmu venna talust Põlva kalmistu kaskede alla, kus ta puhkab viimset und.

Seega olin meie silmapaistva koolimehega tuttav ligemale 30 aastat (1921-1950).

Küllaltki ootamatult saabunud surmaga 1950. aastal minule J. Käisi teema ei lõppenud. Vastupidi - nagu paljud teised tema kasvandikud ja kaastöölised, tundsin vajadust ja sisemist kohus-

tust tema rikkalikku loovat elutööd lähemalt uurida ja populariseerida. Otsene koolitöö selleks mahti ei andnud. Töötades 18 aastat koolidirektorina tuli pedagoogilise töö kõrval palju aega kulutada majandusküsimustele (küte, remont, õpilaste toitlustamine, internaat). Väiksematel koolidel ju majandusjuhatajat ei olnud. Lisaks tuli tegelda kohaliku segakoori juhatamisega. Siiski kirjutasin 1965. aastal Tallinna Pedagoogilise Instituudi kaugõppijana kursusetöö teemal "Johannes Käis ja kodanlik kooliuuendusliikumine". Ärekiri sellest on mul säilinud.

Siirdunud kohe pärast 60-ne aastaseks saamist 1. jaanuaril 1969. aastal pensionile, asusin elama Tallinna. Suvisel perioodil töötasin Tallinna Reisi- ja Ekskursioonibüroo mittekoosseisulise ekskursioonijuhina. Sellena olen aastail 1970-1986 juhtinud ^{üle} ligi 200 ekskursiooni paljudel marsruutidel nii koduvebariigis kui ka teistes liiduvebariikides (ligi 40 ekskursiooni lennukiga, ülejäänud bussiga ja mõned üksikud rongiga). Neist reisidest võivad jutustada 15 fotoalbumit (pildistamine on olnud minu hobiks alates 1935. aastast). Reisid on avardanud silmaringi ja värskendanud vaimu.

Talveperioodil aga hakkasin tegelema meie kooli ajaloo uurimisega. Õieti alustasin sellega juba 1966. aastal Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi (VÕT-i) korraldatud pedagoogilise uurimistöö kursustest osavõtjana Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo ^{Heino Liimetsa kutse ja} sektsioonis dotsent A. Elango juhendamisel. Jätka-
sin seda tööd 1972. aastal kursuste baasil asutatud NSV Liidus ainulaadse Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi (ÜPUI) liikmena. 1971. aastal valmis mul pikem 300-leheküljeline uurimistöö "Eesti õpetajate organisatsioonid 1917-1940". Järgnes riide lühiuurimusi Enn Murdmaest, Jüri Annussonist, Aleksei Jenso-
nist ja Tallinna Linna Pedagoogilisest Muuseumist. Need uurimu-

sed on esjast huvitatuile kättesaadavad TA raamatukogu käsikirjade osekonnas ja ENSV Pedagoogika Muuseumis.

Viimasel aastakümnel olen oma uurimistöös peamist tähelepanu pühendanud Johannes Käisile, eriti seoses tema 100. sünniaastapäevaga 26. detsembril 1985. a. Endise Riia Aleksandri Gümnaasiumi trükitud aruannete ja mitme J. Käisi varasema trükise põhjal õnnestus välja selgitada tema novatorlik tegevus juba noore loodusõpetuse õpetajana Lätimaal aastail 1903-1917.

Mõndagi uut on J. Käisi elutöö täiendavale uurimisele lisen-
danud endise VÕS-i pere regulaarsed kokkutulekud alates 1958. aastast. Siin on esinenud meie hariduselu juhid (F. Eisen), pedagoogika- ja loodusteadlased (H. Liimets, J. Eilart) ning hulgaliselt J. Käisi omaaegseid kasvendikke ja kaastöölisi (L. Hallop, V. Horm, A. Ivask, O. Kall, K. Laane, R. Liiv, S. Onno, A. Pettai, K. Praakli, J. Seilental, E. Sööt, A. Tolk, E. Tuuling, A. Udras, A. Vallner jt.).

Ise olen pidanud VÕS kokkutulekuil järgmised ettekanded:

- 1967. a. - Endise Võru Õpetajate Seminari pedagoogilise pärandi uurimisest.
- 1970. a. - Mõningaid lisematerjale VÕS ajaloo kohta.
- 1975. a. - J. Käisi käsikirjaline pärand.
- 1977. a. - J. Käis publitsistina.
- 1983. a. - VÕS ja Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse jäädvustamine.
- 1985. a. - Noor J. Käis loodusõpetuse õpetajana Lätimaal.

VÕS perega tegime 1984. aasta juunis bussiekskursiooni J. Käisi varasema õpetajaametiga seotud paikadesse Põhja-Lätis. Limbažis otsisime üles tema esimese töökoha - Limbaži end. linnakooli säilinud hoone. Olen selgitanud ja pildistanud tema töökohad Riias ja Pihkvas ning mõningaid lisematerjale saanud Valmiera, Vologda ja Pihkva koduloomuuseumidest.

ÜPUI väljaannetes on ilmunud minult järgmised publikatsioonid J. Käisi kohta:

1. Johannes Käisi pedagoogilisi seisukohti tema publitsistliku tegevuse valgusel. Nõukogude pedagoogika ja kool XXI, 1980.
2. Noor Johannes Käis loodusõpetuse õpetajena. Nõukogude pedagoogika ja kool XXXI, 1983.

Lisaks sellele koostas in aastail 1975-1980 308-leheküljelise käsikirjalise kogumiku "Johannes Käis", milles peale J. Käisi noorusmälestiste ja autobiograafilise ülevaate leidub pikem kirjutis J. Käisi biograafiast ja kokkupuudetest temaga K. Laane sulest ning artikleid K. Praeklilt, A. Vallnerilt, J. Seilentalilt ja minult (3), samuti J. Käisi tööde bibliograafia. Kogumikus lises leidub üle 50-ne foto J. Käisist. See käsikirjaline kogumik on uurijaile kättesaadav ENSV Pedagoogika Muuseumis ja ENSV TA teadusliku raamatukogu käsikirjade osakonnas.

Tõhusaim panus J. Käisi pedagoogilisest pärandist ja selle tähtsusest tänapäeval on siiski Ferdinand Eiseni koostatud ja "Valguse" kirjastusel 1986. aasta algul ilmunud kogumik "Johannes Käis. Koolile pühendatud elu", mille autoriteks on F. Eisen, I. Unt, H. Liimets, J. Eilert, K. Laane ja R. Liimets-Sorokina. Minu sulest on kogumikus kaks artiklit ("Johannes Käis - algõpetuse metoodika uuendaja 1920.-1930. aastail" ja "Koolile pühendatud elu"). Lisaks sellele koostas in kogumiku jaoks J. Käisi arvukate tööde bibliograafia.

Vahepealsetel aastail põhjendamatu unarusse jäänud silmapaistva koolimehe elutöö leidis väärikat äramärkimist tema 100. sünniaastapäeva tähistamisel 1985. aasta lõpul ja 1986. aasta algul mitme teadusliku konverentsiga ja arvukate artiklitega perioodikas.

Seoses meie senisele kooli õppe- ja kasvatussüsteemile osaks

saanud terava kriitikaga ja järjest suureneva kooli demokratiseerimise tendentsiga on J. Käisi pedagoogiline ideestik uuesti tõusnud meie avalikkuse vaateväljale. Päevakorrale on kerkinud tema valitud teoste (nende hulgas ka kaua käsikirjas lebanud "Õpetuse alused ja teed" ning "Loodusõpetuse metoodika") kirjastamine. Jääb ainult soovida, et see peatselt teostuks.

Neile, suuremalt osalt juba publitseeritud materjalidele lisan järgnevas mõned mälestuskatked ja märkmed Võru Õpetajate Seminarist ja kokkupuudetest J. Käisi ning teiste seminari silmapaistvamate pedagoogidega.

Seminaristina Valges Majas

Mu mälu on elati olnud viletsavõitu ja ei ole talletanud kuigi palju üksikasju. Pealegi on ajast, mil seminari astusin, möödunud juba 65 aastat.^x Küllaltki pikk, sündmusterikas, murrangu-line aeg, lisaks sellele mulle isiklikult reisiderikas. Ka ei ole mul niisugust muhedat jutustemisoskust nagu Oskar Lutsul, kui ta vestab oma mälestusi reaalkoolist.

Siiski on mõndagi säilinud mälusoppides, peamiselt üldmuljeid, mõjutusi, suundumusi, mis kõik kokku moodustavad 20-ndate ja 30-ndate aastate kooliuuendusliikumise tausta.

J. Käisiga puutusin esmakordselt kokku VÕS-i sisseastumiseksamitel 1921. aasta augustis. Lahendasime matemaatikaülesandeid, kirjutasime etteütluse ja siis pidin laulma Karl Pütsepale ühe laulu. Kuulnud, et olen Vestseliina koolmeistri Peeter Horni poeg, keda ta üsna hästi tundis, mainis ta: "Piitre um laulumis ja mängib pillikoorin, egä sinagi kehvem tohi olla," ning tegi mingi

^x Need read on kirjutatud 1986. aastal.

märgi minu nime teha.

Järgmisel päeval lugesin tahvlilt, et olen vastu võetud seminari ettevalmistusklassi. Sagemisi lootsin küll saada I klassi. Kuid Käis lohutas: "Eksamil olid tubli, aga oled veel liiga noor." Tal oli õigus. Olin pealegi väikese kasvuga.

Meie ettevalmistusklass ei olnud eriti suur, kuid üsna kärrikes, kus linnepoised olid tugevas ülekaalus. Uus õppemaksuta kool meelitas kokku Võru ja ümbruskonna kehvikute järelkasvu. Tunniandjaks olid esimesel aastal peamiselt kohaliku gümnaasiumi õpetajad. Neist suurimas hädas oli nooruke saksa keele õpetaja, keda poisid tunnis kimbutasid kord hiirega, kord klassi toodud siiliga, nii et isegi Käsil tuli paar korda sekkuda. Mul on praegugi silme ees pilt, kuidas kokkunud koolipreili hüppas hiirt nähes algul toolile ja sealt isegi õpetajalauale.

Normaalse töörütmi omandas seminar alles järgmisel õppeaastal pärast mõningat selektsiooni ja õpetajate kaadri täiendamist.

Mulle seminaris meeldis. Kohe algusest oli tunda direktori hoolitsevat ja juhtivat kätt ning kindlat korda. Seminari asutamisele eelnenud aastail olin pidenud korduvalt õppimise Võrus katkestema. Mõne kuu olin jõudnud käia 1918. aasta sügisel "Tsirgu kooli" punastest tellistest majas Karja tänaval. Korreks olin vastu võetud Võrru evakueeritud Palanga (Polangeni) gümnaasiumi I klassi. Vahepeal katkes kooliskäimine võimuvahetuse tõttu hoopiski: söök lõppes otsa ja vantsisime ühe teise poisiga (läbi rinde!) tagasi Vastseliina. Aasta või poolteist nühkisin ka Võru gümnaasiumi algklasside pinke. Sellest koolist on meelde jäänud noore F. Puusepa (hilisema Priidu P.) rühikas esinemine tunnis ja mõned kasulikud õpetussõnad tervise ja hea kehahoia suavutamiseks.

Veel oli Võrus õigeusu kirikukool, mis asus kiriku vastas puumajas. Ka seal olin lühikest aega. Selle kooli juhatajaks oli

T. R., pika ja peene kaelaga koolmeister, kelle kohta poisid olid sepitsenud laulu:

"Usna pika kaelaga,
pea oli otsas naelaga."

Kui ma ei eksi, töötas sama kool mõnda aega ka Velges Majas. Seetõttu viibis ka seminari avamine mitu kuud, sest Võru linna-ised ei tahtnud hoonet vabastada seminari jaoks, vaid soovitasid seminari paigutada hoopiski Vastse-Antsla mõisahoonesse.

Direktor Käis meile nooremates klassides tunde ei andnud. Esimestel aastatel oli tal palju tegemist seminarile sobiva õpetajateksadri ning koolile vajaliku inventari ning õppevahendite muretisemisega. Ajakohase füüsika- ja loodusõpetuse kabineti sisustamiseks tuli tal korduvalt Tallinnas käia. Eeskujuks oli tal tema poolt Riia Aleksandri Gümnaasiumis sisustatud kabinet, mis tollal äratas tähelepanu kaugemalgi. Selle sisustamisega oli ta Riias palju vaeve näinud, kuid see evakueeriti Võrust Serenskisse.

Võidelda tuli ka kooliaia säilitamise eest, millest peenra- maene olid huvitatud mõned kohalikud tegelased. J. Käis pidas kooliaeda väga tähtsaks õpetajate ettevalmistamisel ja pühendas ka edespäi palju hoolt seminari aiale. Siin viidi läbi mitte ainult aiandusealast õpetust, vaid hästikorrastatud kooliaed oli kogu aeg seminari õpilastele vahetundidel ja vabadel hetkedel meeldivaks jalutus- ja puhkepaigaks.

Lõpetanud Petrogradi Ülikooli loodusteadlasena I järgu diploma, oli J. Käis valinud oma diplomitöö teemaks Võru ümbruse järvede taimestiku ja loomastiku uurimise. Seda teaduslikku tööd jätkas ta jõudumööda ka seminari direktorina. Mäletan, et pärast Tamula järve kattumist peegelsileda jääga kogus ta grupi uisutajaid poisse ja käis meiega järve pikkust, laiust ja sügavust mõõtnes. Peatselt ilmuski temalt kohalikus ajalehes "Võrumaa" artikkel

"Tamula järv". Sellest loeme:

"Huvitav on küsimus, kas paljud neist, kes Tamulat tihti näinud ja vaadelnud, ka teavad, kui suur õieti on Tamula, mis peitub tema veepeegli all sügavuses ja põhjas?

Möödunud talvel ja kevadel (1922) noorte skoutide ja seminari kasvandikkude kaasabil penin mina mõõtmised toime, et just neile küsimustele õige vastus leida... Tamula oma suurema venna Vagulaga igatahes kuuluvad maastikkude hulka, mis uurimisväärt on.

Seni sai läbiviidud peasesjalikult Tamula sügavuse mõõtmine. 227 korda iga 50 sülla kaugusel raiuti augud jõesse ja lasti lood põhja. Sellest sai kaunis täielik pilt muidu silmade eest peidetud järve sügavusest, põhjast ja ühtlasi ka järve suurusest." Edasi selgub artiklist, et Tamula sügavaim koht oli 3,5 sülda ehk 7,5 meetrit, järve keskmine sügavus aga 4,7 meetrit. Need andmed on muide omaks võetud ja avaldatud ka monograafias "Eesti järved" (1968). Artiklis entakse ülevaade ka järve kaladest ja järves vahavast vesikatkest. Täiendatud andmetega ilmus sama uurimus ajakirjas "Loodus" 1923. aastal. Aasta varem oli ta samas ajakirjas avaldanud artikli "Munamägi ja tema ümbrus". "See on meie esimesi maastikuteaduslikke konkreetseid uurimusi, mis pole taas vajalikku tähelepanu pälvinud järelepõlvede silmis, ilmselt üksnes selle tõttu, et ei osata avastuslikkust otsida üldiselt ikkagi ainult koolimehena tuntud teadlase publikatsioonide kogumist," märgib uurimuse kohta J. Eilart (Kogumik "Johannes Käis", 1985, lk. 64).

Aeg-ajalt korraldas direktor Käis õpilastele õppekäike ja ekskursioone Võru ümbrusesse. Sel alal oli tal rikkalikke kogemusi Valmiera ja Riia päevilt. Meeldejääävad olid ka traditsioonilised jalutuskäigud kogu kooliperege Kirepisse ja Kasaritsa. Ekskursioonidel ja jalutuskäikudel tutvustas J. Käis meid loodus-

kaitse küsimustega. Loodusesõpradele valmistasid tollal muret eriti endised mõisapargid. Maareformiga tükeldati mõisad ja jaotati asunikele. Pargid ja pargiosad jäid sageli asunike krundidesse. Ehitusmaterjali hankimise tuhinas mindi sageli ka pargipuude kallale. J. Käis astus kohalikus ajakirjanduses korduvalt välja parkide rüüstamise vastu.

Minu kodukohas Vastseliina asunduses on Piuse jõe käärudes üks kaunimeid Võrumaa parke. Alati, kui saabusin Võrust koolivaheajale, oli mu esimene käik parki ja selle kõrval asuvaile endise piiskopilossi varemeile. Siis aga tegime poistega kindlaks, et meilegi parki on rüüstatud: pargi tagumises osas leidsime hulga tamme ja kuuske väärskeid kände. Kirjutasin sellest ajalehele "Postimees" sõnumi "Vastseliina park hävimisohus". Allkirjата sõnum ilmus esiküljel ja pealegi üsna silmapaistva pealkirjaga. Küll oli nüüd kohapealsetel tegelastel, eriti metskonna inimestel, arutamist, kes võis selle kirjutada. Mind igatahes keegi ei kahtlustanud - olin alles 15-aastane. Kuid pargi rüüstamisele pandi siiski piir. Vastseliina pargist kujunes aga edaspidi kogu kihelkonna laulupäevade ja noorte suvepidustuste peopaik. Ja on seda tänini. Ainult nüüd esineb vastupidine nähtus: park võsastub ja otse januneb kirvest, eriti Piuse kaldäärsed alad. (Külastasin parki viimati 1983. aastal.)

Edaspidises elus on mul tulnud töötada ligi paarkümmend aastat endistes mõisahoonetes (Kohila lähedal Tohisool 7 aastat, Härgla mõisahoones 11 aastat). Neidki mõisahooneid ümbritsesid pargid, kuigi mitte nii suured ja veheldusrikkad nagu Vastseliinas. Üsna kaunilt oli planeeritud parun Wrangelli Tohisoo park Keila jõe kaldal kauni vaatega jõele. Kooliperega suutsime selle hoida enam-vähem korras. Kahjuks rajati minu järeltulijate poolt selle pargi esisele elupuuhékiga piiratud nägusale muruplatsile

järelemõtlematult geograafiväljak, millega rikuti pargi ansambel.

Arvan, et kõik meie koolid nii linnas kui maal peaksid asuma parkides, mis isoleeriksid koolid ümbritsevast liiklusest ja mü-
rast, pakuksid mõningaid esialgseid võimalusi loodusvaatlusteks
ning jõukohast tööd noortele pargi korrastamisel. Kurb on vaadata
elasti koolimaja.

Ka peaks igal koolil olema kooliaed. 20-ndail ja 30-ndail
aastal nii oligi. Kohilas ja Härglas direktorina töötades suutsi-
me kooliaia korras hoida. Õpilased omandasid seal algsed aiatöö-
oskused.

Sõja-aastail hävis hulk kooliaedu, osa jäeti unarusse. Mõnes
koolis on neid hakatud uuesti rajama. Nii tehti näiteks Tallinna
42. keskkoolis, kus püstitati ka köetav kasvuhuone, milles õpila-
sed huviga töötasid. Kuid klaasid peksti puruks ja kõik, mis võt-
ta andis, kanti laiali või peksti segamini.

Veidi koduloost ja üldõpetusest VÕS-s

Kodulugu hakati õpetama meie algkoolides alates 1919. aastast
kolmel esimesel õppesastal. Vaeeldamatult oli see progressiivne
samm ja tähtis tegur meie rahvakooli sisulisel uuendamisel.

J. Käis esines juba 1916. aasta suvel Võrus korraldatud eks-
kursioonijuhtide kursusel pikema ettekandega, milles põhjendas
koduloo õppeplani võtmise vajadust. Ta rõhutas: koduloo kaudu
pannakse alus kodu tunnetusele, kodumaa tundmisele ja kodumaa-
armastusele. 20-ndail aastail arendas ta seda teemat veelgi edasi.
Tema arvates kogu õppetöö algkooli nooremal astmel pidi keskustu-
ma üldõpetusena kodumaise aine ja olevikuelu küsimuste ümber.

J. Käis ei olnud muidugi ainuke, kes tunnetas uue õppesaine
tähtsust. Rakvere Õpetajate Seminarist võrsus viljakas koduloo
metoodik, andekas kooli- ja kirjamees Jüri Parijõgi. Mihkel Kamp-

mea nõudis 1917. aastal, et kodulugu "peab rahvakoolis algõpetuse nurgakiviks saama". Veelgi varem oli C. R. Jakobson soovitanud: "Alustada tuleb majast ja kodust..."

Kui 1919. aastal kehtestatud esimese koduloo programmi autoriks oli tõenäoliselt andekas geograaf ja kodu-uurijs Jaan Rumma, siis 1921. aasta koduloo (samuti loodusõpetuse) programmi ja seletuskirja koostas juba J. Käis, kes lühemat aega 1920. aasta lõpul ja 1921. aasta algul töötas Haridusministeeriumis riigikoolinõunikuna. Veelgi põhjalikuma käsitluse osaliseks sai kodulugu J. Käisi koostatud 1928. aasta "Algkooli õppekavades".

Tsaariaegse koolitusega vanema põlve õpetajad ei tahtnud alul kodulugu omaks võtta. Oldi harjunud töötama õpiku alusel. Koduloos aga õpik puudus.

Minu isa, Loosi vallas Tabina külas Tanno talus sündinud Peeter ^(Horn) Horm (1874-1946) töötas Vastseliina mõisa (hiljem asunduse) algkooli juhatajana 45 aastat (1893-1938). Nagu enamik tolleaegseid maakoolmeistreid, oli ta ühtlasi põllumees. Saanud Liphartile kuulunud Vastseliina mõisa tükeldamisel väikese käsitöökrundi, ostis ta hiljem naabritelt veidi maad juurde, pidas hobust ja lehmi-lambaid ning töötas väsimatult nii kooli- kui pärispõllul. Tegi seltskonnatööd, mängis pillikooris viiulit, laulis J. Saarniidu segakooris bassi, aga selle kõrval oli Vastseliina Põllumeeste Seltsi asutajaid ning kauaaegne esimees. Oli ka esimesi kooliaedade rajajaid Võrumaal.

Noorest Peeter Hornist (Tabina Piitrest) ja seajandivahetuse Vastseliina mõisast on andnud värvika pildi kirjanik Karl Ast-Rumor, kes veetis isa juures pooleldi õpilasena, pooleldi koolmeistri abilisena kaks talve. (Teos "Aegade sadestus" I, Lund 1963, lk. 222-241.)

Alati, kui tulin Võrust koolivaheajale, päris isa minult:

"Millal ilmub koduloo õpik?" Püüdsin talle selgitada, et koduloos tuleb lähtuda oma kooli ümbrusest ning ajaloost ja igal koolil peaks oma õppekava ja õpik olema. Ta rahunes alles siis, kui tõi talle 1924. aastal ilmunud VÕS aastaraamatu "Teel töökoolile" I, kus leidis J. Käisilt hulk asjalikke näpunäiteid ja töökvu koduloo õpetamiseks.

Alles kuskil 1930-ndail aastail jõuti nii kaugemale, et koolides võidi koduloo käsitlesega ja kodulooprintsibi rakendamisega rahule jääda. Tõsi küll, vanemad koolijuhatajad armastasid ka nüüd tundide jaotamisel kodulugu "sokutada" nooremale, seminari-dest võrsunud õpetajaile. (Muide, sama nähtus kordus ka nõukogude koolis, kus kodulugu oli 4. õppeaastal õppeplaanis aastail 1959-1970. Töötades Kohila Keskkoolis aastail 1966-1968 tuli minulgi pensionieelikuna veelkord kodulugu õpetada, kuna ükski aineõpetajaist ei tundnud end selle aine õpetamisel kodus olevat.)

Põhjaliku koduloo põhjenduse on J. Käis andnud oma metoodilises käsiraamatus "Uusi teid algõpetuses" ja ajakirjas "Eesti Kool" (1935, nr. 2) ilmunud artiklis "Koduloo olemus ja koht algõpetuses".

J. Käisi õpilastest on koduloo õpetamise metoodikat nõukogude koolis edasi arendanud Alleks Vallner (1911-1986). Tema sulest on ilmunud rida koduloo tööraamatuid ja metoodiline käsiraamat koduloo printsibiist 1961. a.

Julgen väita, et just koduloo õpetamine meie omaseguses algkoolis pani aluse hoogsale kodu-uurimistööle. Eeldas ju õige koduloo õpetamine oma kooli- ja koduümbruse head tundmist ja uurimist. Ei ole ka juhus, et paljudest J. Käisi õpilastest on võrsunud nimekad kodu-uurijad, samuti kooli ajaloo ja kultuuriloo uurijad: A. Vallner Valgas, A. Ivask ja R. Liiv Võrus, K. Laane, F. Eisen, L. Hallop jt. Tallinnas, A. Udras ja R. Taba Tartus. Arvan, et võin ka end lugeda mingil määral nende hulka kuuluvaks.

Minu seminariaastail (1921-1927) oligi J. Käisi peamiseks huviobjektideks koduloo ja üldõpetuse juurutamine.

Koduloo õpetamine põhines vaatlustel. Seminari harjutuskooli nooremates klassides võis alati näha klassiseintel mitmesuguseid vaatlustabeleid. (Mida toob sügis? Kevade ootel. Ilmavaatlused jne.) Neid täitsid korrapidajad. Kasutati ka J. Käisi vaatlusvihikuid.

1923. aastal asutas J. Käis koos geograafiaõpetaja K. Kisaniga seminari juures ilmajaama, mis kuulus Tartu Ülikooli meteoroloogiajaamade võrku. Algul toimetasid ilmavaatlusi seminari vanemate klasside õpilased, hiljem mõnda aega seminari õpilane F. Toode, hilisem Eesti NSV teeneline õpetaja (vt. tema mälestusi).

1926. aastal ilmusid trükis J. Käisi "Loodusesõbra vaatlusvihud" ja vaatluslehed "Kodukoha looduse elust". Nendega pandi alus töövihikutele, mida eriti rohkesti ilmus 1930-ndail aastail. J. Käisi vaatlusvihikute, vaatluslehtede ja tööjuhataste alusel nimetab J. Eilart õigusega teda Eesti koolifenoloogia rajajaks. Seda tööd jätkas ta ka hiljem pärast seminari sulgemist, tehes katset organiseerida fenoloogiliste vaatluspunktide võrku koolides (vaata ka tema ülevaateid "Kodumaa looduse pöördlevalt" "Õpetajate Lehes" 1930-ndail aastail). Isegi temale raskeil Saksa okupatsiooniaastail Tromsil venna talus elades ei katkestanud ta seda tööd.

Vaatlustabelid levisid paljudes koolides. Enemikus neis töötasid J. Käisi õpilased või kooliuuendusrühma liikmed.

Minu ajal tegeles J. Käis agaralt ka Üldõpetusega, mille all tuli mõista õpetuse keskustust kindla koduloolise teema ümber. J. Käis ei jäänud siingi pelgalt teoreetikuks. Mäletan selgesti üht päikselist sügispäeva, mil jälgisin tema näitetunde seminari

harjutuskooli 2. õppeaasta õpilastega. Üldõpetuse teemaks oli "Sügis aias". Töö algas õppekäiguga kooliaeda ja jätkus klassis. Kokkuvõtte kirjutati kollektiivkirjandina klassitahvlile. Järgnes lugemispala käsitus, arvutamine.

Üldõpetus taunis ainesüsteemi, kus õpilastel tuleb igas tunnis end häälestada uuele teemale. Võru seminaris harjutuskoolis klassisüsteemi puhtal kujul ei rakendatud. Peaained olid küll ühe õpetaja käes, kuid laulmine, võimlemine ja mõnes klassis ka matemaatika jäid aineõpetajatele. Oli ainult nõutav, et õpetajad töötaksid omavahel tihedas kontaktis ja ühtlustaksid töökavad. Selleks võeti õpetajatetoos kasutusele tööraamatud, kuhu õpetajad märkisid oma kuu töökavad.

J. Käis jälgis hooliga, et ei esineks õpilaste ülekoormamist, eriti koduülesannete andmisel. Ainega ülekoormamine ja sellest tulenev sageli pealiskaudne käsitus ei viinud tema arvates sihile. Tulemuseks on õpilaste huvi langus, eriti reaalsainetes. Üldse oli meieaegne koolikoormus tänapäevasega võrreldes märksa väiksem, mistõttu jäi aega muudeks harrastusteks.

Paisutatud programmid tapavad tänapäeval õpilastes ja õpetajates koolirõõmu. "Õpilased peaksid olema robotid, kui nad kõik selle suudavad omandada, mis nõutakse", ütles hiljuti üks ajalooõpetaja. "Kool peaks muutuma inimlikumaks" (Ly Seppel).

Tuleb aga lisada, et õpetajatele oli töö seminaris ja selle harjutuskoolis küllaltki pingeline. Puudusid ju tollal enamikus õppeainetes käsiraamatud ja metoodikad. Palju tuli tõlkida võõrkeelsest pedagoogilisest kirjandusest. Sellesse töösse kaasati ka vanemate klasside õpilasi. Omajagu aega nõudis tõlgitud materjali paljundamine mimeograafil või šepirograafil. Niimoodi kulges näiteks töö J. Käisi juhtimisel pedagoogikakursuse ajal, mis oli pühendatud esijoones töökooli tähtsamate voolude ja esindajate

tutvustamisele. Kuid unarusse ei jäetud ka pedagoogika klassikuid (Komensky, Rousseau, Pestalozzi, Diesterweg jt.). Meil tuli koostada referaate nende elust ja tähtsamatest töödest ning pärast redigeerimist J. Käisi poolt neid ka ette kanda ja ühiselt läbi arutada. Näiteid sellest võib leida "Teel töökoolile" II osast (lk. 126-162).

Lõpetasin seminari 1927. aasta kevadel. Mul jäi nägemata VÕS hiilgeaeg - viimased kolm õppeaastat enne seminari vägivaldset sulgemist, mil seminar oli saavutanud juba üldise tunnustuse, nii et isegi naabermailt Soomest ja Lätist käidi teda külastamas. Neil seminari lõpuastail keskendus J. Käisi tähelepanu individuealse tööviisi ja tööjuhatusete menetluse juurutamisele, samuti liitklassidega töö organiseerimisele.

Kuidas sellega VÕS-s alustati, sellest on põgusalt pajatanud seminari 1930. aastal viimases lennus lõpetanud Alleks Vellner artiklis "Kooliuuenduslane" (V. Hormi koostatud käsikirjalises kogumikus "Johannes Käis", lk. 186). Sellest võiks aga mõni tolleaegne seminarist veelgi detailsemalt jutustada. Oli ju tegemist hoopis uudse probleemiga, mis kujuneski 30-ndail aastail meie kooliuuendusliikumise põhiliseks sisuks.

J. Käis oli juba tsaariaegses koolis endale novaatorliku loodusõpetuse õpetajana nime teinud. Ta oli koostanud uuendusliku loodusõpetuse metoodika, koduloolise vaateõpetuse ja üldõpetuse alused. Minult on küsitud: kuidas oli võimalik, et ta oli suuteline kirjutama pikemaid metoodilisi töid ka aabitsekursusest, matemaatika, füüsika, geograafia õpetamisest? Kas ta tegi seda pelgalt kättesaadava kirjanduse põhjal? (On ju tänapäevalgi didaktikuid, kes ise peasegu üldse koolis töötanud ei ole.)

Muidugi oli J. Käis kursis kogu kättesaadava metoodilise kirjandusega (nii idas kui läänes ilmunud). Kuid ta oli esijoones

siiski praktik, andekas õpetaja, kes tingimata pidas vajalikuks uusi meetodeid katsetada tegelikus koolitöös, enne kui soovitada neid kasutusele võtta laiemas mastaabis. Ei tule ka unustada, et Võru Seminaris juhtis ta isiklikult pedagoogilist praktikat ja viibis väga palju õpetajate tundides. Õpetajad olid sellega harjunud. Ta ei jälginud tunde niivõrd ülemusena ja kontrollijana kuivõrd kolleegina-didaktikuna, uute tööviiside rakendajana. Kõik praktikatundide konspektid käisid läbi tema käest. Samuti juhtis ta praktikatundide arutelu. See kõik andis talle kogu algõpetuse metoodika hea tundmise, kompetentsuse. Tema didaktilised vaated kujunesid mitte kabinetis ja kateedris, vaid elavas praktilises koolitöös kinnistunud kogemuste kaudu. Ja kuigi ta 1930-ndail aastail enam otseselt koolis ei töötanud, võis ta ometi toetuda soliidsele, ligi 30 aastat kestnud otsinguterikkale praktilisele koolitööle.

J. Käisi didaktiliste vaadete kujunemisest Võru Õpetajate Seminari perioodil ja 1930-ndail aastail on andnud ammendava ülevaate prof. Inge Unt F. Eiseni koostatud kogumikus "Johannes Käis. Koolile pühendatud elu" (lk. 6-43), mispärast ei ole vajadust seda siin korrata. Pealegi on VÕS-st J. Käisi enda toimetusel 1936. aastal ilmunud täielik ülevaateteos "Võru Õpetajateseminar. Tegevus ja uuenduspüüded". See 282-leheküljeline teos, samuti käsikirjana säilitatavad ülevaated Tartu, Tallinna, Rakvere ja Haapsalu seminaridest peaksid andma meie pedagoogika ajaloo uurijaile küllaltki hea ülevaate "seminaride ajastust" 1920-ndate ja 1930-ndate aastate pedagoogilise mõtte avardamisel ja meie kooliuuendusliikumise peamiste kolletena.^x

^x Nende ridade kirjutaja andmeil on meie seminaride ajaloo uurimisel kõige viljakamalt töötanud ÜPUI liige Ain Nurk, kes on

Kes aga vaevub veelgi detailsemalt uurima meie seminaride ajalugu, neile leidub rikkalikult lisamaterjale ORKA-s Haridusministeeriumi fondides. Isiklikult olen tutvunud selles arhiivis VÕS arhiiviga, mille J. Käis temale omase põhjalikkusega korras- tas ja pärast seminari sulgemist üle andis tollesegsele Haridus- ministeeriumile.

Mida veel mäletan seminaariajast

Seminaris internaati ei olnud. Olime õega korteris ja kostil seminari lähedal Aleksandri (praegu Koidula) tänavas peasegu Võru vangle vastas ühe leskproua juures. Igal kuul käis tavaliselt ema hobusega linnas meile toidukraami toomas. Leskproua Schilling val- mistas koduseid lõunaid umbes tosinale kostilisele, kelle hulgas oli kaupmehi, pangaametnikke, apteekrihärra, kassapreiliseid ja teisi antvärke. Pliidil podisesid kogu päev kastrulid ja pannid ning see söök oli koolipoisil alati käepärast võtta. See oli mui- dugi teatud eelis, sest mitmedki koolisõbrad pidid kehvast üürikor- teris läbi ajama peamiselt kuiva toiduga.

Korteris oli ka pieniino, mis mind kohe huvitama hakkas. Ühe talve käisin samas tänavas elava vanepiiga Pfeiferi juures klave- ritunde võtmas. Edasi õppisin juba iseseisvalt ja seminaris. Abiks oli korteriperenaise rikkalik noodikogu.

koostanud põhjelikud ülevaated Tartu Õpetajate Seminari ja Rakvere Õpetajate Seminari kohta. Tallinna Õpetajate Seminarist valmis töö enne autori surma ÜPUI liikmel Aleksei Ilvesel (1901-1986). Haapsalu Õpetajate Seminari ajalugu on uurinud Jaan Kurepelu ja Enda Kallas. Veel on selle seminari ajalugu uurinud ENSV teeneli- ne õpetaja Artur Tiki jt.

Kodus meil palju õppida ei tulnud. Ka polnud mul õiget õppimiskohtagi, sest minu kasutada oli siin tegelikult üksnes kapi-tagune pime voodinurk. Ainult õhtuti, pärast seda, kui kaupmehehärрад olid lõpetanud oma õhtusöögi^{ja} (nambavahed orgiga puhastanud, sain kasutada suurt söögilauda mõne diagrammi või tabeli joonistamiseks.

Üldse oli õppetöö pingevaba, koolikoormus parajalt reguleeritud. Alalist hinnetepanekut, kontrolltööde ja revideerijate hirmu seminaris ei tuntud. Tavaliselt veetsime ka pärastlõuna Valges Majas, mis oli muutunud nagu teiseks koduks, igatahes kodusemeks kui kostikorteris pime nurk. Siin harjutati klaverimängu, töötasid mitmesugused ringid, oli avatud lugemislaud ja raamatukogu. Aktiivsemalt osalesin spordiringis, mis töötas algul A. Ivaski juhtimisel. (Võimlemisõpetaja Heljuste ringiga ei tegelnud.) Võimlesime riistadel, tegime püramiide, mängisime võrk- ja korvpalli. A. Ivask õpetas poistele isegi salto selgeks. Pärast tema lõpetamist tuli minulgi üks õppeaasta spordiringi juhtida.

Populaarne oli kirjandusring, mis töötas õpetaja R. Reimani juhtimisel. Muusikaõpetaja J. Lohk värbas mind ka kooliorkestrisse (algul löökpillidele, siis klaverile). Mängisime katkeid Schuberti "Lõpetamata sümfooniast", Bizet "Carmenist", Händelit jm. Siin õppisin hindama tõsist muusikat. Jah, võimalused endaarendamiseks olid seminaris tõesti oivalised. Siiski jäi aega veel õhtuti uisutamas käia ja sõpradega jalutades maailmaprobleeme arutada, vahel ka niisama lõõpida. Tollal ei olnud säärast aja (ja tervise) röövlit, nagu seda on tänapäeval televiisor. Raadio alal tehti alles esimesi samme. Küll aga paelus meid kohalik kino. Nooremates klassides vaatasime valimatult kõike, mida pakuti. Vanemates klassides hakkasime juba valikut tegema. Iga tühine film enam ei tõmmanud. Oli Chaplini hiilgeaeg. Kinos käisime mõnikord

ka loata, sonimüts silmadel. Alati see ei õnnestunud. Igatahes leidsin hiljem arhiivis töötades seminari õppenõukogu protokolli- raamatust, et mulle ja paarile teisele poisile oli avaldatud noo- mitus loata kinoskäimise eest. Õige. Seda juhtus. Erilist vajadust selleks siiski polnud, sest seminaris endas korraldati sageli si- sukaid pidusid ja isetegevusõhtuid, millest võtsid osa nii õpila- sed kui õpetajad. Tihti esines viiulisoolodega õpetaja E. Rumm, etles A. Behrsing, hoogsaid ballitantse juhatas A. Silmet. Enames- ti oli kohal ka direktor J. Käis. Niisugused koosviibimised süven- dasid peretunnet ja pakkusid kultuurset vaheldust.

Isetegevusõhtuid organiseerisime ise, õpetajad nende korralda- mises ei osalenud. Ka puudusid neil õhtuil korrepidejaõpetajad. Selleks ei olnud vajadust. Õpetajad võisid neist osa võtta (ja võtsidki) peolistena. Loomulikult olid niisugused õhtud tasuta, sest koolipoisi rahakott oli tollal üpris kõhn. Ainult suure, ta- valisest pidulikuma seminari aastapäevapeo ettevalmistus toimus kogu kollektiivi osavõtul ja direktori-õpetajaskonna juhtimisel. See peeti märtsikuus kolmel õhtul: esimesel õhtul oli publikuks seminari ja harjutuskooli õpilaspere, teine õhtu oli kutsutud kü- lalistele, kolmas õhtu teiste Võru koolide õpilastele. Jõulupeo korraldas harjutuskool koos lastevanematega.

Koolipeod pakkusid meile mõnusat vaheldust ja andsid võimaluse andekamail ja võimekamail õpilasil esineda muusika, sõnakunsti ja tantsu alal. Age ka kunstihuvilised said oma oskust näidata deko- raatoritena ja ruumide kujundajatena. Nii kasvatas seminar meist hulgaliselt aktiivseid isetegevuslasi.

Seminaris laulsime palju. Meil oli rohkesti ühislaule, ring- mängulaule, matkalaule, koorilaule. Laulmisest peeti lugu.

Tänapäeval domineeriv meheaniline muusika on tapnud elava lau- lu. Laulmise tundides õpitakse palju muusikateooriat (mis on ka

vejalik), kuulatakse muusiket, kuid lauldakse vähe. Sellest on kahju. Elav laul kipub välja surema. Laulul aga on kuldne omadus - ta seob ja liidab inimesi. Seminaripere omaaegne lauluarmastus on kandunud sõjajärgseile seminaripere kokkutulekuile; ikka on seal kõlanud ammused laulud.

Ilmnes, et ka omaaegsed orkestripalad ei olnud ununenud. Selles võisime veenduda VÕS pere 1975. ja 1977. aasta kokkutulekuil Võrus, kus esines omaaegne õpilasorkester 45aastase vaheaja järel seminariaegsete orkestripaladega S. Onno juhatusel. Mängiti endise särtsuga. Ainult orkestrantidel oli juba tublisti halli juustes.

x

Seminari õpetajad eesotsas direktoriga lähenesid õpilastele diferentseeritult, arvestasid õpilaste isiksust. Seminaris valitsev õhkkond lõi soodsad eeldused omavaheliseks sõpruseks, mis enamikul VÕS pere liikmeil kujunes elusegseks sõpruseks, vaatamata iseloomude, arusaamade ja huvide mitmekesisusele ja erinevustele.

Jah, VÕS-s olid meile loodud tõesti head võimalused õppimiseks ja eneseharimiseks. Seminar oli õpilasesõbralik. Meil ei olnud vajadust otsida "äratust" väljaspool kooli, nii nagu see oli neis koolides, kus õppe- ja kasvatustöö oli formaalne, õpilaste ja õpetajate vahetõrge ametlik ja kasvatustöö piirdus sellega, et õpilased "väljaspool kooliseinu ei suitsetaks ja viina ei viskaks", nagu sellest räägib Alleks Vallner oma mälestustes: "See, mis jäi puudu koolitundides, tehti olulises osas tase õpilasesühingus "Tung", ka kerskusringis ja mitmes illegaalses intiimringis" (vt. A. Vallneri elukroonika lk. 10).

Meil VÕS-s seda vajadust ei olnud. Kohe seminaris tööle asumise esimestel nädalatel soovitas J. Käis õpilastel jooksva õppe-

töö kõrval tegutseda ka omavahelistes ringides. 1921. aastal loodigi seminaris Õppiva Noorsoo Ring, mis 1926. aastal reorganiseeriti ulatuslike ülesannetega õpilasomavalitsuseks Õpilaspere nime all ja mis õpilaste eneseharimisel, nende vastutustunde ja teadliku distsipliini kasvatamisel tähtsat osa etendas. (Vt. Karl Laane artikkel "Johannes Käis ja õpilasomavalitsus Võru Õpetajate Seminaris" kogumikus "Johannes Käis. Koolile pühendatud elu. Koostanud F. Eisen. Tallinn, 1985, lk. 78-91.)

x

Seminari ja Johannes Käisi mõju minu arengule oli vaieldamatu. See võinuks olla veelgi suurem. Häda oli selles, et ma olin seminaris õppides liiga noor. Seminari astusin 12aastaselt. Esimesel õppeaastal laulsin K. Pütsepa kooris koos tüdrukutega "tiiskenti". (Sellest ajast on meelde jäänud ühe Mozarti missa ettekanne Võru kirikus.) Keskmistes klassides olin puberteediealine. Kui oleksin tollal põhjalikumalt tuttav olnud Puškini luulega, võinuksin omaks võtta luuletaja värseid lütseumiajast:

"Mil olin kord usin,
kord laisk, kord kangekaelne,
kord kaval, kord otsekohene,
kord leplik, kord trotslik..."^x

Kooli lõpetasin klassi noorimane 18aastasena. (Üldse on VÕS-i lõpetanud 18aastasena ainult 3 õpilast, peale minu veel Ene Meltse IV lennust ja Leida Paide VI lennust.) Enamik seminariste lõpetasid seminari 20...22aastasena. Paras iga õpetajaametis alustamiseks. Kuid igas lennus oli ka eakemaid lõpetajaid. Tollal ju seminaride

^x Juri Lotmani suurepärasest teosest "Aleksandr Puškin", Tallinn, 1986, lk. 22.

juures kaugõpet ei olnud. Nii näiteks lõpetas II lennus Eduard Lilover 25aastasena, III lennus Leura Pihlapuu (26), IV lennus Julius Raude (28) ja Mare Toivi (26), V lennus Aleksander Ots (33), VI lennus Voldemar Ilus (27) ja Karl Vares (28), kusjuures mitmed olid töötanud mõnegi aasta juba õpetajena (L. Pihlapuu, R. Saarniit, G. Jakobson, H. Maran, K. Vares jt.). Kõrvalseisjal oleks raske olnud vahet teha: kes on õpilane, kes õpetaja, sest ka õpetajaskonnas leidis noori (K. Kisand, J. Lohk, E. Pedriks-Niinivaera jt.)

Üsna rohkesti oli neid, kellel ka gümnaasium lõpetatud ja võrdlusvõimelused omast käest võtta, nagu näiteks Alleks Vallneril (vt. tema mälestusi VÕS-st).

Johannes Käisi tõelist pedagoogilist talenti õppisin mõistma ja hindama alles koolmeistrina ja sedagi mitte oma esimesel töökohal Riia eesti algkoolis, kus suurlinna kultuuririkkused (teatrid, kontserdid, kinod, muuseumid) peibutasid väikelinnast tulnukat, vaid hoopis hiljem, pärast kroonuteenistust kehvast Setumaal ja tagasihoidlikus maakoolis (Pahklas) töötades, kus aega jäi pedagoogikasse ja metoodikasse süvenemiseks. Nüüd alles avastasin J. Käisi kui loova ja andeka pedagoogi rikkused. Seda avastamisrõõmu jätkus veel sõjajärgseil aastailgi, kuigi mees ise oli mõnda aega verjususurme surutud. Kõiki tema käsikirjalisi teoseid pole suudetud veel tänapäevani avaldada.

Põgusalt Rudolf Reimani

Meenutades seminaripäevi ei saa mainimata jätta meie andekat eesti keele ja kirjanduse õpetajat Rudolf Reimani.

J. Käis avastas ta Rääpi gümnaasiumis ja kutsus ta sealt tööle Võru Õpetajate Seminari 1922. aastal. Temast kujunes J. Käisi

lähemaid abimehi nii seminaris kui ka edaspidises kooliuuendusliikumises. Meile õpilastele oli ta aga üks autoriteetsemaid ja lugupidavamaid õpetajaid.

Mõdrikul põllumehest koolmeistri pojana 1893. aastal sündinud R. Reiman oli autodidakt. Selles mõttes oli tal palju ühist J. Käisiga, kes ju ka oma hariduse omendas peamiselt iseõppimise teel. Erinevus oli ainult selles, et J. Käis iseõppijana oli suutnud vormistada oma teadmised õigel ajal kreisi- ja linnakooliõpetaja kutseeksamite näol ning, sooritanud vajalikud eksamid, omendanud ka kõrgharidust tõendava diplomi Petrogradi Ülikoolis aastail 1916-1918. R. Reimanile omistati aga keskkooliõpetaja kutsetunnistus alles esimesel nõukogude aastal (1941), millele järgnes 1945. aastal (koos J. Käisi ja viie teise õpetajaga) ENSV teenelise õpetaja nimetus.

Esimestel VÕS-i aastatel ilmus ta tundi pikas tumesinisises saterkuues, kandis näpitsprille ja jättis oma tõsise olekuga kõigiti literaadi mulje.

VÕS-is tööle asudes oli temalt ilmunud juba kolm värsikogu. Seminaripäevil lisendus neile veel luuletuskogu "Läbi öö" ning draama "Paineja". Erilist populaarsust ta nendega ei saavutanud. Ka meile, õpilastele, olid tema luuletused sisult ja keeleltki raskepärased.

Kuid kirjandust ta tundis ja oli selle kujunemisele ise lähedalt kaasa elanud. Kõrgelt hindas ta "Noor-Eesti" osa meie rahvuslikus kirjandus- ja kultuuriloos. Mõnda aega oli ta kuulunud kirjandusliku ajakirja "Ilo" kaastööliste hulka. Seda ajakirja toimetas teatevesti F. Tuglas (1919-1921).

R. Reimen tutvustas meid loomulikult kogu meie kirjanduse ajalooga. Parejasti olid ilmunud Kristjan Jaak Petersoni "Laulud, päeveraamat ja kirjed" ning G. Suitsu hinnangud meie esimesele

maarahva laulikule. Väga põhjalikult käsitleti Kreutzwaldi. J. Käisi ja seminari harjutuskooli õpetaja Jakob Tedre juhtimisel oli alustatud Lauluisale esimese mälestussema püstitamist Võrus, mis sai teoks 1926. aastal. Omaseks ja lähedaseks said meile E. Vilde ja E. Peterson-Särgava. Luuletajaist aga kiindusime eriti Juhan Liivisse.

E. Vildest käsitlesime põhjalikult "Mahtsa sõda. Eredalt on meelde jäänud mõned tema jutustused, eriti "Tooma tohter" ja selle peen analüüs.

Kirjandusloo ainukese õpikuna oli tol ajal käibel Mihkel Kempmanni (Kempmaa) "Eesti kirjanduse peajooned". R. Reiman seda õpikut eriti kõrgelt ei hinnanud, soovitas seda kasutada peamiselt faktilise materjali osas. Oli ju Kempmann tuntud oma konservatiivsuse ja moraliseeriva hoiaku poolest, kes näiteks "Noor-Eesti" liikumisse suhtus õige kriitiliselt (ka E. Vildesse). R. Reiman aga pidas just Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglast meie kirjanduse radikaalseteks uuendajateks. "Elu tule" kõrval avas R. Reiman meile ka G. Suitsu küpsema aa luulet (kogud "Tuulemaa" ja "Kõik on kokku unenägu").

Luuletusi R. Reiman ise tunnis ette kanda ei armestanud. Selleks valis ta klassist mõne parema diktsiooniga õpilase, kellele andis luuletusi varakult ettevalmistamiseks. Sageli harrestas ta tunnis ka luuletuste vaikset lugemist.

Eriti põhjalikult käsitles R. Reiman F. Tuglast. Me töötasime läbi kogu Tuglase novellide paremiku alates "Hingemaa" kuni "Inimese varjuni" ("Väike Illimar" ei olnud veel ilmunud). "Popi ja Huhuu" ning "Inimese vari" mõjusid otse ilmutusena. Hakkasime mõistma, et kirjanduslikul teosel on alltekst, varjatud sügavused. Meid vaimustas eriti Tuglase viimistletud stiil. Püüdsime teda isegi matkida. Ka mitmed Tuglase maastikud tundusid tuttavatena.

Mõnedki tema novellid olid sündinud Võru külje all Puigal, kus ta veetis 1920. aastate algul mitu suve. Suure lugejaselemuse andis ja põhjaliku analüüsi sai ka F. Tuglase meisterlik tõlketeos A. Kivi "Seitse venda". Seegi tõlge valmis kirjanikul osaliselt Puigal.

Oma sõnavõtus Aleksis Kivi Seltsis Helsingis on Jaan Kross märkinud: "Friedebert Tuglase "Seitsme venne" eestikeelne tõlge on oivaliselt rikkakeelne, meeleolutundlik, rütminõtkke ja sise- miselt väreluselt - vaimult adekvaatne. Meie kirjandusarvustus on nimetanud seda omal ajal parimaks eesti keeles ilmunud ilukir- janduslikuks tõlkeks üldse." (Jaan Kross. Vahelugemised IV, Tal- linn 1986, lk. 56.)

Ka, kõiki neid teoseid just kirjandustunnis käsitleti, seda ma hästi ei mäleta. Võimalik, et seda osalt tehti ka kirjandus- ringis, milles ka osalesin. Kirjandusringi tööd juhtis ka R. Rei- man, kuid siin püüdis ta jääda tagaplaanile. Ringi liikmed pidid ise esitama refereate ja teoseid analüüsima.

Kui jutuks on jube Tuglas, siis kõrvalepõikena toon siin ära ühe loo hilisemast ajast - umbes aastast 1950, mil teda ja Noor- Eesti liikumist tehti teha reaktsiooniliseks ja kustutada meie kultuuriprotsessist. Meile, Tallinna ja Harjuma kirjanike õpe- tajaile korraldati instrueerimiskoosolek Tallinna 7. Keskkoolis. Ettekandjaks-"Ümberhindajaks" oli M. Laosson (täitis sama üles- annet ka J. Käisi "Valitud tööde" materdamisel). Laosson oli just elustanud ettekannet, kui koosolekuruumi ^{ootamatult} sisenes F. Tuglas, siir- dus tagumisse ritta ja asus ^{ka} kuulama. Näis, et ettekandjat see küll häiris, kuid valmiskirjutatud tekst loeti siiski ette. Kuu- lajais aga tekitas kirjaniku ilmumine parasjagu elevust. Läbirää- kimistel keegi sõna ei soovinud. L. torkas ettekandeteksti port- felli ja tegi minekut. Kuulajad-õpetajad aga kogunesid Tuglase

ja Peterson-Särgava ümber (viimene võttis ka õpetajana koosolekust osa) ja avaldasid mõlemale oma täit lugupidamist. Sugenes elav vestlus, mis kestis vist isegi kauem kui ettekanne ise. Arvan, et kirjanik lahkus koosolekult sõbralike tunnetega.

Õnneks möödus see "päikesevarjutuse" periood üsna varsti, hinnangutes toimus uus nihe ja ka Tuglase ning paljude teiste teenekate kultuuritegelaste maine (ka Tuglase rahvakirjaniku nimetus) taastati. Õieti ei olnud Laossoni-taolised "ümberhindajad" seda rahva ja õpetajaskonna ^{silms} hulgas suutnud mingil määral kõigutada.

Pöördugem tagasi R. Reimani juurde.

Kuna seminarides ei olnud rangelt kehtestatud õppekava, võimaldas see loovõpetajail käsitlusele võtta ka verivärskelt ilmunud väärtkirjandust. Just niisugune lugu juhtus meiega viimases klassis. 1926. aasta sügisel ilmus teatavasti Tammsaare "Tõde ja õigus" I. Teos äratas kohe tähelepanu. Lugesime kodus kogu perega teose läbi jõuluvahetajal. Kohe uuel aastal pärast koolivahetusega võttis R. Reiman teose kirjandustunnis käsile. Töötasime teose kallal mitu nädalat. Eriti põhjalikult analüüsiti teose ideestikku ja tegelaste karakteristikat. Ka kevedise küpsuskirjandi üheks teemaks oli "Tõde ja õigus". Mäletan, et kirjutasin ühe hooga 8 lehekülge, ilma et oleksin kasutanud mustanditki. Niivõrd kõitev oli teos, niivõrd põhjalikult olime teda analüüsinud,¹⁾

Küllap avaldus R. Reimani tõsikirjanduslik mõju selleski, et seminaris aastapäeva peo kavas oli elati mingi näidend väärtkirjandusest. Minu ajal esitati Vilde "Tabamata ime" (1923), G. Hauptmanni "Hannele taevaminek" (1924, mängisin selles ingliti), M. Maeterlincki "Õde Beatrice" (1925), O. Lutsu "Nukitsamees" (1928).

¹⁾ Tollal ei olnud lõpukirjandite teemed tsentraliseeritud.

Mõni neist, näiteks Hauptmann, osutus küll tegelastele ülejõukäivaks. Kaks neist autoreist - Hauptmann ja Maeterlinck - olid Nobeli preemia laureaadid. Maeterlincki kavvavõtmine osutas R. Reimani huvile sümbolismi vastu. Ka Reimani Tuglase käsitluses oli tunda sümpaatiat sümbolismile. Ning Hauptmannilgi esineb ajuti kaldumist sümbolismi. Kohalikud väikekodenlikud ringkonnad ja pärjelid tõlgitsemisid neid otsinguid omamoodi. Ega asjata maini F. Tuglas ühes kirjas J. Barbarusele, et Võrus peetud teda pärast üht kirjanduslikku loengut kommunistiks. Eks sama lugu juhtus ka J. Käisiga ja mõne teise VÕS õpetajaga, kes julgesid 1923. aastal usuõpetuse kooli toomise vastu sõna võtta. Kohe omistati seminarile Võru filistrite poolt "punase seminari" nimetus. Kõik uus ja iganenud töökspidamisi trotsiv kuulutati "punaseks".

Ärgem unustagem ka, et Võru oli tollal üsna umbne ja väikekodenlik väikelinn, kus elas ka rohkesti kadakasaksu. Seminar andes ka koolimehe J. Käisi juhtimisel lisa talle vaime. Väljastpoolt seminari saadud mõjutused olid meile minimaalsed. Linnas puudus oma teater. Harva külastasid teda pealinna teatrid. Ka kontserte oli vähe. Muusikat tuli endal teha. See kõik lõi eeldused isetegemiseks.

x

Suurt rõhku pani R. Reiman kirjanditele. Lisaks klassikirjanditele tuli teha igas õppeveerendis 1-2 kodukirjandit. Need pidid olema põhjalikult läbi mõeldud ja keelelt ning stiililt laitmatult kirja pandud. Enne töö juurde asumist tuli koostada täpne kava. Seda herjutati ka klassis. Kirjandeid hindas ta mitte numbritega, vaid sageli üsna pika retsensiooniga, milles olid esile tõstetud head ja vead. Viimased olid muidugi ülekaalus. Paremaid töid las kis ta autoril osaliselt või tervikuna ette lugeda. Neid analüüsiiti kogu klassi osavõtul. See teritas õpilaste kriitikameelt.

Mõnestki R. Reimani õpilasest võrsusid kirjamehed.

Seminaripäevil hakkasin minagi sepitsema sõnumeid ajalehtedele. Alustasin sellega 15aastaselt. Sõnumeid saatsin "Postimehele" ja "Vaba Maaale". Viimasel seminariaastal võisin endale honorari eest (3 senti rida!) osta kohalikust J. riidekauplusest isegi odavavõitu ülikonna, mis küll peatselt lagunes.

Ka edaspidises elus tuli mul teha aeg-ajalt publitsistlikku tööd ("Õpetajate Lehe" toimetajana, paar aastat raadios päevauudiste toimetajana, hiljem kooli ajaloo uurijana). Alati olen sügava tänutundega meenutanud oma õpinguid ja suleharjutusi R. Reimani nõudliku silma all.

1986. aasta kirjanike nõupidamisel Tallinnas, kus kõne all olid ka kirjanduse õpetamise küsimused, lausus üks kirjamees: "Kool võttis minult kahekümneks aastaks tahtmise klassikuid lugeda." Mina sõendasinⁿ väita vastupidist - just kirjanduse õpetaja oskas juhtida meid, poolvillaseid meespoisse väärtkirjanduse menu. Ja mitte ainult aastakümneteks, vaid kogu eluks. Muidugi, hea kirjandus harib inimest edasi. Selles mõttes oleme kõik omamoodi autodidaktid, nagu seda oli ka R. Reiman.

Minu arvates on kirjandusõpetuse peamine eesmärk see, et inimene oskaks pärast kooli lõpetamist kirjandust lugeda ja sellest rõõmu tunda. R. Reiman valis kirjandustunnis käsitlemiseks markantseid teoseid, mida tollal oli eesti keeles mitukümmend korda vähem kui praegu, ja saavutas selle eesmärgi.

Keeleõpetusega oli meil seminari algusaastail omajagu raskusi. Puudus kooligrammatika. Oli küll ilmunud O. Looritsa "Eesti keele grammatika" (1923), kuid selles oli mitmeid väärildevusi. R. Reiman kasutas keeleõpetuse tundides arvukalt tabeleid. Neidki tuli meil endil valmistada, mis tõi kaasa rohkesti lisetööd.

Meie tollesegse keelearengu situatsiooni on tabavalt iseloo-

mustanud Jaan Kross: "Ühe meie suure enesetunnetusliku avastumislaine kaasnähteks oli eesti kirjanduskeele uuenemine ennekõike Vilde, Suitsu, Tuglase ja Underi loomingu kaudu meie sajandi teisel-kolmandel aastakümnel. Selle protsessi keskmes asetses tolle- ne keeleuuendusliikumine Johannes Aaviku ja mõttekaasluse ümber." ("Vahelugemised IV", Tallinn 1986, lk. 179.)

VÕS-s ja harjutuskoolis omandatud kogemusi kasutas R. Reiman hiljem lugemiku "Eesti kirjanikke I", mitme "Kirja tööraamatu" ja "Uusi teid algõpetuses" IV osa "Emekeel" koostamiseks. Lisaks sellele avaldas ta nõukogude ajal rea keeleõpikuid 7. õppeaastale. Nii kujuneski temast meie juhtivaid eesti keele ja kirjanduse õpetamise metoodikuid 1920. ja 1930. aastail.

x

J. Käisi ja R. Reimani kõrval oli VÕS õpetajate peres teisigi huvitavaid isiksusi. Koloriitsematena mainiksin veel Jaan Vahträt, Karl Greenbergi, Arthur Behrsingit, Paul Truusmanni (temast on hea portree andnud Aksel Pallits), Lydia Skomorovskat, Karl Kisandit ja rida teisi. Õpilaste juhendajatena jälgisid nad hooliga J. Käisi poolt seminari avaaktusel väljendatud nõuet: "Noori tuleb õpetada mitte niipalju tõsiasi teadma kui neid otsima ja leidma."

x

Pühendan mõne rea veel meie III lennu klassijuhatajale, seminari geograafiaõpetajale Karl Kisandile, kes oli mulle pealegi isa poolt kauge sugulane.

K. Kisand pärines Räpina lähedalt Lokutelt. Ta oli astunud 1917. aastal Tartu Õpetajate Instituuti geograafiat õppima. Instituut evakueeriti Hersoni, kus K. Kisand lõpetas selle kursuse

1920. aastal ning siirdus siis tagasi kodumaale. Temagi nõukogudeaegset diplomit püüdsid mõned tagurlikud koolitegelased (eesotses koolinõunik E. Muugaga) kahtluse alla seada, samuti nagu J. Käisi 1918. aastal saadud Petrogradi ülikooli diplomit.

K. Kisand asus VÕS-s tööle Räpina gümnaasiumist 1921. aastal. Peen kohe ütlema, et geograafiaga tegelesime K. Kisandi tundides vähe. Klassijuhatajane (tollal veel klassijuhataja tundi ei olnud) kulunud tema geograafiatunnid peamiselt mitmesuguste maailmavaatelistele probleemide ja päevaküsimuste arutlemiseks ning tihti ka üsna ägedateks vaidlusteks, seda eriti vanemates klassides. Pidasime teda peasegu omaealiseks, mida ta ka paljudele oli. Meie klassi vanimast Laura P-st oli ta ainult kaks aastat vanem. Ka teistele meie klassi tüdrukutele sobis ta ealt parajaks peigmeespoisiks (heitiski silme paarile meie klassi näitsikule). Klassipildil ei oskaks võhik kuidagi vahet teha, kes on õpilased, kes klassijuhataja.

See muidugi ei tähendanud, et ta oma ainet ei tundnud ja sellest ei hoolinud. Iga kevadisel koolinäitusel oli K. Kisandil alati välja panna rohkesti töönaidiseid - kaarte, diagramme, tabeleid, makette. Järjekindlalt korraldati ilmavaatlusi, toimetati veekõrguse mõõtmisi, kaardistamisi, tehti õppekäike. Ka oli ta hinnatud lektor õppevahendite valmistamise kursustel.

Üks joon imponeeris mulle tema juures eriti - ta oli agar reisisimees. Peale kodukandi tundis ta hästi Venemaad, hiljem reisis palju Kesk-Euroopas, Itaalias. Meie klass käis temaga ekskursioonidel ja jalgsimatkedel Irboskas, Otepääl, Põhjarannikul, Pärnus, Saaremaal ja Riias-Siguldes. Et minuski juurdus ühe tugevamalt matkepisik, selles on teeneid meie ettevõtlikul ja elurõõmsal klassijuhatajal.

Nagu paljudel eestlastel lõppes temagi maine teekond juba

rändlõpetatuna
keskeas ~~kuulil~~ Siberimaal. *Verhojari mitsatöölägris 1942. aastal.* *üks poeg suri Siberis, teine abikaasa ja kaks poega*
~~naasis~~ Eestisse. Üks tema poegadest on Võrumaal tuntud isetegevusliku maalikunstnikuna. Mõni aasta tagasi esines ta oma töödega TA raamatukogu fuajees.

x

Nagu juba eespool märkisin, lõpetasin seminari 1927. aasta kevadel. Olime noored, olime täis tegutsemistahet.

Kuid juba esimestel kuudel pärast lõpetamist seisime kurva tõsiasja ees - meid ähvardas tööta jäämine. Alanud majanduslik depressioon vajutas oma pitseri ka hariduselule. Koole ja klasse koondati, õpetajaid vallandati.

Mul siiski vedas. Pärast mitmeid ebaõnnestumisi "valimislauadadel", kus sageli õiendati pudelitega, sain J. Käisi soovitusel töökoha Riia Kesti algkoolis. Olin õnnelik, et võisin asuda tööle ja ei tarvitsenud jääda vanematele koormaks. Õde ja vend jätkasid alles õpinguid.

Riias tööle asudes ma veel ei teadnud, et 15 aastat minust varem oli samas linnas Aleksandri gümnaasiumis oma pedagoogilist tähtsust alustanud Johannes Käis. Siin kujunes temast novastorlik loodusõpetuse õpetaja, agar õppeekursioonide korraldaja ja ekskursioonilis-laboratoorse õppemeetodi juuruteja, aga ka esimene koolikino kasutaja õppetundides kogu Venemaa ulatuses. Siin olid ilmunud ka tema esimesed trükised.

1928. aasta sügisel teel järjekordsele välisreisile külastas J. Käis meid Riia Kesti algkoolis. (Minuga koos asusid siin tööle veel Jaan Aia ja Jaan Aarna.) Ta viibis ühes minu tunnis (mulle oli see praktika-aasta) ja vestles meiega tunnikese kohvilauses. Tema seekordse reisi eesmärgiks oli tutvumine Šveitsi koolidega ja eriti liitklasside tööga seal.

Valge Maja saatis pärast minu lõpetamist ellu veel kolm lendu.

Ega neilgi töö leidmisega kergem olnud. 1930. aastal lõpetanud Alleks Vallner on üsna tabavalt väljendunud tollaste noorte õpetajate meeleolusid: "Meie teotsemisiha, meie kogutud ramm jäi menduma asjatuist igatsusist töö järele" (Teoses "Võru Õpetajateseminar", 1936, lk. 179).

Veelgi suuremate raskustega seisis silmitsi need noored, kes VÕS sulgemise järel pidid edasiõppimise võimalusi otsima kodunt kaugel teistest seminaridest. (Sellest lähemalt F. Eiseni artiklis "Suur mure" käesolevas kogumikus.)

See kõik süvendas noortes rahulolematust, tekitas protestivaimu. Kuid sellega olen jõudnud ajaliselt juba 1930. aastasse.

J. Käis, vabanenud Haridusministeeriumi kammitsaist, jätkas VÕS-s alustatud kooliuuendustööd 1930. aastail veelgi hoogsamalt, nüüd juba Eesti Õpetajate Liidu teadusliku sekretärina ja kooliuuendusrühma juhina. Seda perioodi olen aga valgustanud teisel üsna üksikasjalikult ega teha seda siin korrata. Juhiksin ainult tähelepanu minu artiklile "Kooliuuendusliikumise kõrgperiood" (Käikikirjaline kogumik "Johannes Käis"¹⁹³⁰, lk. 133-182).

Edaspidine elu on toonud meile kõigile nii rõõmu kui muret, kordaminekuid ja katsumusi, tõuse ja mõõnu. Mõeldes aga kunagistele seminaripäevadele meenuvad R. Rolland'i sõnad: "Õnnelikult elatud päevad ei kustu korraga, nende kiirgus kestab veel kaua pärast seda, kui nad on ammu möödas."

Oleks hea, kui iga inimene saaks nii öelda oma koolipõlvele tagasi mõeldes.

Tallinnas, 1986-1987

Eeva Niinivaara (Pedriks)

Nagu eilne päev...^x

Minu mälus koolilinn Võru, eepose "Kelevipoeg" hällipaik, on väike kena linn Eestimaa kagunurges, Tamula järve kaldal. Kirdest ümbritseb linna Koreli oja, endise nimega Veeru oja, millest olevat nime saanud kohalik mõis ja hiljem (1784) asutatud linn. Loodest ja põhjast piireb linna paljudest muistenditest kuulus Võhandu jõgi, mille alglätted on kuskil Otepää ja Haanja kõrgustikkudel. Jõgi voolab läbi Vagula ja laskub Pihkva järve. Aino Kallas kirjutas sellest jõest proosaballeadi "Püha jõe kättemaks" (1930).

Võhandu jõe käärus, paar kilomeetrit linnast põhjapoolle, on XIII sajandil rajatud Kirumpää lossi varemed. Esimesel õppeaastal jalutasin sinna oma klassiga, see oli Võru Õpetajate Seminari I klass. Siis tutvustasid õpilased minule ümbrust. Järgmisel aastal tegime õppereisi Tartusse, siis näitasin mina neile linna, ülikooli ja Toomemäge. Kogu kooli igakevadine ühine väljasõit aga toimus direktori juhtimisel Kasaritsasse, kus muide Fr. Tuglas neil suvedel veetis puhkust looduslikult kaunis ümbruses ja tegi seal kirjanduslikku loomistööd hilissügiseni.

Seminaris oldi veendunud, et koolilinna ümbruse looduslik ilu arendab tulevaste rahvakooliõpetajate ilumeelt. Loodusele juhiti õpilaste tähelepanu nii sageli kui võimalik, looduskaitse mõiste ja praktika oli kõigile tuttav ja omane. Samu eesmärke

^x Artikkel on ilmunud Helsingis 1981. aastal teoses "Kasvumaa" (lk. 206-213).

taotles seminari aed. Seal oli igal klassil oma pikk peenar, millel kasvatati peamiselt lilli. Hilise sügiseni oli minugi klassil omalt peenralt lilli töölauale tuua. Mäletan, et veel jõulukuu kahekümnendal päeval noppisime väikese kimbu kannikesi meie viimaste õppetundide rõõmuks enne jõuluvahetaja algust.

Seminari aiaharimise entusiast direktori kõrval oli looduslooja aianduse õpetaja Erich Rumm, kes arvas koos sellal moes olnud Lin Ju Tangiga, et just aiaharimine on parim viis iseloomu kasvatamiseks. Taimedega ei või riielda, neid ei või sundida ei kasvatama ega õitsema. Peab olema kannatlik ja õppima koostööd algusest alates. Ja peab õppima sedagi, et ainult andes võib saada.

Tamula kaldal oli sver linnapark, kus vahtrate ja tammede kõrval peamiseks puuliigiks olid kased, kaunid kõigil aastaaegadel, ka talvel, kui nende sirged valged tüved heitsid okste ja latvade peeneid võrke pilvede või sinise taeva poole. Talvel oli taevas madalal ja pargipuud tihti härmatenud, sest Võru ilmestik oli rõske.

Pargi keskosas asetses Amendus Adamsoni poolt Itaalias valatud Fr. R. Kreutzwaldi pronkskuju kõrgel alusel, mille tahkudel on reljeefe eepose sinetel. Monument püstitati 1926. a. vabatahtlikest annetustest laekunud summadega. Idee elluviijaks oli Kreutzwaldi Mälestuse Jäädvustamise Selts, mille esimeheks oli seminari direktor Joh. Käis. Mõni aasta hiljem, 1929-30 oli nende ridade kirjutajalgi au töötada seltsi sekretärina.

Dr. Kreutzwald oli muide seminariperele mingil viisil nagu elati kohalolija ja kohustaja, kuid ühtlasi ka nagu mingi vaarise või kaitsevaim. Enne minu aega oli emakeele kirjanduse tundides valminud Kreutzwaldi käsitlev rühmatöö, mille jaoks oli usutletud tema ristitütart Võrus, kes jutustanud palju ja näidanud isegi ristilise tehtud operatsiooni armi. Kasaritsas oli vesteldud ühe

vanaperenaisega, kes olnud Võru tohtri viimane patsient, kellele ta kirjutanud rohuretsepti pakitud kraamikasti kaanel. Seminaris peeti ka Kreutzwaldi karskusnõudeid aus ja veel kevadel 1930 peeti pidulik alamastme karskuseksam õige mitme osavõtjaga.

Üheks meie suuremaks keelealaliseks rühmatööks jäi Võru linna poesiltides esinevate keelevigade ja kohmakuste totaalne registreerimine ning siltide parema sõnastuse ettepanek (1930). Samuti osalesid õpilased innukalt üldtervitatavate võõrsõnade sõnastiku koostamisel, mis ilmus ka trükis (1930).

Võru linna tänavestik oli korrepärane. Peaaegu kogu linna läbiv Kreutzwaldi-nimeline peatänav jätkus maanteena võrdlemisi kaugele väljaspool linna paikneva Võru raudteejaamani. Linna hooned olid enamikus viilkatustega ühe-kahekorruselised puumajad oma lille- ja viljapuuaedadega. Selline oli ka Võru vanimaid hooneid, kuhu linnaarst Kreutzwald oli asunud umbes nelikümmend aastat pärast maja ehitamist ja mille ta müüs 1877. a., siirdudes oma viimasteks eluaastateks Tartusse. Eesti Üliõpilaste Selts asetas a. 1900 majaseinale marmorist mälestustahvli. Aastakümnete jooksul maja vahetas omanikke, kuid Lauluise Mälestuse Jäädvustamise Seltsile käis pingutustele vaatamata siiski üle jõe maja ostmine muuseumiks. 1920-aastate lõpul oli maja Käsitööliste Abistamise Seltsi valduses ja majas peeti alkohoolsete jookidega einelauda. Ainult maja sinuke ärklituba, nn. Kalevipoja tuba oli verutud Kreutzwaldi vähesele pärandile. Mäletan, et a. 1930 kevadsemestril käisin seltsi ülesandel Tallinnas ja sain Kreutzwaldi või tema abikaasa kaudu sugulastelt mõned gravüürid ja pisiesemed maja ärklitoas alalhoidmiseks. See oligi ainus päev, üks esmaspäev, mil ma direktori loal õppetööst eemale jäin.

Praegu on Lauluise endistatud majas tema memoriaalmuuseum, kuhu on kogutud rohkesti Kreutzwaldile kuulunud mööblit, mitmesuguseid esemeid, raamatukogust säilinud köiteid, arstiriistu ja

enesestmõistetavalt tema toodang ja kirjavehetus.

Võru linn sai maailmasõjas rängalt kannatada. Imekombel jäänud kesklinn Kreutzwaldi tänava lõigul siiski puutumata. Seal kuskil on siis veel alles Kreutzwaldi t. 50, puuseppmeister Kattai ühekorruseline pruun maja, kus elasin teise oma Võru kahest töörikkast aastast noorema peretütre klaveriga varustatud kambris. Peretütar ise õppis neil aastail Tallinna konservatooriumis.

Kreutzwaldi monumendi juurest pargis algas allee, mis viis väljakule, õieti turuplatsile, mille ääres, neljatahulise torniga kiriku naabruses oli ja on linna vanim valge kivimaja. Majale oli hiljem juurde ehitatud teine korrus ning õue- ja aiapoolne tiib. See on põline koolihoone ja aastail 1921-1930 töötas selles majas Võru Õpetajate Seminar; praegu asub majas Võru 8-klassiline kool. Selle kooli seali koguneb nüüd juba jälle mitmeid aastaid endise seminari pere suvepäevadele, eritlema kooli omaaegseid uuenduslike töömeetodeid ning uurima ja koondama seminari direktori, silmapaistva pedagoogi Johannes Käisi (26. 12. 1885 - 29. 5. 1950) kirjanduslikku pärandit. Neil suvepäevil sõidetakse ka Põlvasse, Joh. Käisi sünnikohta, mille kalmistule ta on maetud. Õpilaste poolt püstitatud mälestussambal on koolimehe portreereljeef, elulooandmed ja järgmine lause ta enda ühest ettekandest: "Kasvataja kõrgeim tasu on tema püüete teostus kasvandike vastuvõtlikus ja tänulikus hinges."

Kuidas sattusin siis mina, Kesk-Eesti kasvandik, pehmekõlalise Võru murde alale oma esimesele kutsealalisele töökohale VÕS-i perre, dir. Joh. Käisi uuendusliku pedagoogilise tegevuse mõjupiirkonda, tema kaastööliseks ja õpilaseks?

Mulle paistab nüüd tagantjärele, et ta kogus vist oma kaastöölised niisama lihtsalt ja ettenägelikult, nagu endine Suur Õpetaja

Neetsareti järve randadel, öeldes päris tavalistele inimestele:
"Tule ja järgi minule!"

Minule lausus dir. Käis pärast meie esimest paaritunnilist kohtumist Tartus, kus vestluse ja väitluse teemaks olid Kerschensteineri töökooli põhimõtted: "Kas te ei tahaks kandideerida Võru Õpetajate Seminari eesti keele ja kirjanduse teise õpetaja kohale ning rakendada seal neid põhimõtteid? Kirjanik Rudolf Reiman, kes aastast 1922 on harjutuskooli ja seminari õpetajaks, on pedagoogilise praktikaga ja emakeele metoodikaga väga seotud. Ja emakeel on seminari keskseid õppeaineid." Veel lisas ta, et seminaris on tähtis tõkketu koostöö õpetajate ja õpilaste vahel, kes kõik omal kombel on andekad noored, seminari võetud võistluseksamite ja intelligentsustestiga, sest pürgijate arv ületas mitmekordselt vabade kohtade arvu. Selgi aastal oli kahetsusega tulnud saata umbes 70 noort teistesse koolidesse.

Ma siis viisin leppekohaselt sooviavalduse ja oma paberid direktor Käisile Võrru selles teadmises, et meie sõbraliku tutvuse nurgakiviks oli moodsa töökooliaste arendaja Georg Kerchensteiner (1854-1932). Oma tööruumis ja väljas aiapingil direktor andis mulle rikkalikult selgitusi kooli siseelukorralduse ja keskendatud õppekavade kohta, nagu sellest hiljem on võinud lugeda koguteoses "Võru Õpetajateseminar" (1936) J. Käisi seminari tegevusülevaates 1921-1930 lk. 5-131.

Ma sain kostiga korteri seminari lähedal proua Broese juures, kus asus ka saksa keele ja käsitöö õpetaja Arthur Behrsingu kolmeliikmeline perekond. A. Behrsing oli ilmselt üks neid "kutsutuid", sest aastail 1921-1927 ta oli toiminud Viljandi saksa gümnaasiumi juhatajana, millisest positsioonist ta oli loobunud Võru seminari kasuks. Ta oli haruldaselt mitmekülgne loov isiksus, sellal ka eesti kirjanduse viljakaid retsenseerijaid ja tõlkijaid saksa

keelde, (ms. August Gailiti "Toomas Nipernaedi"). Elamusrikkad olid ta esinemised õpilaskonna peoõhtuil ja ettekandehommikuil. Õppisin palju tema poolt kaasõpetajaile korraldatud tahvlilejoo- nistamise kursusel. - Arthur Behrsing (1873-1929) suri ootamatult pedagoogilisel õppereisil Inglismaale aasta enne seminari sulge- mist.

Augustikuu viimastel päevil algas seminari sügissemester õpi- laskonna poolt korraldatud tervitusõhtuga. Kõnekoor, orkester, laulukoor esinesid kevadsemestril õpitud repertuaariga. Seminari koor muide oli võtnud osa X üldlaulupeost (1928) Tallinnas, neid laule korraldati seminari lavalt. Lõpuks oli tund tantsu. Ka mind kutsus õpilaskonna esimees põrandale, kuid pidin keelduma, sest ma polnud kunegi tantsinud. Tekkis väike lahkeli, mis siiski ei jäänud püsivaks. Juhtus nii, et veel samal varasügisel korraldati seminari saalis hilisõhtutel õpetajaile kursus, kus minagi siis olin moodsaia tantsu õppimas ja varsti ka oskemas. Kaks aastat hiljem rauges see harrastus taas. Enesestmõistetavalt võttis di- rektor tantsukursusest osa.

Kuid elu VÕS-is ei olnud kaugeltki mitte ainult koolipidu. Õppimine nõudis õpilastelt pingutusi, nädalatundide arv oli suur. Lisaks tavalistele õppeülesannetele tulid veel klaveri- või viiu- liharjutused, praktikatundide ettevalmistus, tunnikonspektide kir- jutamine, tundide harjutamine, tööd laboratooriumides, vaatlused aias, tööd puutöökojas ja käsitöös saalis, mitmed eriharrastused jne.

Ka õpetajail oli ilmselt palju tööd, eriti algajail. Kui õppe- nõukogu reguleeris õpilaste töökoormust, siis õpetaja lihtsalt pidi jõudma. Minul kulus palju aega grammatika ülevaatlike tabe- lite koostamisele ja töökehvade valmistamisele, iga kuu alguses iga klassi jaoks eraldi. Töökevad anti direktorile, tema koos

klassijuhatajatega selgitas õppeainete koordineerimise ja kesken-
duse võimalusi. Direktor teadis alati, millega klassid mingil tun-
nil tegelesid, ja oli ka sagedane külaline tundides. Kõik teadsi-
me direktori nõudlikkust enese ja teiste suhtes, kuigi ta kunagi
ei olnud masendaja, vaid pigemini aine julgustaja ja innustaja.
Tunnis ei tohtinud temale pöörata tähelepanu. Ta kuulas hetke
õpetust või süvendavat vestlust õpitu puhul, silmitses aineklassi
seintel esilolevat õpetusmaterjali, mõnda uut kirjaniku näopilti
koos elulooandmetega ja teoste nimestikuga tähtpäeva puhul, vaa-
tas meeleldi töövihke kas üle õpilase õla või peludes vihku enda
kätte lähemaks silmitsemiseks. Klassid olid tema käikudega harju-
nud, teadlikud sellest, et direktori silm ulatus kõikjale.

Mäletan muide tänini mõnede kunstiaandeliste õpilaste mitte
ainult ülevastlikke ja puhteid, vaid ka esteetiliselt kujundatud
töövihke. Meenuvad ühe mu oma klassi õpilase kirjandusvihud, näit.
Marie Underi ballaadide illustretsioonidega. Arvasin temast kaju-
nevat eesti raamatute illustreerija, kuid temast saigi väga sil-
mapaistev keraamikakunstnik Ellinor Piipuu. Mäletan ka mitmeid
teisi. Eesti ja maailmakirjanduse suurpäevade tähistamine oli mi-
nu ülesandeks. Kogusin piltpostkaarte ja muud pildimaterjali, kir-
jutasin tekstid, kuid tekstikirjutuste kaunis teostus oli enamas-
ti õpilase Karl Leane poolt, kes oli kooli albumite toimetaja,
mitmete kirjanduslike ettevõtmiste organiseerija ja seminari vii-
masel aastal energiline õpilasvanem.

Pärast seda, kui olin esimesel jõulupeol suure õpilasorkestri
saatel ja kurku nõõriva argusega kahesse laulnud T. Kuula soome-
keelse soololaulu "Syystunnelma", mille saate muusikaõpetaja Joh.
Lohk oli seadnud orkestrile, avaldas õpilaskond soovi soome keele
õppimiseks vabatahtliku aienasa. Soome keele vastu oli tekkinud
huvi ja vajadus tihenened läbikäimise tõttu Soome koolitegelas-

tega, kes külastasid seminari (õpetajad J. Suvanto, J. Ollikainen, koolinõunik A. Salokannel jt.). Mäletan, et juunis 1929 külastas meid koos oma õpilastega dr. Kaarlo Nieminen Tampereist, kes töötas hiljem Helsingi ülikooli soome keele lektorina. Jyväskylä seminar eesotsas õpetaja Järvineniga tegi ettepaneku kirjavahetuse alustamiseks, vajati siis soome keele oskust. Aruannetest lugesin hiljem, et vabatahtliku aine õppijate arv oli suur, et töötati huvi ja innuga. Õpetajal aga oli palju raskusi. Muude keelte jaoks oli olemas rikkalik raamatukogu, soome keele jaoks aga ei olnud mingisuguseid õppevahendeid. Minu käsiraamatuks olid Harry Strengi soome keele õpik rootslastele koos sõnastikuga ja Lauri Kettuneni "Soome keele õpperaamat". Neist raamatuid hektografeerisime lugemispalu ja mugandatud keelereegleid iga õpilase kätte. Lihtsaim oli õppida soome rahvalaule. Sõnade jaoks oli seinatahvel, noote mul oli, ja viisi võimendamiseks oli klaver kõigis klassides. Alles 1930. a. kevadel sai seminar Soomest suure sisetise soomekeelseid kooliraamatuid ja ilukirjandust.

Seminari õpetajaskond, eriti aga dir. Käis sooritas mitmel puhul õppereise välismaale, enamasti Kesk-Euroopasse, et tutvuda sealsete koolioludega ja -näitustega või võtta osa kongressidest. Direktor oli väsimatu kirjikirjutaja kaasõpetajatele oma reisimuljetest. Post tuli õpetajatetuppa ja oli kõikide lugeda. Lugesin omi kaarte direktori tervitusena mõnikord ka klassides. Pedagoogiliselt matkalt naasnud, pidas dir. Käis alati varsti õppenõukogu koosoleku, kus ta näitlikus ettekandes esitas meile, milliseid uusi tähelepanekuid ta oli teinud. Ta eeldas kõikjal ja kõikidega koostöö ja õppimise võimalusi.

1930-ndatel aastatel, olles Eesti Õpetajate Liidu teaduslikuks sekretäriks, esines Joh. Käis tihti välismaal, Lätis ja eriti Soomes koolikongressidel ja õpetajate päevadel lektorina ja ettekand-

jana. Alles Soomes tõdesin õieti, kui väga hea, elav ja vaimukas kõnemees ta oli. Ühtlasi ilmus Joh. Käisi metoodikaalaseid artikleid peaaegu kõigist algkoolide õppeplaanide kuuluvaist aineist Soome õpetajalehtedes rohkesti. Tema raamat "Isetegevus ja individuaalne tööviis" (1935) ilmus kaks aastat hiljem dr. Aarne Huuskoneni tõlkes "Uuden koulun työtapoja" (Otava 1937). Üheksa aasta jooksul viibis Joh. Käis oma Soome reise ajal õige mitmel korral ka meie kodus Helsingis. Õieti alles siis tekkis meie vahele tutvlikum ja peaaegu võrdne suhtlemine. Seminari päevil oli suurtus direktori kompetentsuse ees, tema entsüklopeedilised teadmised, tema nõudlikkus tõkestanud algaja õpetaja suhtumise vahetust. Hilisemate kokkupuudete ajal mulle paistis, et Joh. Käis pidas mind meie seminari õpetusmeetodite kohandajaks ja jätkajaks Soomes. Loodan, et nii on olnudki, sest ma hindan Käisi-kooli tööviise loomulikkudena, õigetena ja ka parimaid tulemusi andvatena.

Tööpraktika Võru Õpetajate Seminaris on andnud minule palju ja olen rõõmus, et olen võinud samu põhimõtteid ja töövõtteid kasutada kaua ja eri õppeastmetel.

Elu on lühike ja ka pikk. Eiline päev võib olla viiekümne aasta taga. Igatahes olen kohelnud oma nooremaid kaasinimesi, õpilasi alati individidena - nagu VÕS-is tehti! - kellel on omad eelused, kalduvused, soovid ja arenemisvõimalused. Ainult mõistmise ja tööga võib nooremate sugupõlvade arengut edendada.

Helsingis, 1980

Karl LaaneAutobiograafilisi ülestähendusi

(Katkend)

Selle maailma valgust olen ma esmakordselt näinud ühel külmal talvepäeval, 10. veebruaril (vana kalendri järgi 28. jaanuaril) 1907. aastal. Mu sünnimaja asus praeguse Võru linna piiridesse kuuluvast Aida tän. 9, raudteejaama lähedasel nn. Võrusool, mis tollal kuulus Kasaritza valla alla. Too, kord mu isale kuulunud majake on isegi praegu veel olemas. Aga mälestused seal kulgenud elu algusest on jäänud väga kaugeteks, varelapsees hämarateks muljepiltideks. Siis olin ma alles 2-aastane, kui vanemad koos minu ja minust vanemate õdede ja vennaga Võrust umbes 30 km. kaugusel asuvasse Sadrametssa kolisid. Seal ootas isa teenistus metsapraakrina. Sadrametssa kujutas enesest Lätimaast mitte kaugel, Kõrgepalu, Vana-Roose ja Krabi valdade piiridel olnud Viitina mõisale kuulunud soodega ümbritsetud põlismetssa. Mõis oli tolle muudest mõisamaadest eemal asuva metssa Põllupangale ära müünud, kes omakorda laskis metssa maha raiuda ja raiendikud uudismaakruntideks jagada. Selliseid asundustaludeks määratud krunte oli algselt 30, hiljem tõusis nende arv pärijatele jagamise teel 40-ni.

Ühe neist uudis-talukohtedest võttis siis isa ka enda nimele. Meie eluasemeks jäi metssa töötlemisega seoses ehitatud praakrimaja, mille isa ostu teel omandas. Kõik teised vajalikud hooned tuli juurde ehitada, samuti ka põllud alles kännustikust üles harida. (Õige paljud Sadrametssa uudistalude rajajad elustasid seal elamist algelistes onnides. Ei jäänud tundmatuks ka meie ajaloost tuntud roigastest üleslaotud püstkojad. Püsivamate elu-

majade ehitamine võttis aega.) Minu lapsepõlv ja varajane noorus möödusid tolles uudismaade harimise miljöös. Seda iseloomustasid hoonete ehitamine ning vabariigilise metsamaalt kändude ja kivide kõrvaldamine ("kaelumine"), esimeste vagude ajamine harkadruga puujuurte vahele. Nii et mu kasvuaeg muljed sulasid ühte kütiste ja sõrrusuitsu kirbe lõhnaga, samuti kui kodu mõiste vastsete palkseinte vaigulõhnaga. Ja kui sügisel uudispõllud andsid juba esimest saaki, siis jäid selle partelt allalastavatest ahetest eluksajaks meelde eriomased rehelõhnad. Neid lõhnu ei saa ega tahagi ma lahutada oma noorusmälestustest. Peale selle oli mu noorusmälestustele eriomane vahetu seos loodusega (metsad, karjamaad, sood, seente ja marjade korjamised, retked pähklile, eemal asuvatele heinamaadele...) Mu elutunnetus jäi sealtpeale ikka lahutamatuks uudismaamõttest, nii otseses kui ka ülekantavas tähenduses.

Uudismaapõlde üles harides leiti ka juba emmuste, kuid ka hilisemate sealsete asukate elujälgi (kaevatud vanu tiike, mõningaid kiviaegseidki esemeid...); mu kodust vähem kui peari kilomeetri kaugusel asus kolm kivikalmet... Need kõik äratasid hämaraid kujutlusi noil eludel kord olnud elust ning olid põhjuseks huvi tekkimisele, et püüda seda lähemaltki tundma õppida. Mäletan üht oma karjapõlveunistust ja ettevõtmist koostada oma kodukoha Umbruse kaarti, et kanda sellele kõik minevikuseoselised paigad koos kohanimedega. Muidugi virgutasid noile unistustele palju vanematelt inimestelt kuuldust veel teadaolevastki mineviku eluasemetest, arvamine Põdrasoost kui kinnikasvanud järvest jne. Leidus huvitavaid neil eludel üleskasvanud vanamehi, kelle jutustused olid noorele kuulajale paeluvad. Üht-teist sai üleskirjutatuna Võru ajalehtedessegi, siis esimest "trükivalgustki" näha. Meie peres käis mitu ajalehte, ema kogus joonealuseid jutte, loe-

ti ajakirja "Linda" jm. Esimene maik kirjandusest sai suhu sel-
lest, mis ema või õde ette lugesid, hiljem juba ise lugedes. Oma-
moodi meeldejäädavad olid meie kodus peetud koosolekud, kus enamu-
ses habemikud hallikuuksesd maamehed mu isa eestvõttel arutasid
ühiseid mureküsimusi. Üheks selliseks, ja suuremaks, hiljem riigi
abil ka teoks tehtud algatuseks oli endiste Sadrametse poriste-
põhjatute roobasteede asemele uue, ajakohasema maantee ehitamine
läbi Sadrametse...

See kõik virgutas ka noori omapoolsetelegi ühisalgatustele,
selle järgi kuidas kooliteegi nende pilku oli averdanud. Ja noori
tolles uudismaade külas oli mu lapsepõlve aegu arvukalt. Leupäeva-
õhtuti kajasis sood-metsad vestu poiste-tüdrukute lauludest ja
pillihelidest, kui igalt poolt järjekordsele piduõhtule koguneti.
Meenuvad ühiselt korraldatud jaaniõhtud, kõigi neile eelnenud as-
keldustega. Noorsoo-organisatsiooni (ÜENU Sadrametse osakonna)
loomisega (see toimus minu eestvõttel 1926. a.), muutusid meie
püüdlused järjekindlamaks. Unistuseks jäigi küll oma rahvameja,
kuid külaküünides improviseeritud lavadel kandsime ette näiden-
deid, panime aluse ka raamatukogule, peeti loenguid, kirjandus-
õhtuid. Samal ajal sai vähemelt osaliselt teoks ka endmete kogu-
mine kodukohta asustamise ajaloo kohta. (Vastava minu koostatud
ankeedi vastused ja kokkuvõtted on senini minu käes säilinud.)

Lugemisoskuse sain kätte kuidagi "kogemata", kord karja juu-
res mingit raamatut "uurides". Sealtpesale hakkasid raamatud juba
ilma teiste abitaagi mulle oma sisu avama. Minu esimene koolitee
viis mind küll juba üsna suure poisina (1917. a.) umbes 5 kilo-
meetri kaugusel asuvasse Ristemäe algkooli. Nood olid Esimese
maailmasõja ja selle järellainetuste rahutud ajad. Ka tegelik
sõjakära ulatus mu kuuldekaugusse, kui lahingud mu kodukohta lähe-
dale jõudsid. Aga kooliskäimises siiski suurt vahet ei tekkinud.

Mäletan Ristemäe vana koolimaja kõrgete kaskede all, päris Rõugesse viiva tee ääres, kust on meelde jäänud mitmeid muljeid, muide ka mu esimene jõulupidu. Keset klassiruumi pandud kuusele olid riputatud pikad kuldkarraliselt ehitud ja lühemad inglinäolised jõlukompvekid ja sibulõunad. Kingipakid ja ringmängud ümber kuuse, samuti reesõit õhtuhämaruses koolimajja ja sealt tagasi põhjustasid imelikku rõõmutunnet noores südames. Suures klassitoas, mis hiljem laudvaheseinaga kaheks klassiks jaotati, asus mitu eri pingiridadele asetatud "jagu" (klassi) koos. Meenuvad pikad koolipingid, kus edukamad õpilased istusid eespool, nende taga aga vähemedukad - nn. "kullane rood". Talveti ööbisid kauge-
malt õpilased koolis. Leiva- ja magamiskotid asusid külmas sahvris, kust need siis söömakordadeks ja õhtul magama minnes klassiruumi tassiti. Oli elu ja elevust, ka oma ebamugavusigi, naeru ja naljagi, nagu need on meile tuttavad juba ka August Kitzbergi ja Oskar Lutsu põnevaist kirjeldustest. Mäletan ka seda talvepäeva, kui esimese Saksa okupatsiooni väed meie maale valgudes rege-
del ka meie koolimaja akendest möödusid.

Õpetajaid ("kuulmeisterid") oli Ristemäelgi vahelduvalt mitu, igaüks neist omanäoline; on paljud neist aja jooksul ununenud. Kui koolmeister mingi asjatalituse tõttu õppetöö ajal koolist lahkus, pani ta kellegi taibukamateist õpilastest enda asemel klassis tundi andma. Mäletan, et sellist ülesannet tuli korduvalt ka minul täita. Käsitöö- (ja küläp ka võimlemistunde) kasutas koolmeister Laats, kes pidas ka koolitalu, selleks, et saatis õpilased oma karjale allapanuks metsast sõnajalgu tooma. Kord oli meil õpetajaks peaaegu ümbkeelne venelane Vosnessenski, kelle arvel õpilased sageli endale naeruks ja kriitikakski ainet leidsid. Mäletan endagi osa selles pieteeditundetus hoiakus. Mõnigi kord panin paberile pilkelugusid, vemmelvärsse ja karikatuure ning

kinnitasin need koolitee ääres asunud vana Saki talu küüni seinale. Oli nagu midagi hiljem tuntuks saanud seinalehtede taolist. Tagantjärele imesten küll, et sellest tembust mingeid pahandusi ei tekkinud. Küllap vist ikka asjaosaline-pilkealune ise sellest teada ei saanudki või oli sellest poisikluttide teravmeelitsemisest lihtsalt üle.

Ristemäelt viis mind koolitee pärast selle nelja klassi lõpetamist mu kodust 15 km. kaugusel asuvasse kaunisse Rõugesse. Seal ses endises kihelkonnakoolis, tollal kõrgemas algkoolis, tegin läbi 5. klassi kursuse. See oli juba noore Eesti Vabariigi alguse aastail. Tollal oli päevakorral ka Võrus Õpetajate Seminari asutamine, mis sai oma kutseandmise perspektiivi ja maksuta õpetusega, hiljem ka uuendusmeelse koolitööga paljudele Lõuna-Eesti noortele mingiks tõmbejõu allikaks. Arusaadavalt sai ka mulle seminari pääsemise mõte mõjuvõimsaks unistuseks, millest julgesin algul küll ainult emale rääkida. Jõudis juba kätte sisseastumiseksami eelpäeva õhtu, mil olin isaga otrade rehteveol viimast koormat lõpetamas. Siis võtsin südame rindu ja küsisin ka isalt luba eksamile minekuks. Ilmnes, et siiski ka isa oli sellele juba mõtelnud, ja nii saingi tolle loa. Eksam õnnestus. Nädalad enne õppetöö algust olin aga jälle vanaisa-vanaema, onude ja tädide elukohas Kandimäel (Uue-Saaluses, kauni Kevadi järve lähedal) karjas. Seal jõudis kätte ka too hommik 1922. a. sügisel, kui võisin asuda Võru seminari õppima. On meeles too hallane septembrihommik, kui onuge koos ell heinamaal ladusime vankrile heinakoorma ja selle otsas siis palja jalu koos onuga Võrru sõitsin. Palja jalu sellepärast, et mu ainsad saapad olid Võrus kingseppmeister Lange juures parandada. Nii et alles linnas sain ka jalevarjud jalga, et nendega üle seminari ukse astuda. Hiljem oli tollesama kingsepa toauberik ka minu üheks esimeseks õpilaskorteriks Võrus. Kuni hiliste sügis-

päevadeni, mil hällaööd veel väga ei takistanud kuuris heintel magamist, oli mu peatuskohaks vanatädi Lina kodu tolleaegses Võru vallamajas; vanatädi mees Paul Lina oli nimelt Võru valla sekretär. Sealt kolisingi siis kingsepp Lange juurde korterisse. Hiljem vaheldusid samalaadsed vähelubavad õpilaskorterid ka mujal. Nende kõigiga jäi seotuks ruumikitsus, õhu- ja valgusevähesus, ühekülgne toitlustamine, peamiselt ema kaasa antud või järele saadetud "kuivast" leivakotist.

Õppetöö seminaris oli aga mitmeti kaasakiskuv ja huvitav, kuigi pingeline. Sellest hoolimata või koguni selle kiuste hakkasid mind kaasa tõmbama mitmesugused klassi- ja koolivälised õpilasharrastused: huviringid, õpilasajakirjade toimetamine, kaastöö ka üldajakirjandusele, õpilasõhtud, referaadid jne. Seminaripäevil andsime välja ajakirja "Tõrvik", hiljem "Võru Seminari Õpilasalbumit". 1927. aastal asusin seminaristina koguni välja andma ka oma kodukoha Sadrametsa noorte ajakirja "Kraavitaja", mis trükituna arusaadavalt küll esimesest numbrist kaugemale ei jõudnud. Aktiivselt osalesin ka Võru Õpetajate Seminari ainulaadse õpilasomeavalitsuse tegevuses ja selle õpilasesinduses, olles muide 1929./30. õppeaastal valitud ka õpilaspere vanemaks. Olin tegev ka mainitud õpilasorganisatsiooni põhikirja väljatöötamisel.

Võru Õpetajate Seminari uuendusmeelset õppe- ja kasvatustööd juhtis tuntud koolimees, Eesti kooliuuendusliikumise eestvõitleja Johannes Käis. Kuid Võru seminaris töötas ka teisi mõjukaid õppejõude, nagu kirjandusõpetaja ja luuletaja Rudolf Reimen, kunstnik-kirjanik Jaan Vahtra, lauluõpetaja ja helilooja Karl Pütsep, mitmekülgne esteet ning kirjanduse harrastaja Arthur Behrsing ja mitmed teised. Igalt neist oli mõndagi head eeskujuks võtta.

Seminarikursuse lõpetamisele jõudsin 1930. a. kevadel, mil ühtlasi ka suleti Võru Õpetajate Seminar, paljude pedagoogiliste

mõtete taimelava. Kuid tolle kooli pere (õpilased ja õpetajad) jäi ka pärastistel aastatel omavahel seotuks sisukas tegevuses, mida juhtis senine direktor Johannes Käis, kes koondas enese ümber tollal kogu Eesti uuendusmeelse õpetajaskonna. Oli au minulgi kuuluda nende aktivistide hulka, kelle initsiatiivil 1930. a. sügisel asutati Pedagoogiline Ühing "Võru Seminar". Kuulusin selle juhatusse. Ühing korraldas iga-aastasi seminaripere kokkutulekuid, mille sisuks olid uuenduspedagoogilised ettekanded. 1936. a. andis ühing välja ülevaatekoostöö "Võru Õpetajateseminar. Tegevus ja uuenduspüüded", milles avaldasin ülevaatekirjutuse "Õpilaste omaharastused Võru seminaris". Toimetasin põhiliselt ka teose biograafilise osa. Ühing andis välja ka oma ajakirja "Pedagoogilise Ühingu "Võru Seminar" Teateid", mida ilmus aastatel 1932-1940 kokku 70 numbrit. Olin ajakirja järjekindel kaastööline. Ühing jätkas ka endise Võru seminari pedagoogiliste toimetiste väljandmist. Pedagoogiliste aastaraamatute "Teel töökoolile" sarjas ilmus 1935. aastal VII köitene Johannes Käisi üks põhiteoseid "Isetegevus ja individuaalne tööviis", samuti metoodiliste käsiraamatute sari "Uusi teid algõpetuses" (kokku 71 eri nimetust, ca 2000 lk.), millele tegin ka kaastööd (III kl. eesti keele õppematerjalide metoodiline töötlus)^{x/} Rudolf Reimani kirjendusepikule "Eesti kirjanikke" II kirjutasin August Kitzbergi eluloo ja ülevaate ta loomingu kohta. Aastatel 1931-1940 toimus Pedagoogilisel Ühingul "Võru Seminar" 11 aastekokkutulekut, milledest kõigist osalesin ja esinesin ka mitme ettekandega. Murrangulised ajad katkestasid ühingu tegevuse. Pärast sõda ja pärast Johannes Käisi surma (1950. a.) on toimunud, nüüd juba ilma ametliku organisatsioonita, alates 1958. a-st kuni 1975. a-ni Võru seminaripere kokkutulekuid 7 korral. Olen pidanud vajalikuks anda ka enda osa nende algatamisel ja organiseerimisel. Ka nende kokkutulekute kavas on järjekindlalt ol-

^{x/} "Uusi teid algõpetuses" on Eesti Õpetajate Liidu väljaandena K.K.L. "Töökooli" kirjastusel. V. 402 m.

nud pedagoogilisi ettekandeid, eeskätt Võru Õpetajate Seminari, Johannes Käisi ja teiste pedagoogilisest pärandist. See on olnud omalt poolt ka algatuseks viimastel aastatel toimunud pedagoogilise pärandi tõhusamale uurimistööle vastavates teaduslikes organites. Olen püüdnud anda ka selles tegevuses oma osa, näiteks Johannes Käisi, Rudolf Reimani, Arthur Behrsingi jt. biograafiate ja tegevuse summeerimisel. Võtsin (külalisena) osa ka ENSV Õpetajate Täiendusinstituudi ja Tartu Riikliku Ülikooli juures organiseeritud Eesti kooli ajaloo uurimisgrupi tegevusest. Selle tulemusel ilmus 1969. a. Tartus 27.-29. märtsini toimunud konverentsi materjalide kogumikus "Nõukogude pedagoogika ja kool" V minu uurimistöö koos V. Birgiga: "Johannes Käisi elu ja pedagoogiline tegevus". Mitmeid samalaadseid kirjutusi J. Käisist, Rud. Reimenist, Arthur Behrsingist, Jakob Tedrest jt. olen avaldanud ka mitmel pool ajakirjanduses. Pikemat aega (üle 20 aasta) olen arendanud tegevust endise Võru seminari perre kuulunud isikute täiendavate biograafiliste andmete, tegevusülevaadete ja mälestuste kogumiseks. Samuti olen kogunud endise Võru seminari õpetajate ja õpilaste teoseid, kirjutusi jm., mis kuuluvad üleandmisele ENSV Pedagoogika Muuseumile. Pärast Johannes Käisi surma (29. VI 1950) organiseerisin tema kalmule Põlva kalmistul mälestussamba püstitamise (kujundanud skulptor Juhan Raudsepp, avati 1952. aasta suvel.) Ka olin kaastegev memoriaaltahvlite paigutamisel Johannes Käisi sünnimajale Põlva Rosmal (1965. a.) ning endise seminari majale Võrus. Olen teinud (mitmel korral) algatuse 1925. aastal Joh. Käisi poolt Võru Õpetajate Seminari aeda istutatud ja veel kasvava 6 tamme looduskaitse alla võtmiseks, milleks on ka antud lubadus. 1975. a. aprillis istutasid endise Võru Õpetajate Seminari õpilased minu initsiatiivil Joh. Käisi sünnikohta Põlva Rosmale, endise koolimaja juures asuva Päkamäe keldale Joh. Käisi

mälestustemmiku (20 tamme, 2 kuuske ja 1 kase). Ka on teoks saanud mu algatus mitme endise seminariperelase kalmu tähistamiseks Rõuges, Tallinna Metsakalmistul ja Rahumäel (Henno Sikk, Joh. Lillmaa, Leonhard Hallop, Hanna Kaan).

Tallinn-Nõmmel, 1976.

Järeldmärkus. Ülaltoodu on algus K. Laane mälestustest, mis on kirja pandud 1976. aasta sügisel. Täielik käsikiri talletatakse ENSV Pedagoogika Muuseumis (PEM). Võru Õpetajate Seminari ja Johannes Käisi kohta leidub materjale veel järgmistes K. Laane käsikirjades:

Lisandeid Johannes Käisi biograafiaale. V. Hormi koostatud käsikirjalises kogumikus "Johannes Käis", 1980, lk. 39-112. Säilitatakse PEM-is ja TA raamatukogu käsikirjade osakonnas.

Johannes Käisi kodumailt, 1985, 19 + 10 skeemi ja 21 fotot. Säilitatakse PEM-is ja Võru Koduloomuuseumis.

Eesti NSV hariduse ja kultuuliloo uurijate tähelepanu juhiksin veel järgmistele K. Laane käsikirjadele:

Tallinna kalmude meilt, 1976-1979, 476 lk. Säilitatakse TA raamatukogu käsikirjade osakonnas.

Eesti Haridusliit 1924-1940, 1983, 274 lk. Säilitatakse ENSV Teatri- ja Muusikamuuseumis.

V. Horm

MÄLESTUSI SEMINARIPÄEVILTJälle kooli!

See oli 1923. aasta septembris. Olin seminaris õppinud juba kaks õppeaastat. Nüüd olin kodus. Ühel päikesepaistelisel tuulisel päeval, mil härmalõngad kurvalt sinises õhus liuglesid, istusin loorehal ja tõmbasin maheniidetud hõredat suvivilja kokku. Mõtted rändasid Võrru, Valgesse Majja, sõprade juurde. Kaks möödunud õppeaastat Võru Seminaris olid olnud põnevad, aga ka küllalt kibedad. Eksemid ettevalmistusklassi sooritasin edukalt, lõpetasingi selle klassi edukalt ja mind viidi korraga üle teise klassi. Nüüd need hädad algasid. Õpetaja Erich Rumm laskis samblikke ja taimi korjata, neid kuivatada ja paberile kleepida. Karl Kisandit oli vallanud diagreemidemaania. Ta laskis neid teha arvutul hulgal mitmesuguses laadis. Anna Asson ervas, et kõige ülem ja vajalikum tegevus maailmas on peppkarpide tegemine ja raamatuköitmine. Mul ei tahtnud need tööd mitte kuidagi õnnestuda. Pappi, joonistuspaperit ja värve (kõige viletsamat sorti) sain hädavaevalt osta. Papp murdus, värv jooksis paberil laiali, samblikud ei püsinud papil püsti, liim sulas lahti, raamat, mille köitsin, tuli näotu ja määritud välja. Teised poisid esitasid oma tööde pähe Andersoni köitekojas poogitud raamatuid. Proovisin seda võtet ka mina, kuid köitekoja raamatud olid minu jaoks liiga ilused. Mind ei usutud, vale tuli välja ja sattusin veel halvemasse kirja. Ja nii saingi õppeaasta lõpuks nõrgad hinded maateaduses, tööõpetuses ja loodusteaduses. Kas peale nende veel midagi allapoole kolme oli, seda ei mäleta, küllap vist hoolsus ja korralikkus ka.

Teadsime seda, et seminaris kui soodustustega koolis (õppe-maksu ei olnud, hoolsemaile, paremaile ja ühtlasi kehvemaile maksti stipendiumi) klassikursust kordama ei jäeta või tehakse seda ainult harukordadel, täiesti mõjuvatel põhjustel. Mul neid ei olnud ja sügisel jäin lihtsalt koju. Norutasin päevast päeva. Nüüdki kõndisin hobusekronu taga, endal klimp kurgus. Öhtu eel kuulsin end hüütavat. Isa kutsus. Vennalt oli tulnud kiri. Vend Jaan kirjutas, et direktor J. Käis nõudnud mind taga ja käskinud kohe kooli tulla. Panningi oma vähesed asjad kokku ja sõitsin esimesel võimalusel Võrru. Vend kinnitas seda, mida kirjutanud oli. Arvasin, et mind jäeti teise klassi istuma, poetasin end arglikult teise klassi õpilaste hulka ja olin päeva või paar teise klassi õppetundides. Hakkasin juba harjuma ja mu endine vallatus ja liikuvus hakkas tagasi tulema, norutunne kaduma. Ühel päeval trepist alla tuisates oleksin direktori peaaegu pikali jooksnud. Ta pidas mu kinni, arvasin, et saan noomida, kuid direktor sõnas lühidalt: "Homme lähed kolmandasse, hakkad õppima kolmandas." Mul jäi esialgu suu ammuli, siis ühmesin, et mul on nõrgad hinded selles ja selles aines. "Lepid õpetajatega kokku ja õiendad eksamid ära," oli lühike vastus ja juba asuski minekule. Jäin rumala näoga talle järele vahtima, oskamata öelda üksatki sõna.

Järgmisel päeval võtsin südame rindu, otsisin Erich Rummi, Karl Kisandi ja Anne Assoni üles ning teatasin, et soovin eksameid sooritada. - "Mis eksameid?!" oli kõigil kolmel esimene küsimus. Võttis päris higiseks, enne kui suutsin õpetajatele asja selgeks teha. Leppisime tähtpäeva suhtes kokku (Anna Assoniga ke töö esitamise asjus) ja jooksin koju kordama. Korrata õieti ei olnudki midagi. Noore inimese mälu peab palju kinni. Olin rõõmus ja julge. Kui eksamite tähtpäev saabus ja asjaosalised õpetajad jälle pike kauplemise peale nõusse sain, vestasin enesekindlalt

ja enda arvates küllalt hästi. Aga häda tuli sealt, kust ma teda oleks pidanud ootama, aga oma rumeluses ei osanud oodata. Erich Rumm võttis oma "notiitsbuki" välja ja testas, et see ja see samblikkude kogu on esitamata. K. Kisandiga oli umbes sama lugu: need ja need diagrammid on tegemata. Assoni juurde minnes olin targem. Võtsin endise klassikaaslaste eelmise aasta raamatu kaasa ja esitasin selle oma tööna. Seda peaaegu ei vaadatudki ja öeldi asikorrast olevat. Võib-olla oleksin ma Rummu ja Kisandi juures ka läbi pääsenud, aga et ma suuliselt vestasin neile hästi, julgesin tähendada umbes midagi sellist, et diagrammid on joonestamine, samblikkude kleepimine käsitöö, aga mitte teadmised. Kurjaks just ei saadud, aga uus tähtpäev, seekord poolaasta lõpp määrati kindlaks. Erich Rumm unustas, et talvel samblikke korjata on veidi imelik ja õpilase käest veidi palju nõutud.

Niisiis käisin kolmandas klassis edasi, õppisin hoolega. Ja kui poolaasta lõpp tuli, oli mu tunnistus korralik. Keegi mind eelmise aasta võlgade pärast enam ei kiusanud. Ja samblikkude kogu, mägede kõrguste, jõgede pikkuste, riikide rahvaarvu diagrammid on mul tänaseni tegemata.

Arvan, et mina ei olnud ainuke, keda Joh. Käis aitas edasi, kui mõni õpetaja oma aine ületähtsustas ja õpilase seastuse sellest sõltuvalt tegi.

Kas ka tänapäeva koolis aineõpetajad ei tähtsusta oma ainet üle? Kas on õige, et tütarlaste "emmed" teevad oma laste eest terved ööd ja pühapäevad käsitööd, sest seda nõutakse seesugusel hulgal, mis igale normaalsele õpilasele üle jõu käib. Aga "emmed" koovad ja koovad, kiruvad käsitööõpetajad, direktorid, programme, haridusministrit ja kõiki teisi, kes peaksid asjad õigesse suhtesse panema.

Raha laenamas

Nagu teada, õppisid seminaris peamiselt vaese rahva lapsed. See peegeldus ka nende välimuses. Enamasti kandsid poisid koduvillasest riidest külarätsepa õmmeldud vammuseid, tütarlastelgi oli harva linneriidest kleit. Poistel meenutasid püksiharud sageli kõveraks kooldunud vihmaveetorusid. Korteris oldi enamasti kehvade lesestunud vanamuttide juures ärklitubades. Söödi poest ostetud toitu: leiba, heeringat. Peale joodi teed või ka lihtsalt suhkruga vett, sageli külmalt. Harva jätkus raha selleks, et Koobakese söögimajas tellida taldrikutäis sooja suppi. Koobakene oli lahke mees. Alati oli taldrik pilgeni täis, leiba, mille eest raha ei võetud, oli ka rohkesti. Nii et 40 senti eest sai kõht päris täis. Aga seda lõbu võis endale väga harva lubada. Ka korteriperenaised olid enamasti lahked, andsid sooja vett, mõnikord sousti jne. Pühapäeviti püüdsime kuskil külas käia, et kõhtu täis saada. Mäletan, et klassikaaslase Jakob Ristsoo üks sugulasi, kes teenis maakonnaavalitsuse kassas, oli meid sageli lahkesti kostitanud. Aga söök söögiks, oli ju veel vaja ka muud: mõnikord kinos või teatris käia, mingi koolitarve või puhas krae osta. Nii et rahapuudus oli alatine kaaslane. Hädekorral laenasime üksteise käest. Paul Härm müüs suurel vahetunnil saiu, tema käest sai mõnikord suure näljahädaga sai võlgu kaubeldud. Suurel vahetunnil anti sooja teed või piima. Loomulikult tuli selle eest maksta. Mõnele, ka mulle, ei olnud see väike maks jõukohane. Teadsime, kes tee- või piimalauas einet võtsid. Ja kui mõni neist juhuslikult puudus, olime virgad koolitädilt tee- või piimakruusi enesele paluma. Aitäh neile lahkuse eest! Keelamist ei tulnud kunagi ette.

Rahapuudus kummitas päevast päeva. Ja seepärast tekkis ükskord mõte laenata raha õpetajatelt. Olime kuulnud, et mõned ole-

vat nii teinud ja neile ei olevat ära öeldud. Küllap oli see vist Jakob Ristsoo, kellega neid plaane pidasime. Mõttes arutasime kõik kandidaadid läbi. Kellel õpetajatest raha on, kes seda laenuks ei keela? Jne. Arvasime, et kõige rohkem raha peaks olema matemaatikaõpetajal K. Greenbergil. Arvestasime veel H. Seidelbergi, R. Reimani, klassijuhatajat Jaan Histi ja veel mõnd teist.

Oli jube jõulukuu, kui hakkasime oma kavatsusi teoks tegema. Võtsime südame rindu ja läksime K. Greenbergi jutule. Meie palve ära kuulunud, hakkas vanamees kogeleva: "Ah? Kuidas? Mis? Ah raha laenata? Mitte kuidagi ei saa, kõik on kallimaks läinud, naisele ja lastele on vaja jõulukingitusi. Eei, ei, mitte kuidagi ei saa! Jah, jah, heameelega, aga mitte kuidagi ei saa." Vabandasime, lahkusime ja teravmeelitsesime: "Jah, heameelega mitte kuidagi ei saa". Pead me aga norgu ei lasknud.

Pöördusime H. Seidelbergi poole. Tema vastas, et tal olevat olnud viimasel ajal ettenägematuid väljaminekuid ja sellepärast ei saavat, kuigi muidu ta tahtvat meid aidata.

Jaan Hist oli parajasti ära sõitnud ja tema käest ei saanudki küsida.

Rudolf Reiman muigas irooniliselt ja tähendas kuivalt, et õpilastele ta raha ei laena. Küllap oli vist moraalgi juures: kui tahad kellegagi vahetada ära rikkuda, siis laena talle raha.

Arvasime juba, et meiesugustel õpetajate käest laenu saada on lootusetu ettevõtmine, kui äkki torkas: aga vana! Jah, see tähendab direktor Käis! Mõeldud tehtud. Läksime J. Käisi jutule. Tema vaatas meile tähelepanelikult otsa, pomises oma väikestesse vurrudesse midagi, millest me aru ei saanud, võttis taskust rahakoti, pööras selle pahupidi, tõmbas kotivoodrigi välja ja ennäe - lauale kukkus kaks viiekroonist. "Palun võtke! Rohkem praegu ei ole." Olime hämmastunud, et asi nii libedasti läks ja me ei või

praegugi kindel olla, kas oli meeles tänadagi.

Möödus nädal või kaks, kui direktor mind kõnetas ja küsis, kas ma ei sooviks ühele lapsele, kes õppis seminari harjutuskoolis, järeleaitamistunde anda. Olin rõõmuga nõus, sest see töötas pisut lisa sellele, mida isa mulle ülalpidamiseks tehtis anda. Õpetatav oli tõesti tuima peaga laps ja nägin temaga hirmsat vaeva. Õpetajamurede eelmaik sai juba suhu. Kevadeni pidasin ikka vaprasti vastu. Varsti maksin võla "direle" ära.

Kui poolteise aasta pärast seminari lõpetasin, laenasin Joh. Käisilt veel kord raha. Seekord juba pisut rohkem. Võla tasusin oma esimesest palgast.

Antslas, 1979.

Felix Toode

Eesti NSV teeneline õpetaja

Mälestusi koolipõlvest

1. Võru Õpetajate Seminari õpilasena olin kooli meteoroloogia-jaama vaatlejaks. Sellena puutusin sageli kokku Johannes Käisiga väljaspool õppetunde, sagedamini õhtuse vaatluse ajal. Vaatlusi tuli teha 4 korda päevas: k. 07.00, 09.00, 13.00 ja 21.00. Selle töö eest sain aastaringelt 10 krooni kuus, mis minu majanduslikus olukorras oli väga teretulnud tulu.

Vaatlusandmed tuli šifreerida ja anda edasi kuues 6-numbrilises arvude reas Tartusse. Edasi andsin telefoni teel Võru keskjaama, sealt anti telegramm edasi Tartu Ülikooli Observatooriumi meteoroloogia keskjaama.

Vaatlused nõudsid täpsust, eriti vaatlusaeegade suhtes. Sageli tuli keskpäevase vaatlusandmete sissekendmisel füüsikakabinetti ka J. Käis, vaatas minu tööd ja üsna tihti ütles, et täna õhtul teeb ta vaatlusi ise ja saadab ka telegrammi. Nii võimaldas ta minul minna testrisse või kinno, mille eest olin temale väga tänulik. See oli tema poolt tõeline peenetundelisus õpilase suhtes.

Erakorraliste ilmastikunähtuste ajal (rohkesti sademeid, madal temperatuur jne.) tuli J. Käis samuti vaatluse ajaks minule appi. Mäletan, ühel sügisesel õhtupoolikul sadas kestvalt paduvihma. K. 21.00 mõõtsin sademete hulka, oli tulnud 23 mm, mis oli erakordne. J. K. ütles, et seda nad Tartus vehest ei usu, aga näitame telegrammis seda, mis on olnud, küll telefoni teel pärivad jälle, kui ei jää uskuma.

Telegrammi andsin edasi kooli õpetajate toast. Ei mäleta ainustki juhtu, et õpetajate toa uks oleks olnud lukustatud ja mul puu-

dus võimalus telegrammi edasi anda telefoni teel.

J. Käis tuli mõnikord telegrammi edasiandmise ajal oma kõrval asuvast kabinetist õpetajate tuppa, silmitses telegrammi ja ütles kiitvaid sõnu nii koostamise täpsuse (šifr oli tal enam-vähem peas) kui ka vastlusvihikusse korrektselt tehtud märkmete kohta.

On tõsi, et töö ilmavaatlejana kahe õppeaasta jooksul kasvas minus täpsust ja korrektsust. Olin ikkagi õpilane ja mulle oli usaldatud niisugune vastutusriikas ülesanne! Seepärast püüdsin kohustused täita nii hästi kui suutsin: alates käekirjast vastlusvihikus kuni täpselt määratud kellaajal ilmumiseni.

2. VÕS-i harjutuskooli lõpetamisel kevadel 1925. a. ei olnud mul kavatsust astuda VÕS-i. Ma ei avaldanud seepärast ka vastavat soovi harjutuskooli juhatajale. Kavatsesin minna edasi õppima Võru Keskkooli, kuhu siirdus palju minu tuttavaid eekaeslasi teistest algkoolidest. Olin ju linnepoiss.

Ja ometi 1925/26. õppeaasta esimesel koolipäeval, kui olin Võru Keskkooli trepil ust avamas, et anda vastav soov kooli kantseleisse, tulin ust avamata trepist alla ja ruttasin Valge Maja poole, kus alustati sisseastumiseksamitega.

Jõudnud kooli, sain kokku J. Käisiga, kes mind nähes naeratas ja küsis, kuidas ma siia sattusin. Rääkisin talle oma uutest kavatsustest. Ta ütles, et mul tuleb sooritada eksamid ühtlastel alustel teiste õpilastega, millega muidugi olin nõus. Lugu seisis selles, et VÕS harjutuskooli õpilased võisid astuda seminari eksamiteta, kui sellest teatati kohe kevadel kooli lõpetamise ajal. Seda mina ei teinud, kuna kavatsused olid teised.

Läksin teisele korrusele, et otsida üles eksamiruum. Õpetaja R. Reiman oli just astumas emakeele klassi. Palusin teda lubada mind eksamile. Ta naeratas heatahtlikult ja ütles, et seda ei ole vaja.

Alumisel korrusel kohtasin muusikaõpetajat K. Pütsepat. Ka temale rääkisin oma murest. Temagi ütles, et mine rahulikult koju, ei ole vaja eksamit teha.

Kõige selle põhjal jäi minul mulje, et ma ei tarvitse eksameid teha.

Järgmisel päeval läksin koolimajja, et selgitada oma saatust. Ma ei mäleta, kes mulle seda ütles, aga matemaatika eksamil olevat õpetaja Karl Greenberg pehandanud, et "sedasi Toode seminari ei saa, kui eksamile ei tule". Praegu mõtlen, et see oli impulsiivne väljend, mis rõhutas korrektsuse vajadust ja mitte ei tekitanud kahtlust mu võimete kohta sooritada eksam rahuldavalt. Õpetaja K. Greenberg teadis mu võimeid hästi ja seda ka, et eksamita kooli vastuvõtmise puhul ma õpilaste hulgas matemaatika alal temale häbi ei tee.

Niisugustel asjaoludel seigi minust VÕS õpilane. Koolis tulin õppimisega päris rahuldavalt toime. Olen sellele ikka mõelnud. Ikkagi teise õppeasutuse ukse ees jätta tegemata üks otsustav samm ja nii määrata oma koolitee (ja võib olla ka elutee!) ühe hetke jooksul. See on üsna harvaesinev, aga nii see on olnud. Ütlen tõsiselt: ma ei kahetse seda, mida tookord tegin.

3. Pidin andma esimese tunni. Koostasın tunnitööplaani. Endale oli küsimus tõesti selge, tunni üksikosade kulgu kujutlesin selgesti. Koostasın tunnikava. Näitasin seda J. Käisile, kes sellega oli rahul ja ei olnud ka. Teda häiris see (hiljem sain aru), et minu kavas tunni üksikud osad olid küll näidatud teandridade näol, ent ei olnud nummerdatud. Tegin täiendusi tunnitööpleanis: nüüd olid tunniosad näidatud arvudega 1, 2, 3 jne., alljaotused a, b, c jne. kujul. Tunniplean sai suurema selguse, ülevaatlikkuse, ülesehituse loogika paistis kohe silma. J. Käis vaatas uut

varianti ja ütles, et nüüd on hoopis selgem, mida tahad tunnis teha, kuidas sa sellele varem ei tulnud?

Usun, et tollest hetkest alates kuni käesolevani fikseerin oma mõtted kirjalikult loogilises järjekorras (esinemised lastevanematele, sõnevõttud poliitõppustel, koosolekutel jne.), mis peegeldab selgesti minu esinemise mõttekäiku. Arvan, et sel põhjusel on olemas ka minu kohta käiv huumorimeelne väljend, et Toode oskab kõik keerukad küsimused selgeks ja lihtsaks teha. See pole muidugi päris nii, sest üle jõu käivate küsimuste kallale ma ei asugi.

4. Õppisin VÕS IV klassis. Oli õpilaste üldkoosolek, esines ka õpilasvanem P. Härm, kes kõneles karskusest. Teiste mõtete seas poetas ta küsimuse, mis on kasu suitsetajal, kui tema kopsud on parkunud pruuniks suitsetamise tõttu. Küsimus muidugi oli püstitatud õigesti ja sealtähti õpilasi pani mõtlema küsimuse sisu, kas see on organismile vajalik ja kasulik jne. jne.

Üldise vaikuse katkestas ja andis küsimusele ühe vastuse A. Aidla selge ja veenev repliik: "Aga pargitud nahk on vastupidavam!" Selle vastu ei olnud kellelgi saalisolijast midagi ja poolehoid avaldus kõigi meeleolu pingest vabamisena tugevas naerus, aplodismentides.

P. Härmel ei jäänud midagi muud, kui panna repliik kahtluse alla väljendusega: "Jaa, vastupidavam! Seda sa tead!"

Muidugi esinemise mõju selles osas teendus tähtsusetuks, aga kuulajate tähelepanu esineja vastu muutus veidi paremaks.

5. IV klassis õpetati meile ka psühholoogiat, õpetajaks oli P. Truusmann. Tema äärmiselt lihtne ja loogiline aine käsitlemisviis jättis minusse kustumatu jälje. See õppeaine sai minule lem-

mikõppeaineiks. Õpikut ei olnud, konspekteerisin õpetaja poolt esitatud võimalikult täpselt. Järgmises tunnis muidugi olin asjaga kursis. See meeldis õpetajale ja suurendas minu indu - tehtsin ikka enam teada selles õppeaines.

Kevadel enne õppetöö lõppu, hinnete paneku ajal, kohtasin õhtul koolimajas klassijuhatajat K. Greenbergi, kes peatas mind ja ütles temale omase huumori ja otsekohesusega: "Toode, teile ei saa psühholoogias hinnet panna!" Niisugune avaldus lõi mind pisut araks ja segaseks. See oli hoopis midagi muud, kui mina olin lootnud, nimelt hinnet 4. Vastas K. Greenbergile, et see üllatab mind ja kuidas tekkis niisugune olukord. K. Greenberg märkis, et praegu on õppenõukogu koosolek ja P. Trausmann nõuab minule psühholoogias hinnet 5, aga seda ei saa välja panna (hinnete skaala oli siis 1 - 4)^x. Hingasin kergendatult ja ütlesin, et pandagu siis 4. Õpetaja K. Greenberg vaidles vastu, et õpetaja P. Trausmann seda ei saa teha, kuna tead 5 peale.

Praegu mõistan, et üks oli loogikateadlane, teine täpne matemaatik, siis tõesti võis nii arutleda.

Hiljem tunnistuste kätteandmisel oli selles siiski olemas hinne ka psühholoogias ja nimelt oodatud 4.

On meeles P. Trausmanni ainulaadne käitumine õppetunnis. Ta küsitles õpilasi, klassis edasi-tagasi käies jutustas uut materjali ja, kui oli sellega valmis saanud, hakkas vaikides jalutama klassis, teinekord 5...10 minutit. Algul see meid häiris, oli ikkagi harjumatu, et õpetaja lõpetab oma esinemise enne tunni

^x Siin F. Toode veidi eksib. Tegelikult kasutati VÕS-s mitte hinneteskaalat 1-4, vaid kolmeastmelist skaalat - hea, rahuldav, nõrk. Õpetaja P. Trausmann vanema põlve õpetajana pooldas aga 5-pallilist hinneteskaalat. Redigeerija märkus.

lõppu. Pärast harjusime.

Üldse oli P. Truusmann õpetajate seas väga omapärane isiksus.

Harjutuskooli VI klassis õpetas P. Truusmann meile ajalugu. Teinekord olid poisid väga mürarikkad. Teiste õpetajate tundide eel müüti ka, aga siis õpetaja tavaliselt selgitas selle põhjused ja aktiivsemad mürategijad, millele järgnes mingisuguse karistuse määramine.

P. Truusmann toimis teisiti. Tuli ühel päeval klassi, kus kaks poissi olid koolipingil käsitsi koos. Õpetaja istus õpetajale laua taha ja küsis väga rahuliku häälega: "Kuidas on nende auväärte härrade nimed?" Asjaosalised ütlesid oma nimed, neil lubati istuda. P. Truusmann täitis klassipäeviku. Klassipäevaraamatus märkuse saamine oli meile tol ajal suurimaid ja kompromiteerivamaid karistusi. Sellest ajast alates valitses enne P. Truusmanni tundi eeskujulik kord, see avaldus ka enne P. Truusmanni tundi olevas vahetunni korras, kus olime väga korrektsed.

6. Olime Alfred Rööbinguga klassikaaslased. Sageli õhtupoolikuti kooli õues harrastasime kergejõustikku, mängisime võrkpalli või vaatäksime, kuidas vanemad õpilased mängisid võrkpalli.

Ühel õhtupoolikul kutsus meid J. Käis koolisada, et abistaksime teda. Oli vaja istutada mõned tammed. Tõime läbided ja J. Käisi märgitud kohtadesse keevasime korralikud augud. Tammed toodi kõrvalasuvast puukuurist, neid oli kuus. Juures olid harjutuskooli juhataja A. Budkovski, J. Käis, A. Rööbing ja mina.

Leppisime kokku, et esimene puu on A. Budkovski nimeline, järgmine J. Käisi nimeline. Järgmised jäid meie nimele. Hooldasime neid noori puid edaspidigi. Praegu on nad juba üsna suured. Üldiselt tuntakse neid J. Käisi tammedena.

Vahetasin peari aasta eest korteri. Ma ei näe neid puid enam

oma toa aknast, aga loodan, et nad kasvavad ilusti edasi.

Need J. Käisi tammed (arvult viis) vajaksid looduskaitse alla võtmist.

Võrus, 1985.

Aksel PallitsAjalooõpetaja Paul Truusmann

Kord tekkis kõmu, et meile tulevat uus ajalooõpetaja. Vististi Aksel Meister oli ka sel korral too, kes meid ikka kõige värskemate uudistega kostitas. Koolisiseseid uudiseid hankis ta tavalliselt seminari esjaajajalt H. Lukatsilt, kes pidi talle kas kauge sugulane või muidu hea perekonnatuttav olema.

Jäime siis teatava ärevuse ja uudishimuga ajalootundi ja ühes sellega ka uut õpetajat ootama.

Natuke aega pärast koolikella helisemist astuski direktor Käis klassi koos tugeva, üle keskmist kasvu karminäolise mehega. Kuna üks oli õpilastest arvates parempoolses tagaseinas, siis astus Käis ainult mõned sammud edasi ja jäi poolde klassiruumi seisma. Uus õpetaja aga astus paksutallaliste tugevate poolsebastega võimsalt tümpsudes klassi ette.

"Lubage teile tutvustada teie uut ajalooõpetajat härra Truusmanni, kes ühtlasi hakkab teile õpetama ka psühholoogiat ja loogikat," ütles direktor. Ta lisas veel mõned sõnad, kuid need läksid kõrvast sisse ja teisest välja, sest kõikide pilgud olid naelutatud härra Truusmanni valjune näiva, justkui graniidist väljatahatud näole. Käis tegi vaevaltmärgatava kummarduse ja lahkus kohe. Meie aga seisime ikka veel püsti, kuna õpetaja libistas aeglaselt üle meie ridade oma tähelepaneliku ja terava pilgu.

Siis jäi Truusmanni läbitungiv vaade peatuma Olga Kilbil ja kohe kostis tema kurjakuulutav küsimus:

"Kas teie juba nii paks olete, et enam omal jalal püstigi ei suuda seista?"

Nimelt nõjatus Olga seismisel natuke pingi seljatoe vastu ja see Truusmannile ei meeldinud.

Ehmusime õige kõvasti nende uue õpetaja esimeste sõnade puhul ja kohe tekkis tunne, et selle mehega nalja ei ole. Kuid tunni jooksul paranes meie esialgne halb arvamine õpetajast tunduvalt. Nimelt tundis õpetaja Truusmann oma ainet põhjalikult ja kui ta jutustama hakkas, ei olnud vist küll ühtegi õpilast, kes ei oleks teda suurima huviga kuulanud. Ja ei olnud siis sugugi ime, et kui varsti pärast Truusmanni saabumist haketi kooli poolt väljaspool Noorsooringi tegevust õpilaste hulgas huvialaringe moodustama, astus Truusmanni poolt juhendatavasse filosoofiaringi kõige rohkem osavõtjaid.

Kuidas filosoofiaringis töö kulges, ma ei tea, sest astusin Jaan Vahtra poolt juhendatavasse kunstiringi. Ka kaasõpilaste jutustusi ei mäleta enam. Kuid ringi töö soikus peatselt. Truusmanni jutustusi olnud tore kuulata küll, kuid varsti oli Truusmann tahtnud kuulata ka kuulajaskonna jutustusi. Ja siis oli kuri karjas, sest oma nõudlikkuse ja terava ning iroonilise keelega hirmutas ta varsti suurema osa ringiliikmetest ringi tööst loobuma.

Õppetöös oli Paul Truusmann väga nõudlik õpetaja ja õpilaste poolt halvasti ettevalmistatud õppetundide puhul vähematki armuheitmist kellelegi ei olnud. Kui aga mõnel õpilasel siiski mõjuvate põhjustel oli tund ette valmistamata jäänud, siis ei olnud Truusmann sugugi kuri, kui sellest enne tunni algust talle testati. Ta sinult märkis selle oma taskuraamatusse üles ja hiljem õpilast küsides ei unustanud tavaliselt ka selle tunni kohta mõningaid küsimusi esitemast.

Ühel õppeaastal oli psühholoogia tund esmaspäeval. Sel puhul oli tunniks ettevalmistamata õpilasi õige tihti. Õpilased käisid maal kodus või oli ka linnas pühapäeval mõningaid üritusi, mille

puhul ei saadud korralikult tunde ette valmistada. Truusmannil oli kombeks sel puhul vabandajatelt küsida:

"Kas sinine esmaspäev?"

Häbelikult vastas siis õpilane: "Ei, härra Truusmann, käisin maal. Nelikümmend kilomeetrit sinna, teine niipelju tagasi. Aeg läks ära, ei saanud kuidagiviisi raamatut kätte." Või midagi muud sellekohast, kuid ikkagi vaikselt, alendlikult ja paluvalt.

"Nuu, hea küll! Istuge ja õppige teiseks korreks ära," ütles Truusmann ja tegi taskuraamatusse õpilase nime taha vastava märkuse.

Ühel esmaspäeval ei olnud ka Siegfried Markvardtil tund ette valmistatud. Pärast Truusmanni klassi ilmumist läks ta õpetajalaua juurde ja tegi õpetajale teatavaks, et ta ei ole tundi õppinud.

"Mispärast?" küsis Truusmann ja lehitses oma taskuraamatut.

Markvardt viivitas natuke vastusega, nagu võideldes endaga, tõstis siis otsustavalt pea selga, sirutas lõua ette, ajas huuled prunti ning kostis kuidagi aeglaselt silpe venitades: "Si-nine es-maspäev."

Kogu klass tardus ootusärevusse ja kõikide pilgud olid pööratud Truusmannile. Aeglaselt tõstis ta pee taskuraamatu kohalt, silmad suurenesid ning vihane pilk suundus otse Siegfriedile näku. Kael läks punaseks, otsaesises tursusid veresooned ja isegi lühikeseks lõigatud juuksed nagu oleksid püsti tõusnud. Vähemalt minut eega põrnitses ta niiviisi Markvardtile otse, kelle esialgne võidurikas nägu kuidagi alla langes, kahvatuks muutus ja keha- hoiak ikka väiksemaks ja väiksemaks hakkas jääma, nagu kokku kuivama.

"Mi-is!" kuuldus viimaks sisisev Truusmanni hääl. "Ah õpilane jõi end pühapäeval purju ja nüüd tuleb sellega veel õpetaja ette

praelima. Tahaksin teada, mis arvab sellest pedagoogikenõukogu."

Saime kõik aru, et asi võttis väga halva pöörde ja pedagoogikanõukogu kartsi hullemini kui surma. Meil oli tol ajal ikkagi nii välja kujunenud, et kui mingi üleastumine juba pedagoogikanõukogule arutada anti, siis võis ka koolist väljaheitmises kindel olla.

Markvardt tehtis küll veel midagi öelda, kuid maruvihane õpetaja lõi ta sõnad hoobilt läbi, kätartades: "Istuge, direktori juures seletate!"

Kühmutõmbununa vajus kokkunud koolipoiss haudvaikses klassis oma kohale ja ainult taskuraamatu lehtede järskude pöörete poolt tekitatud hääled hoiatasid, et kõik ei ole veel möödas. Kogu Truusmanni olek näitas kindlakujuliselt, et ta valmistus küsimustele. See aga kohutas kõiki, sest kogemustest oli juba teada, et halva tuju korral võis Truusmann ka hästi tunniks ettevalmistunud õpilase põhjelikult ummikusse ajada, mis siis veel rääkida keskpärasest või kuidagiviisi ettevalmistusest.

Siis katsus Eduard Kõrran olukorda veel kuidagiviisi päästa. Kogu oma nõudlikkusele ja valjusele vaatamata meeldisid Truusmannile väga õpilaste poolt esitatud küsimused. Neid arvestas ta alati, andis põhjalikke seletusi, kuulas ka õpilaste arvamusid ning juhtis suurima mõnuga isegi vaidlusi. Nii mõnegi raske tunni olime sel viisil õnnelikule lõpule viinud ja ülima rahuldustundega tunni lõpul kõik klassist lahkunud, nii õpetaja kui ka õpilased.

Seda Truusmanni iseloomuomadust katsuski Kõrran ka nüüd ära kasutada. Kuna meil oli antud õppida "kontektidest", nimelt "otsesed kontaktid ja kaudsed kontaktid", siis sel ajal üritaski Eduard vaidlust üles tõsta. Ta tõusis julgelt püsti ja sõnas:

"Härra Truusmann, lubage küsida. Meil on otsesed kontaktid ja kaudsed kontaktid. Aga kui karjapoiss lehme kiviga teatava maa

kauguselt viskab, missugusest kontaktist meie siis..."

Kuid kaugemale ta, mehike, enam ei jõudnud, sest Truusmanni sügav, nagu tõrre põhjast kostev: "Kes teid seal keelt pidi tõmbab?", lõi positiivse lause nagu noaga katki ja kui valgust tabatuna kukkus Kõrren istuli ning vajutas näogi vastu pingi keent.

Truusmann lõpetas aga taskuraamatu lehitsemise, sest nähtavasti oli ta meie klassi nimekirja leidnud ning kõikide eelduste kohaselt kavatses hakata küsima. Ta tõstis taskuraamatu vassu käega silmade kohale, paremas käes oleva pliiatsiga aga hakkas aeglaselt õpilaste ärevate pilkude all ja värisevate südameste seatel ülalt allapoole vedama. Igaüks ju teadis, kuskohal ta nimi õpetaja taskuraamatus seisab ja siis võis juba ette kujutada, mida keegi tundis, kui pliiats ta nime arvatavasse asukohta jõudis ning missugust kergendust need tundsid, kes arvasid end ohtlikust tsoonist juba pääsenud olevat.

Nii aeglaselt vedades jõudis pliiats viimaks taskuraamatu alaserva välja, ilma et kedagi oleks välja kutsutud. Siis viskas õpetaja pilgu klassile ja selle järel süvenes jälle oma taskuraamatusse, hakates nüüd aga alt äärelt üles poole minema. Viimaks jäi pliiats keskkoha peatuma, see on piirkonda, kus minugi nimi asus. Hinge kinni pidades jälgisin Truusmanni suud, kui see avanes ja kuuldavale tuli A - ja siis jäi toppama. Milline A? Aksel Meister, Aksel Pallits, Alefaine Ots? Siis tuli viimaks A-le täiend - "ksel". Täheand - teine meist pingineebritest. Kuid kumb? Kuulsin veel Meistri sosistamist: "Kurad, ma ei ole raamatusse sissegi vaadanud," kui juba kõleski Truusmannilt "Meister."

Aeglaselt, väga aeglaselt tõusis Meister üles, silmad kogu aeg raamatus, et võtta veel, mis vähegi võtta annab ja siis algas jutustamine. Üldiselt tundsin Meisterit kui suurepärase jutustajat, kelle sõnavoolu vaevalt miski võis takistada ja nii läks ka

nüüd päris soravaks jutuks lahti. Kuid varsti hakkas tulema pause ja nii mõnedki asjad olid juba kaks-kolm korda ära seletatud. Nihutasin oma õpiku pinginasabri ette, kuna ta oma õpikut hoidis suletuna käes. Natuke sai Meister sealt rabada ja jälle hakkas jutt jooksuma. Kuid mitte kauaks. Truusmann taipas midagi kahtlast ja tõusis püsti. Sain veel õigel ajal raamatu eest ära tõmmata, kuid ka Meistri tarkusel hakkas lõpp peale tulema. Ta käsi käis energiliselt vastu minu külge - see tähendas, et ütle ette. Sain mõned laused sosistada, kuid enne kui Meister jõudis nende sisu taibata, püüdis Truusmanni terav kõrv juba nad kinni ja kohe liikus ta klassi eest pinkiderea vahele, jäädes Meistri juurde seisma. Kõik abistamisvõimalused olid nüüd lõplikult ära lõigatud. Kuid Meister ei tunnistanud end ikka veel võidetuks. Neist vähestest sõnadest, mis ta minu poolt ettesosistatud lausetest suutis kinni püüda, hakkas ta kombineerima mingit omaloomingut, nii et isegi Truusmann esialgu päris huviga kuulama jäi. Kuid varsti vallutas ta karmi nagu ironiseerivalt-põlglik muie ja öeldes "Sõna ja rubla, sõna ja rubla," pöördus ümber, istus jälle oma kohale laus taha ja maalits suurelt ning hoogsalt kõikide nähes ühe.

Edasi läks kõik juba harilikult ja normaalselt. Järgmised õpilased tulid oma osadega toime ja ka õpetaja meeleolu paranes, nii et tund lõppes tavaliselt ning rahulikkude südametega läksime vaheajale.

Kuid vaevalt saime pärast järgmisse tundi helistamist klassi koguneda, kui juba direktor Käis tormas ilmselt ärritatuna ja kätega vehkides klassi ning ära ootamata, kuni oleksime suutnud kohtadele istuda, hüüdis väga pahase häälega:

"Markvardt, mis te olete teinud? Teie olete hakanud viina jooma!"

Surmevaikus valdas klassi ja kõikide pilgud pöördusid vaese

Siegfriedi poole, kes kohkunult suurte silmedega ja ammuli suuga tükki aega Käisile otsa vaatas, siis aga hakkas aeglaselt end püsti ajama. Kogeldes püüdis ta selgitada, et ta ei joo üldse viina, ei ole senini veel tilkagi suhu võtnud ja tehtis ainult ennetada Truusmanni alaliselt esitatavat küsimust: "Kas on sinine esmaspäev?"

Siis pääsesid ka kogu klassil keelepeelad lahti ja õhinal üksteise võidu hakkasid kõik Käisile selgitama, et Truusmann lihtsalt provotseeris oma alaliselt esitatava ironiseeriva ja ebakorrektses küsimusega: "Kas on sinine esmaspäev?" Markvardtilt sarnase ütluse. Eriti hoos olid tüdrukud. Esimeses ringis istuv lühike ja paks Olga Nadel krapsas püsti ja hakkas, ise kätega vehkides, eriti ägedalt Siegfriedi kaitsma ja Truusmanni süüdistama.

Käis kuulas tähelepanelikult tükki aega, tõstis siis käe ja peatas õpilaste sädistamise. Kui klassis oli jälle vaikus saavutatud, istus direktor ka ise. Oli ilmne, et tuleb pikem seletamine. Ja nii ka oli. Ta elustas sellest, nagu sageli varemgi, et varsti seisame ka ise klassi ees ja missuguse põhjelinekusega tuleb siis iga sõna kaaluda, mis meie õpilastele ütleme ja arvestame tagajärgi, mis halvasti ja mõtlematult öeldud sõna võib tuua. Ta ei kiitnud heaks Truusmanni öeldud "sinist esmaspäeva", kuid otse hävitava noomituse andis Markvardtile vanale pedagoogile öeldud ülbuse eest. Lõpetuseks ütles ta, et küsimust pedagoogikanõukogus arutama ei hakata, nagu Truusmann oli nõudnud, kuid Markvardtile teeb ta küll tõsise hoiatuse, ja et edaspidi ta mitte ainult Markvardtilt, vaid ka teistelt sarnaseid ebakorrektsed väljendusi ei kuuleks.

Möödus aasta. Olime lõpuklassis ja püüdsime talletada viimaseid töö- ja tarkuseterakesi, et neid siis juba järgmisel aastal oma kasvandikele edasi anda. Truusmanniga puutusime nüüd kokku

peasajalikult ajaloo metoodika tundides, kus siis vahest ka päris tõsisel viisil vaidlusi maha löime. Olime ju siis Käisi uute kasvatusmeetodite ja töökooli tulised pooldajad. Kuid Truusmann suhtus nii mõnessegi uuendusse õige skeptiliselt ja ei kartnud kunagi oma seisukohaga julgelt välja tulla ning seda ka eluliste näidetega põhjendada. Ta kinnitas, et on mõtetu iga teoreemi, seadust ja definitsiooni lasta õpilastel uuesti leiutada, sest sellele kulutatakse asjata palju aega, mis hiljem õppetöös end valusasti tunda annab.

Kord õhtupoolikul külastas Truusmann keemia praktikumi. Meil oli igale õpilasele antud mingisuguse keemilise katse korraldamine ja mõne aine või ühendi leiutamine. Minu ülesandeks oli mingisuguste kusihapete kristallide saamine. Selleks tuli piirituslambi leegil klaaskolvis uriini aurutada, saadavat setet veel erilise menetluse järgi töödelda ning siis pidingi saama vastavad kristallid.

Truusmann oli ilmselt katsetest väga huvitatud ning kuulas tähelepanelikult õpilaste seletusi katsete kohta. Kuid kõige rohkem huvitas teda katse eesmärk ja selle praktiline väärtus. Viimaks tuli ka minu juurde. Seletasin talle pikelt ja laialt, et keedan uriini, setteid töötlen veel vastavalt ümber ja lõppresultaadiks saan kusiheppe kristalle.

"Kui kaua te olete seda siin juba keetnud?" küsis Truusmann mõningase mõtlemise järele.

Vastasin, et juba neljandat õhtut, igal õhtul kaks tundi.

"Ja kui kaua teil veel aega läheb, kuni te ükskord oma eesmärgi saavutate?" tundis nüüd Truusmann huvi.

Selle peele ei osanud ma küll midagi vastata, nagu sellegi peele, missugune praktiline väärtus minu "leiutisel" on.

Truusmann vaatas veel natuke aega minu seadeldist, puudutas

isegi sõrmega kolbi, nagu tahtes milleski tähtsas veenduda, aetas siis käed seljataha kokku, vangutas peed ja ütles: "Niisiis töötate töö pärast. Aga kui teie selle aja, mis teie siin olete ära kulutanud, oleksite keemia õpperaamatut lehitsenud, ma arvan, et tagajärjed oleksid paremad olnud." Muigas veel kuidagi põlglikult ja astus eemale.

Jäin oma katse juurde ja tegin eeg-ajalt märkusi, milliseks kolbisolev vedelik muutus. Kuid ikke ja uuesti tuli meelde Truusmanni märkus, kui palju ma oleksin võinud selle aja jooksul midagi õppida, pealegi ei olnud eksamid enam kaugel.

Lõpuks jätsingi katse pooleli, läksin kemikaalide kapi juurde, otsisin üles purgikese kusiheppe kristallidega, puistasin sealt õige natukese katseklaasi, pistsin katseklaasi taskusse, koristasin laualt kõik oma seadeldised, pesin katseriistad korralikult puhtaks ja panin nad kõik ilusasti vastavatele kohtadele.

Õpetaja Rumm istus oma laua taga ja tegeles oma asjadega. Katsete normaalse käigu juures ta tavaliselt meie tegevusse palju ei seganud, vaid andis ainult vastavaid juhtnööre, kui keegi mingi küsimusega tema poole pöördus.

Kõik koristanud, istusin jälle rahulikult laua taha ja hakkasin sooritatud katse kohta protokolli koostama, loomulikult kasutades selleks vastavat kirjandust. Tunni lõpuks oli kõik ilusti kirjas koos vastavate joonistega, ja julgelt viisin asitõendine katseklaasis olevad kusiheppe kristalliterakesed koos korralikult kujundatud protokolliga Rummi kätte.

"Njah, njah, jube valmis?" küsis Rumm kuidagi uskumatult minult tööd vastu võttes. Kogu ta olekust ja näost oli näha, et minu katse lõpetamine teda väga üllatas ja võis oletada, et sügavamas südamepõhjas ta seda isegi ei uskunud. Kuid protokoll oli korralikult kirjutatud ja ei olnud mingit põhjust selle juures

enam norida. Ja ega Erich Rumm eriti norida ei armastanudki, peasi, et tagajärg oli seavutatud.

Ke õpilaste karistusküsimustes olid Truusmannil eriarvamised. Tema tunnistas avalikult põhimõtet - mida kibedam vits, seda armsam laps. Selle rahvaterkuse õigsuse tõestamiseks tõi ta terve rea elulisi näiteid oma kogemustest ja neid oli tal tõesti vägagi palju. Nooruses oli ta olnud Peterburis õpetajaks mingisuguses kinnises sõjaväelises kadettide koolis, kuhu kasvandikke oli võetud vastu juba 10-12 aasta vanuses. Selles koolis oli üleastumiste, koeruste ja laiskuse eest olnud ainult kaks karistust: kas koheselt vitsad või eeloleval pühapäeval linneloast ilmajätmine. Ja sellest koolist ta tõigi näiteid, kuidas süüdiolavad õpilased olid vahest pisarsilmil palunud, et neid kas või kõvemini peks-taks, ärgu ainult võetagu ära linnaluba!

Viimaks jõudsid meie õpingud lõpule, samuti praktikumid ja harjutustunnid ning algasid lõpueksamid. Teiste ainete hulgas tuli meil sooritada kirjalik eksam ka ajalooos. Jõudis kätte eksamipäev. Kogunesime klassi ja istusime vastava korralduse järel ühekaupa pinkidesse. Varsti ilmus eksamikomisjon koosseisus: J. Käis, P. Truusmann ja noor joonistusõpetaja N. Mei. Truusmann pidas lühikese kõne, hoiatas rangelt igasuguse mahakirjutamise katse eest ja andis teemad teada. Käis tegi tiiru ümber klassi ja selle järel lahkus ning rohkem meie teda enam eksamitöö kirjutamise jooksul ei näinud. Mei istus õpetajalaua taga olevale toolile ja kogu ta olekust paistis, et ta tundis end võrdlemisi ebamugavalt eksamitööd kirjutavaid õpilasi massimas. Truusmann aga sammus kohusetruult pingiridade vahel ja näis, et mitte ükski asi ega sündmus ei jäänud ta kotkapilgu poolt märkamatuks. Nii möödus paar tundi pingelist tööd. Mustandid olid peaaegu kõigil lõpetatud ja alustati tööde puhtalt ümberkirjutamist. Siis sosistas

Truusmann midagi Meile ja lahkus vaikselt klassist. Mei tõusis alul püsti, siis aga istus uuesti toolile ning vaatas oma ette lauale, ilma et millelegi muule oleks suuremat tähelepanu ilmutanud. Selle eest aga ilmusid varsti paljudel õpilastel märkmed ja konspektid esile, et kontrollida tehtut ja parandada, mis ebatäpselt välja oli kukkunud.

Kui Truusmann umbes veerand tunni pärast tagasi tuli, istusid kõik õpilased samasuguselt süvenenult oma tööde taga, nagu poleks vahepeal midagi juhtunudki. Igatahes ajaloo eksamil ükski õpilane nõrka ega puudulikku hinnet ei saanud.

Võrus, 1976.

Mälestuskild Johannes Käisist

1928. aasta Oktoobris oli Võru Õpetajate Seminaris õpilaspere koosviibimine. Johannes Käsil seisis ees pikem reis Lääne-Euroopasse ja sellepärast nimetati koosviibimist lahkumisõhtuks. Ettekanded - peamiselt koorilaulud - olid meie klassi poolt. Valmistusime eriti hoolikalt lauluks "Mu isa oli reisimees, ma tahan olla ka". Kui olime veel laulnud laulu "Kodumaalt lahkumine", pidas J. Käis kõne, mille sisu kokkuvõtte on tookord peetud päevikus säilinud elljärgnevane:

Armsad kasvandikud!

See on tõsi, mis teie laulsite. Lahkumine sünnib alati kurva meelega, iseäranis kui lahkutakse pikemaks ajaks. Praegusel juhul aga ei võiks see kurvastust põhjustada, sest mis on õieti kuu aega? Ta on küll pikk, kuid samas ka väga lühike.

Pean ütlema, et lahkun kaunis kerge südamega, sest teen, et siin koolis läheb kõik nii edasi, nagu minema peab. Usun, et kui tagasi tulen, on kõik sama rõõmsad ja terved ja veel rohkem kosunud. Minu äraolek ei tohiks ju mingiks takistuseks olla edukaks tööks.

Kui ma vahel siit koolimejast mööda lähen, siis tuleb meelde üks võrdluspilt: see kool on nagu üks sipelgapesa. Alati on siin elu ja liikumine, joostakse treppidest üles ja alla. Igaüks teist on selles suures peres üks sipelgas. (Neer.) Mark Twain ütleb ühes oma kirjutises, et sipelgad on härmiselt rumalad loomad, kuid samas toonitab ta nende hoolsust ja usinust. Seda viimast on neiski "sipelgates" siin suures peres, lisaks sellele on nad veel targad ja teadlikud igas oma toimingus ja ettevõttes.

Niisiis, mu armsad "sipelgad (naer), elage hästi, jookske ja ronige nii palju kui võite, sest see sünnib kõik teadlikult ja kindla eesmärgiga. Olen tänulik teile ilusa õhtu eest ja surun sellepärast teie vanema kätt."

Laulsime veel ühiselt "Aeg kaob kiirelt, ligemale liigub, meil kõigil lahkumise tund..."

Missos, detsember 1965.

Märkus: Sellest reisisist on J. Käis avaldanud artikli "Õppe- ja kasvatustöö korraldusest Šveitsi rahvakoolides" ("Kasvatus" 1929 nr. 2) ja rida reisikirju ajalehes "Võru Teetaja" 1928 ja 1929.a.

Ferdinand Eisen

Eesti NSV teeneline õpetaja

Suur mure

See oli 1930. aasta kevadel, kui saime teate, et meie kool - Võru Õpetajate Seminar - ikkagi suletakse. Murelikult segaste tunnetega liikusime meie, õpilased, oma kehva Üürikorteri ja kooli vahet, harjumatult vaikseks jäi vahetundidel klassitubades ja õueski. Kõndisime rühmiti, paariti, üksi, pea täis kibedust, pettumust, nõutustki. Suurte raskustega ja suurte lootustega olime siia kooli jõudnud, vaesed poisid, nagu me enamuses olime, kehvalt riides ja kehvael toidul, kuid hinges kange tahtmine kooliharidust saada. Aga nüüd oli seegi võimalus läbi löigatud. Mäletan seda murelikku pikka jalgsi kojukõmpimist viimasel koolipäeval, väike komps oma asjade ja vihikutega käeotsas, lahkumisel öeldud sõnad kumisemas peas. Südamel oli painav mure, kuidas isale-emale silma vaadata, kes olid minu linna koolisäatmisega nii palju vaeva näinud ja kes minust muidugi ka tulevikus tuge lootsid. Ventisime eeglaselt kahekesi koos kooli- ja klassivennaga - Nursi-Rõuge meenteed mööda; mul oli 14, temal 17 kilomeetrit käia. Juttugi oli vähe. Korreks istusime metsaservel ja seegi tundus hingele raske.

Kodus võtsid mind isa-ema vaikides vastu. Minu kooli sulgemise kumu oli juba mõnda aega heitnud valusat varju nende niigi murelikele päevadele. Neil oli mure minu katkilõigatud koolitee pärast, minul oli raske ka nende mure pärast. Märkasin ema pisaraid pühkimas. Ainus, kes kogu südamest rõõmustas mind nähes, oli minu vana truu seltsiline - must, valge kaelaalusega koer, lihtne karjakrents. Tema ei endnud mulle oma karglemisega rahu.

Järgnesid valuliselt vaiksed päevad kodus. Tuli harjutada end mõttega, et maatamehe poja saatus olgu tema isa saatus. Katse sellest välja murda ei läinud korda. Taluperemeeste nägudel arvasin lugeda üleolevat irvet; nende irvet kartis ema eriti. Juba siis, kui mind Rõugesse Assori "kihelkonnakooli" saadeti, said vanemad suurperemeeste irvet tunda. Karjas, mis oli ikka minu amet suvel olnud, ei istunud enam hästi ei "sporditegemine" ega edenenu lügemine. Perekonnas ka justkui hoiduti sellest murest rääkimast.

Nädala peari pärast, kui koolivendadega kokku saime - see sündis harilikult Rõuge kiriku juures, kus ikka meie kokkusaamised toimusid - hakkas läbi imbuma kuuldusi, et osa meie suletud seminari õpilasi kavatses õppimist jätkata, kes Tartus, kes Rakveres, kes Haapsalus. See kuulds tegi meeleolu ärevaks, pani mõtted liikuma. Kaugel kodust olid need linnad. Siingi oli kõhutühjus sageli saatjaks kooliteel... Kui siiski katsuks...

Ühel palavil suvepäeval võtsin jälle tee linna jalge alla, tee, mida keks sügist-talve-kevadet oli küll jela vantsitud, leivapäts ja piimamannerg käe otsas. Kuum oli, parmud piinasid metsa vahel, kus istusin jalgu puhkama. Mõtted uitasid pees, vaidlesid üksteisega, ajasid üksteist taga. Koju jäi murelik ema minu eest karjaseks, millist ametit ma olin juba kaheksandat suve pidamas.

Oma suletud kooli tühja majja sisenedes oli kuidagi kõrge tunne. Majas olid uued lõhnad, midagi mahajäetuse järele lõhnavat. Kantseleis kohtasin ühte endist õpetajat, kes täitis kooli asjaajamise likvideerimisel direktori kohuseid. Kuidagi vaikides ja mõtlikult kuulas ta minu pärimised ja soovid õppimise jätkamise kohta ära ning seletas siis, et õppimist võib tõesti jätkata kas Tartu, Rakvere või Läänemaa seminaris, milleks tuleb kohe dokumendid sinna saata. Samas tegin ära kirja oma klassitunnistusest, mille ta ka samas tõestas, ja kohe posti.

Koju läksin kindlameel ja kiiremel sammul. Ei olnud läbemist istuda ega ringi vaadata.

Kodus elges murelik erupidamine. Juba Võrus oli minu koolitamine raske; riides olin viletsasti, ilma talvemantlita, ilma võimlemissussideta, ilma hädavajalike õpikuteta. Söögiks oli ainult kord nädalas järele toodud kilumennergu täis piima ja pütsike leiba, suhkrut ostsin ka. Perenaine keetis teevett. See oli kõik - nii kaks õppeaastat. Ennegi oli juba Rõuge koolis samasuguse napi toiduga elatud. Aga siiski - iga nädal võidi midagi järele tuua, võis kodus ise järel käia. Aga Tartu, Rakvere, Haapsalu? Rahe järele saatmiseks polnud kuskilt võtta. Aastaid hiljem kuulsin emalt, kuis isa oli mitmelt poolt, kaugemate sugulaste juurest abi palunud (lähemaid sugulasi ei olnudki meil õieti, ja needki olid vaesed, maata rahvas), kuid tulnud alati tühjalt tagasi.

Nõu pidades koolivendadega, kellel samasugune plaan pees mõl-kus, valisime uueks kooliks Läänemaa Õpetajate Seminari. See oli kõige kaugemal, see asus mere ääres, mida me kõik väga näha igatsesime, sinna tuli sõita Tallinna kaudu, seega võimalus ka Tallinat näha. Lootus oli stipendiumile, mida teatavasti maksti seminari õpilastele, kellel oli esitada valdavalitsusest välja antud tõend, et vanemad on majanduslikult kehvad. Kuid toidu eest tuli maksta. Voodipesu pidi endal olema. Mantlit mul ikkagi ei olnud. Nii sõitsin 1930. a. verasügisel välja - justkui pea ees tundmatusse võrendikku hüpetes, mida karjepoisina sai Aio jões küll tehtud.

Teravalt on mällu süübanud seekordne lahkumine kodust (mis kodu see õieti oli - ajutine peavari kaheks aastaks teise perekatuse all ja maadel, kuid siiski oli see siis kodu).

Isa rakendas hobust venkri ette. Kandsin oma kompsud - voodi-

kott, tekk, linad, riietenatukese ja leivakoti vankrisse. Meie peres ei jäetud lahkumistel, mis ei olnudki kunagi olnud lahkumised pikemaks ajaks, hüvasti kedagi emmates, isegi mitte kätt-pidi jumalaga jätmist justkui häbeneti. Seekord võtsin ema õlgade ümbert kinni. Ema nuuksus, pühkis pisaraid, minu truud karjakaaslane must valge kaelamaniskiga koer niuksus, hüppab mulle rinda, püüab oma keelega mu nägu üle liipsida. Ta oli mind varemgi kodunt kooliteele saatnud, kuid nüüd taipas isegi tema seekordse lahkumise tõsidust. Mitu korda vaatasin juba liikuvast vankrist tagasi - paistis ema kühmuvajunud kuju rehealuse värava ees, koer kõrval. Silm ei seletanud hästi nende nägusid - kas oli hämarus või silmad veekalkvel. Kuid see jäi igavesti meelde.

Isaga sõitsime vaikides. Igaüks mõtles oma mõtteid, või küll ühiseid mõtteid, aga oma muredega värvitud.

Raudteejaamas kohtasin juba teisigi kooli- ja sõidukaaslasi. Üks koolivend, tuntud lõõpija meie hulgas, lõi kohe oma lõõbiga tuju teiseks. Toetusime teineteise najale justkui.

Rong tuli ette - isa aitas pambud vaguni trepi ette tuua. Viimane hüvastijätt videvikku kalduvas hilissuve päevas. Vist jäi käsi isale andmeta, seda häbenesin teiste ees. Isa ehk ei oodanudki seda.

Liikuvalt rongilt nägin veel isa nukrat, kühmu tõmbunud kuju perroonil seisvat - ja see jäi kauaks meelde.

Leonhard Hallop^x

Pedagoogika ajaloo eksamil

Olles Läänemaa seminari õppenõukogu poolt Karl Marxi hommiku korraldamise pärast õpetajaametist pidamise õigusest ilma jäetud, tõusis minu ette pärast sõjaväeteenistuse läbitegemist ikka teravamalt küsimus, mis saab edasi, millega hakata edaspidi leiba teenima?

Nigol Andreseni soovitusel sain ajutiselt tööd Eesti Laste-õprade Ühingu Kopli mängumurul kasvatajana. See oli 1932. aasta suvel juunikuust augustikuuni.

Aga mis saab edasi? See küsimus tõusis jälle esile, nõudis asjalikku vastust.

Esielgu ei leidnud paremat lahendust, kui et mul õnnestus saada tööd hädeabitöödel, mida Eesti kodanlik valitsus tööpuuduse leevendamiseks talvekuudel korraldas. Minu tööks oli nende töötute olukorra kontrollimine kohapeal, kes olid Tallinna linna Hooldekandekeskonnale abisaamise palve esitanud.

Muidugi oli see väga kurb töö: kirjeldada kuude kaupa tööpuuduse all kannatajate majanduslikku seisukorda, kus vaesus igast nurgast vastu vahtis.

Mõne kuu pärast, vastu 1933. aasta kevadet lõppes ka hädeabitöö ära. Mis saab edasi? see küsimus nõudis taas asjalikku vastust.

^x L. Hallop õppis Võru Õpetajate Seminaris aastail 1925-1930. Seminari sulgemise järel siirdus ta Läänemaa Õpetajate Seminaris, kus õppis 1930/31. õppeaastal.

Nigol Andreseni soovitusel andsin mina ja Isamaasõjas kangelasena langenud Rudolf Prääts, kes me olime õpetajaametis pidamise õigusest ilma jäetud, tolleaegse haridusministri, keskerakondlase Kuke nimele palvekirja sisse, et meil lubataks õiendada eksTERNINA algkooliõpetaja kutseeks Tallinna Pedagoogiumi juures.

Kuigi sellekohased palved andsime Haridusministeeriumi sisse juba 1933. a. veebruarikuus, saabus jaatav vastus alles aprillikuu lõpus.

Miks nii hilja? Aga sellepärast, et siis, olles teadmatuses, ei hakka me kadunud Rudolf Präätsiga õigel ajal eksameiks ettevalmistusi tegema, ja kukume eksameil läbi.

Et see arvamus polnud just tuulest võetud, seda kinnitas Nigol Andreseni hoiatus, et pedagoogiumi direktor on saanud Haridusministeeriumilt juhtnööri kukutada Hallop ja Prääts eksameil läbi.

Kui see teade oleks saabunud meile kümme päevagi enne eksameid, oleksime suutnud veel üht-teist teadmiste osas täiendada, aga nüüd, viimasel minutil, polnud ka parima tehtmise korral enam midagi võimalik korda saata.

Jäime lootma oma varasematele, Võru ja Läänemaa seminaris omandatud teadmistele. Jäime lootma eksamiõnnele.

Mis minusse puutub, siis vähemalt ühel eksamil naeratas mulle ka eksamiõnn. See oli nimelt pedagoogika ajaloo eksamil.

Olles eksamilaue taga istet võtnud, esitas üks eksamikomisjoni liikmeist, Tallinna koolinõunik Brüller vaevumärgatava muigega mulle järgmise küsimuse:

"Hallop, kas te võite meile öelda, kuidas kõlab Rousseau' "Emile'i" esimene lause saksa keeles!"

Ilma et mul hetkegi oleks tarvis mõtlemiseks, vuristasin ma ühe hingetõmbega:

"Alles ist gut, wie es aus den Händen des Urhebers eller Dinge

bervorgeht; alles entartet unter den Händen des Menschen."

Eksamikomisjon, minu täpsest ja kiirest vestusest nähtavasti ülletatud, pidas minu ainset vastust kogu pedagoogika ajaloo eksami jaoks küllaldaseks, ja rohkem sel eksamil minult ei küsitudki.

Muidugi, kui taolisi küsimusi oleks mulle rohkem esitatud, oleksin võinud ka eksamil läbi kukkuda.

Säärase küsimusega taheti eksaminandi, kes oli isamaalisel hommikul Karl Marxist kõnelnud, läbi kukutada. Kuid see number ei õnnestunud sedapuhku: ma lipsasin mulle pandud silmusest läbi.

Tallinnas, oktoober 1967.

Marta Keru

Meenutusi kodumajapidamise tundidest
Võru Õpetajate Seminaris 1928.-1930. a.

Lõpetasin 1926. a. kevadel Tallinna Naiskutsekooli kodumajapidamise osakonna. Meie kursus koosnes gümnaasiumi lõpetanud tütarlastest, kellele anti kodumajapidamise õpetaja kutse.

Kodumajapidamise õpetajatest oli kodanlikus Eestis tol ajal suur puudus, sest aveti mitu kodumajapidamiskooli. Peale gümnaasiumide olid kodumajapidamise tunnid ka algkoolide juurde loodavates nn. täiendusklassides.

Kõigile meile olid ette nähtud kindlad kohad. Esialgse kava järgi oli mind määratud Viljandimaale Abja gümnaasiumi, kuid hiljem tehti lõpetajate kohtadele määramisel mitmeid muudatusi.

Võrus oli naisselts "Võruhõimu" avanud naiskutsekooli, mille kodumajapidamise klassi võeti gümnaasiumi lõpetanud tütarlapsi, et hakata neid ette valmistama kodumajapidamise õpetajateks Võrumaa koolidele. Erialaõpetaja saamiseks oli Võru naisseltsi juhatuse pöördunud Tallinna Naiskutsekooli kodumajapidamise osakonna juhataja Hilda Ottensoni poole. Viimane tegi minule ettepaneku asuda Võrru vakantsele kohale. Hilda Ottenson oli ise, pärast Rootsist naasmist (kus lõpetas kõrgema kodumajapidamise kooli), olnud lühikest aega Võrus õpetajaks ja tal oli sealsetest inimestest palju häid mälestusi.

Kaalusin tükk aega ja otsustasin Võru kasuks. Küllap tegin selle otsuse Kreutzwaldi pärast, kelle muinasjutte ja Kalevipoja lugusid armestasin juba lapsepõlvest alates.

Mu esimene Võrru saabumise päev oligi seotud Kreutzwaldiga. Nimelt oli enne mind Võru Naiskutsekoolis lühikest aega kodumaja-

pidamise õpetajana töötanud õpetaja Oebius (pärit Pärnumaa Audru kiriku pastoraadist). Ta elas preili Eschholtzi majas, mis asus otse Kreutzwaldi maja vastas. Mul oli pikem jutueajamine prl. Eschholtziga, kellel varem oli olnud laenuraamatukogu. See oli väga intelligentne, hallipäine daam, kes kõneles mitmeid lugusid Kreutzwaldist, keda ta noorena olevat hästi tundnud ja temaga sageli Võru kalmistule jalutuskäike teinud. Hiljem kuulsin, et see 80aastane noorehingeline daam olevat veel hilissügiseni Võru järves supelnud, ka mõnuga piipu popsutanud.

Läksin samal päeval ka Võru parki, kus Kreutzwaldi ausera oli veel katte all. Samba juures askeldas kujur Adamson. Mäletan hästi ka seda ilusat sügispuhapäeva, mil Kreutzwaldi ausera avati ja kus oli korraga palju Võru rahvast koos. Täis Kreutzwaldi imelist mõju algaski mu koolitöö Võrus.

Õpetajana oli töö algul väga pingeline ja vastutusrikas, sest uues koolis tuli alustada mittemillestki. Tuli muretseda inventar, õppevahendid, koostada õppekavad. Õpilased olid minuga peaaegu ühevanused, kõik lõpetanud gümnaasiumi. Peale Võrumaa oli tüdrukuid kooli tulnud ka Tartu- ja Valgamaalt, 3 koguni Väike-Maarjast. Mul oli õpilastega väga südamelik kontakt, töö laabus hästi ning mu õpilased sooritasid kahe aasta pärast kodumajapidamise õpetajatele korraldatud eksamid Tallinnas. Tööle asusid nad õpetajateks, enamikus Võrumaale, mõni ka väljaspool seda.

Võru naisseltsi juhatuses töötas tol ajal palju sealseid energilisi naisi, nende hulgas ka tolleaegne Võru Õpetajate Seminari õpetaja Anette Budkovsky. Kord pärast naisseltsi juhatuse koosolekut ütles ta mulle: "Küll meie seminarile oleks teiesarnast õpetajat vaja." Kuid see jutt jäi sinnapaika.

Et Võru oli tol ajal väikelinn, olid peagi sealsed inimesed, vähemalt välimuse järgi, mulle tuttavad. Võru õpetajaid nägin ja

õppisin neist mõnda tundma juba esimesel sügisel seal korreldatud õpetajate üldkoosolekul. Oma vaimukuse ja meeldiva olekuga jäid neist mitmed mulle meelde, keda hiljem ka lähemalt tundma õppisin. Nende hulgas oli mitu kohalikku õpetajat Võru seminarist.

Tollal oli Võru Õpetajate Seminar oma arengu kulminatsioonis. Seda kooli tunti tema uudse õppeviisi poolest nii kodumaal kui ka väljaspool Eestit. Seminari õpetajad käisid õppereisidel välismaal (Inglismaal, Sveitsis, Saksamaal, Soomes jm.). Ka Võru seminaris käidi kogemusi saamas nii kodu- kui välismaalt. Peatselt tundsin ka selle kooli energilist direktorit J. Käisi, algul küll välimuse järgi, isiklikult veel mitte.

Järsku sain direktor Käisilt kirjaliku kutse ilmuda tema vastuvõtule. Olin sellest üllatatud. Mõtlesin, et küllap dir. Käsil on mulle, verinoorele õpetajale, midagi naiskutsekooli tööst ette heita. Meil koolis õppis ka üks direktor Käisi sugulane, arvasin, et ehk tema midagi arvustevalt minust rääkis. Läksin ootusärevil dir. Käisi kabinetti. Seal selgus, et direktor palub mind oma seminari tütarlastele kodumajapidamise tunde andma. Olin selle ettepanekuga kohe nõus. Arutasime vaid tundide arvu ja nende ajalist läbiviimist. Ära minnes poetasin lause: "Kardan, et ma ei oska nii moodsas koolis õiget metoodikat teha." Selle peale vastas direktor Käis: "Ärge seäa kartke. Tunnen, et olete loodud õpetajaks." Nende sõnadega surus ta mu kätt ja seatis ukseni. Need direktor Käisi julgustavad sõnad on mul kogu elu kõrvus kõlanud ning pikksadel õpetajaks oleku aegadel jõudu andnud.

Nii saigi minust 1928. aastal Võru Õpetajate Seminari tütarlaste kodumajapidamise tunniandja. Tunnid olid ette nähtud eelviimase ja viimase klassi tüdrukutele. Mõlemas klassis oli neid tunde kord nädalas à 4 tundi. Teoreetilised tunnid toimusid klassis, praktiline osa aga direktori köögis ja söögitoas. A. Budkovs-

ky lahel kasab il lubati meil kasutada kōiki direktori keedu- ja lauanõusid ning meile olid avatud kōik panipaigad nii korteris kui keldris. Minu ettepanekul täiendati vaid vähesel määral köögiinventari. Köök ja eriti pliitidipind oli rohkearvulise tüdrukutepere jaoks imekitsas. Enne praktilist tööd tõstisime ajutiselt kööki laua, millel märgiti tööks vajalikke juhiseid ja retsepte. Praktilised tunnid olid paigutatud päeva lõputundideks. Töötingimused olid küll väga kitsad, kuid piiratud olude kiuste kulges töö hoogsalt ja rõõmsatujuliselt; seginat, naerukihinat, kloppimist, vahustamist, garneerimist jm. olid kōik kohad täis. Mõni tüdruk kooris kartuleid või õunu koridoris, mõni segas taigent sooja ilmaga koguni õues. Prae- ja küpsutamislõhnad meelitasid köögi lähedusse ka meesperet ja oma klassi poisid piidlesid küll köögi akna all, küll keldri ukse juures, et ehk poetuks ka nende suhu mõni maiuspala. Küllap tüdrukud neid selles suhtes ei unustanudki. Alles hiljem, paljude aastate pärast seletasid tüdrukud naerusui, kuidas nad olid direktori kapist ja keldrist leidnud mitmesuguseid suupisteid, küpsiseid, kompvekke, õunu ja kuidas need hõrgutised olid kergemeelselt läinud kōige liha teed. Aga kunagi ei tulnud sellest pahandust, sest direktoril oli tööpäev täidetud tähtsamate ülesannetega. Rohkem võis see olukord meelehärmi tekitada ermsale koolitädile, sest tema hoolitses peale kooli üldise puhtuse ka direktori majapidamise ja toiduvalmistamise eest. Aga tema oma delikaatsuses ja südameheaduses ei näinud seda kōike märkavatki.

Oli ette nähtud igal praktikapäeval kas hommikueine, lõuna- või õhtusöögi valmistamine. Nende maitsmiseks katsime alati direktori söögituppa pika laua. Lauas istudes harjutasid tütarlapsed toitade serveerimist. Õppisime sellejuures ka lauakombeid. Lauapesu ja -nõud saime kōik direktori puhvetikapist. Selline istumine võttis teadagi rohkem aega, kuid rekendasin seda meetodit siiski

lauskommete omandamiseks. Toitude meitsmisel olid alati meie külalisteks direktor Käs ja õpetaja Budkovsky.

1930. a. kevadel sai teatavaks seminari sulgemine. On mees viimane selle kooli kevadine aktus, mis oli täis ärevust, saginat ja pisaraid. Õpetajad arutasid, kuhu keegi elama ja töötama asub. Õpilased muretsesid, kuhu edasi õppima minna. Kantseleis ja majandussfääris tehti inventuure ja arvestuste kokkuvõtteid. Kõige selle äreva sagina seas säilitas direktor Käs haruldaselt tasakaaluka olemise, kuigi katkes talle nii südamelähedane elutöö.

Kuigi läks laiali see nii kodune ja mulle armas Võru Õpetajate Seminari pere, ei katkenud mul side selle kooli õpetajate ja õpilastega. Isiklikult jäin edasi töötama Võru naiskutsekooli.

Kui 1934. a. suvel tähistati Võru linna 150. aasta juubelit, pöörati erilist tähelepanu endise seminari Valgele Majale, mis oli olnud uue linna esimene maja.

Kuigi Võru Õpetajate Seminar on ammu lõpetanud oma töö, on säilinud selle pere tugev ühtekuuluvustunne. Pole unustatud üks-teist, ükskõik millisel kohal keegi töötab, kas ta elab kodumaal või kaugel võõrsil. Peetakse üksteisega sidet kirja teel, kohtutakse kohvikus, tähistatakse juubelisünnipäevi, saadetakse oma pere liikmeid viimsele teekonnale. Küllap see side on sellepärast eriti tugev, et peale seminarilt saadud ühtehoidmisegeenide on saatus meie perele kinkinud palju aktiivseid seminari patriootlikke isiksusi, nagu Karl Laane, Ferdinand Eisen, Valter Horm, Osvald Kall, Albert Ivask, Ruut Liiv, Samuel Onno ja palju, palju teisi.

Tallinnas, 1979.

Paganamaa mehe pajatusiRõuge koolis

Minnes Rõuge kooli, kogunevad siinsed õpilased minu kui uustulnuka ümber. "Kust sina tuled?" oli nende esimene küsimus. "Paganamaalt," vastasin julgelt. "Siis oled sina ka paganeid näinud, või oledki ise pagan," ütles neist kõige pikem. Ta sobras sõrmedega minu juustes, otsides sealt pagana sarvi.

"Teie olete siin Rõuge kiriku külje all. Kindlasti olete inglaid näinud, või oletegi viimaks inglid?" vastasin ma ja laapsin käega üle ta selja nagu otsiksin sealt inglil tiibu.

Suur võõrastemaja

Saabudes 1926. aasta kevadel Paganamaalt Võrru seminari sisseastumise eksamitele, otsisin linnas öömaja. Seda mitte leidnud, valisin endale ööbimiskohaks linna serval oleva mätastega heinamaa. Mätastel kasvas kõrge rohi, mätaste vahel olid jäneste käiguteed. Nendesse vahedesse heitsingi magama. Pea panin mättale - rohi sai padjaks.

Terve heinamaa oli nagu suur võõrastemaja. Kuskil puhkas siin veel jännes. Rohutirts, vihmauss ning sääsk leidsid siin endale aseme. Miks ei võinud siis minagi heinamaal puhata?

Seal, lageda taeva all, ma alles mõistsin, kui võrratu magamistuba mul oli. Siia on miljoneid aastaid paistnud kuu ja tähed. "Palun, kuu ja tähed, jutustage täna öösel mulle unes kõigest sellest, Homme enam ei saa. Homme lahutab meid too lagi."

Tahaksin magada raamatukogus, surnuaial ja Kirumpää lossiva-

remeis, et unes näha kõike möödunut.

"Heed haldjad öelge, kas tulevikus kostab siin ikka Tamula lainete kohin?" Haldjad vaikivad. Nad ei ütle, et siia kostab kord Võru Gaasianalüsaatorite tehase masinate müra.

Õpetaja Budkovsky

Võru seminaris oli matemaatikaõpetaja Budkovsky. Eesti keelt ta puhtalt ei rääkinud, Sellest siis tuli, et meie, õpilased, teda mõnikord ei mõistnud.

Matemaatika tunnis oli vaja logaritmide tabelit. Ainuke, raamatukogust laenatud tabel jäi väheseks enam kui kolmekümnele õpilasele. Õpetaja käskis meil neid poest osta. Selle ostmisega venitasime senikaua, kuni Budkovsky ostis meile kõikidele tolle raamatukese.

Ühel hommikul klassi tulles oli tal portfell pungil täis logaritmide tabeleid. Ta jagas need meile välja. Meie lehitsesime uut raamatukest. Õpetaja Budkovsky muheles. Ta lausus: "NUUD olete varastatud tabelitega." Õpilane Oss ütles selle peale: "Õpetaja, siis anname need küll kohe tagasi."

Õpilase korter

Seminaripere elas rändlindude moodi. Ainult aastajad olid ära vahetatud. Tulime linna sügisel ja lahkusime kevadel.

Sügisel jooksisime linnas ringi ja otsisime aknaruutu, millele oli kleebitud valge pabeririba. See oli korteripakkumise tunnuseks. Ei olnud mingit sisse- ega väljakirjutamist - nagu rändlindudelgi.

Esimese talve elasid klassivend Leoga perekond Säge tagatoas. Korteri peremees käis õhtuti kinos klaverit mängimas. Oli veel

tummfilmide aeg. Öösel koju tulles oli ta nokastanud. Siis järgnes eestois alati kahe tegelasega "helifilm". Lõpuks katkes seegi "filmilint". Algas hiirte saatemuusika unenägudele.

Vahetunnil

Lai trepp viis koolimaja teisele korrusele. Trepi astmetesse olid kulunud lohud. Püüdsin astuda alati lohu põhja.

Trepi käsipuu oli poiste allasõidu "liftiks". Väiksemad poisid lasksid käsipuul kõhuli alla. See pühkis kuuenööbid nagu luusga eest ära.

All, trepi otsa lähedal, oli pikk koridor. Koridori ühes otsas võis kisada ja mürada. Teises otsas ei võinud. Seal oli direktori toa uks.

Inspektor

Seminari inspektor oli Seidelberg. Et ta õpetas meile saksa keelt, siis panime talle hüüdnimeks saksa muinasjutust kuulnud "Hexe Kau-Kau". Ühe vahetunni jooksul suutis ta tõesti nōia kombel läbi joosta mõlemad koolimajad.

Koolimaja õuepoolse ukse kohal oli aken. Leptuumāngu ajal viskasin kaika jooksupelt üle õla tagasi. Kaigas lendas aknasse. Kohe tuli inspektor jaole. Vihahoos ütles ta "r" tähte põristades: "Rrebenegu või närrvid, aga korrd peab olema. Mis korrd see on, kui üks karrjub korridorris nagu põrrgus, teine prrojekteerrib pirrne, kolmas lõhub akna rruute ja neljas pillub korridorris Jahu mütsti."

Inglise keele tunnis

Oli inglise keele tund. Õpetaja Hanna Kaan valdas inglise keelt hästi, eesti keele oskus aga ei olnud küllaldane.

Täna tahtis õpetaja teada saada, kuidas kutsutakse eesti keeles ["]see last. Osveld oli kõige hakkajam. Ta astus tahvli juurde ja kirjutas: "Põrsas - põrssad." Õpetaja kirjutas samad sõnad oma märkmikku. Meie üllatuseks palus Oss endale hindeks panna "5". Õpetaja Kaan ei rahuldanud Ossi palvet, öeldes, et siin ei olnud ainsetki ingliskeelset sõna.

Õpetaja Hanna Kaan täiendas oma eesti keele oskust järgmiseski tunnis. Ta küsis meilt: "Kuidas nimetatakse eesti keeles Kristuse õpilasi, neid, kes tema järel käisid. Alleks Vallner hõiskas: "Järglased." Õpetaja ei kuulnud vist täielikult Alleksi ütlemist. Ta lausus: "Ei, kärblased need küll ei olnud."

Arutelul selgus, et otsitav sõna oli - jüngrid.

Juhani kuub

Juhan tuli sügisel kooli vana kuuega, ent ühel päeval ilmus ta äkki uue kuuega. Meile, klassikaaslastele, tundus kuub pikevõitu olevat. Jooksime Juhani ümber kokku ja karjusime, et ärgu jopega klassi tulgu! Pangu jopp riidehoidu ära!

Mida kauem Juhanit õrritasime, seda vihasemaks ta läks.

Järgmisel hommikul märkasime, et Juhani kuub oli lühemaks tehtud. Jälle karglesime Juhani ümber ja hõiskasime: "Vaadake, täna tuleb Juhan kooli vestiga!"

Püüdsime Juhani kuube "parajeks" teha, sikutades kuueäärt allapoole.

Täna sai Juhan topeltvihaseks.

Tuulekannel

1925. aasta kevadel tõi direktor Joh. Käis tammeistikuid kooli. Koos õpilastega istutati need seminari aeda. Tammed on nüüd suureks kasvanud. Tuul mängib tammede okstel kiidulaulu oma istutajatele.

Iga kahe aasta järel tulevad hallipäised seminaristid Valgesse Majja tuulekandle mühisevat laulu kuulama!

Mõni aasta tagasi saagisin tammedelt mõned kuivenud oksad. Iga seminariperelane sai neist meisterdatud mälestuskettakese kaelas kandmiseks.

Ühe mälestusketta pani Ruut Liiv kadunud Felix Toode puusärki padja alla. F. Toode oli üks tammede istutajaid.

Need "J. Käisi tammed" endise Võru Õpetajate Seminari õuel vääricksid looduskaitse alla võtmist.

Kaks direktorit

1930. aasta kevad oli Võru Õpetajate Seminari sulgemise kevad. Meie, õpilased, olime nõutud.

Läksin direktor Johannes Käisi juurde. Ütlesin: "Kooli sulgemise tõttu pean oma haridustee pooleli jätma, sest mu majanduslik olukord on kehv." Direktor Käis ütles: "Noorusaeg on õppimise aeg. Minge Rakvere Seminari! Ma annan Teile kirja kaasa. Teile määratakse stipendium."

Rakveres uletasin Joh. Käisi kirja direktor Voldemar Raamile. Ta luges seda kaua. Mõttes võrdlesin vana ja uut direktorit. Käis oli elavaloomuline, liikuv inimene. Direktor Raam seisis paigal nagu raidkuju. Tema jalad ja käed olid täpses vertikaalasendis. Isegi ta madal vagu põskedel jooksis täpselt ülevalt alla.

Kirja lugemise lõpetanud, vastas direktor mind tähelepanelikult. Tema röntgenipilgud puurisid mind peelaest jalatallani läbi. Olin nagu pihiisa ees. Siis küsis ta vaikse häälega: "Kas tahate õppida?" - "Tahan," vastasin ma veelgi vaiksemalt. Sellega lõppes meie neljasõnaline jutt. Sain stipendiumi.

Võrus, 1986.

Toimetajalt: Julius Ungrult ilmus 1987. aastal "Eesti Reametu" kirjastusel menukas noorsooraamat "Minu lapsepõlve Paganamaa" (112 lk.).

Eeva Niinivaara

Õppimisi ja õpetamisi

Minu õpetajategevus jaguneb nelja järku:

- I õpetaja Võru Õpetajate Seminaris (VÕS) 1928-1930 didaktilis-metoodilise seminari kaudu Tartu Ülikoolist. (Vt. artikkel "Nagu eilne päev...").
- II õpetaja Helsingi linna algkoolides 1936^X-1938-1949 3-aastase ametialase õppeasutuse, lütseumis hospiteerimise ja Heinola Õpetajate Seminari kaudu.
- III eesti keele ja kirjanduse lektor Helsingi Ülikoolis 1945-1969- (1971^{XX}) Tartu Ülikooli (1939) ja Helsingi ülikooli (1947) kaudu.
- IV lektor Kalliola rahvaülikoolis 1971 aastast tänaseni.

Õpetan 2 t. nädalas. Peale selle on iga kuu esimene esmaspäev nn. Eesti esmaspäev, mil endised õpilased kogunevad eesti keelt kõnelema, eestikeelseid omavahelisi ettekendeid pidama, laulma jne. Vahel saabub Eestist külalisi, enamasti kirjanikke.

^X 1936-1938 olin asetäitja algkooli täiendusklassides. Mõlemad suved veetsin algkooliõpilaste suvekodus kasvataja-õpetajana.

1938 sain kutseliseks õpetajaks.

1945-1949 olin ülikoolitöö tõttu algkoolitööst vabastatud. Kohta pidas, kuni sellest 1949. a. alguses loobusin, koolivalitsuse poolt määratud asetäitja.

^{XX} Konsistooriumi määrusega pidin veel 5 semestrit kirjanduse loenguid (2-4 t. nädalas).

1. Kahekümnel suvel õpetasin eesti keelt ja kirjandust kahes suvelikoolis: 17 aastat Jyväskylä ja 3 aastat Oulus à 6 nädalat igal suvel rohkele osavõtjaskonnale. Õpetus sisaldas keele algkursuse ja enamasti ka 10 kaksikundi kirjanduse loenguid. Kursus lõppes eksamitega. Jyväskylä toimus igal suvel Eesti õhtu või Eesti matinee rikkaliku eeskavaga.
2. Olen Helsingi ülikooli filoloogiamagistri kraadi (kolmes aines laudatur). Etnograafias jäi ülemastme eksam õiendamata prof. A. Hämäläise haigestumise ja surma tõttu 1949. aastal. Peale selle on mul veel kahe võõrkeele õpetamise kutse, hangitud 3-kuulistel intensiivkursustel suvevaheajal. Õnneks pole vajadust olnud kumbagi kompetentsi praktikas kasutada.
3. Üliõpilasaastail Tartus olin jõudumööda tegev noorsoo karskustöös ja noorsoo ajakirjanduses ("Vikerkaar", "Laste Rõõm", "Kevadik"). Sama jätkus osaliselt ka VÕS-s ja Helsingi algkoolides.
4. Olen alati olnud lauluhuviline ja viisialgetaja suve- ja rahvaulikoolides, samuti kaastegev laulukooride asutamisel. Mõned neist on tegevuse lõpetanud, mõnes lauldekse praegugi. Kõige kauemini laulsin kaasa Töölo kirikukooris Helsingis. Koori juhatasid prof. Taneli Kuusisto ja helilooja Ossi Eloka.

Kõik töökohad on minule olnud tähtsad, kõigis olin tegev kogu oma hinge- ja energiapanusega. Tööd oli alati eriti palju, õnneks olin ikka hea tervise juures. Ülikooli periood oli pikim, sellest on ka püsivamad mälestused nagu VÕS-päevist ja nüüd Kalliolast.

Kuid kas keel ja kirjandus on olnudki mu pärisosa? Õieti oli selleks kunstiajalugu. Selles aines olen õiendanud ülemastme eksamid (laudatur) ja olnud kaks aastat kunstiajaloo kateedri juures assistendiks. Doktoriväitekirja kavatsesin kirjutada hoopis etnograafia elal Eesti rahvapärasest ornamendikast prof. A. Hämäläise

juhendamisel.

Olgu kuidas oli, kuid mõned mu õpilased, olles ise vastutusrikastel kultuurialastel töökohtedel, on tunnistanud, et mu harastuste mitmekülgsus on olnud neile nende õppimise ajal kasuks. Võin siis lakata kahetsemast ja öelda koguni tänulikult, et ka mu osalistest ja pooleli jäänud õpingutest on olnud siiski milgil määral kasu, sest olen neid võinud oma võrdlemisi mitmekülgses õppetegevuses kasutada ja rakendada oma õpilaste hüvanguks.

Põhjus, miks ma nagu ei tahakski oma elu sellest küljest juustada, seisneb selles, et mul pole olnud n.-ö. suurt joont ja sihikindlust, teadlikult kindlat plaani. Näiteks ei kavatsenud ma kunagi õpetajaks hakatagi! Sain aga siiski õpetajaks ja olen enam kui viiskümmend aastat võinud nautida paljude õpilaspõlvkondade poolehoidu ja hellitavat kohtlemist. Ühtlasi pole ma veel nagu saanudki elada "oma elu", sest ikka on mõne teise käekäik ja kavatsused tundunud tähtsamatena: kodurahvas, õpilased, perekond, lapsed (siiski üksuses), lapselapsed, kes võib-olla alati ei soovigi minupoolset kaasaelamist. Alles tänavu on mulle selgunud, et mul on ju ka oma elu ja et see elu on olnud õige rikas kõigile kaotusile, ajutisele puudusele, puudujääkidele ja murrangutele vaatamata. Et see üldiselt päris paha maailm on minupoolsest servast elati olnud täis huvitavaid, häid või ka minu piskust abi vajavaid inimesi, keda kõiki mäletan heldimusega. Alles nüüd hakkab taipama, et inimesena võiksin ehk isegi olla huvitav ja kohtlemata on huvitav see kõik, mis minulegi on juhtunud kahe maa kodanikuna elatud sündmusriikaste aastate jooksul.

Olemine on praegugi mu silmade ees nagu lai seinatahvel, millele elu on kirjutanud ja kirjutab oma mõistatusi ja teese. Kiiretel tööeegadel olen rutates ja pisut hoolimatult kustutanud märja lapiga üht ja teist tehvlitelt. Aga kengesti tahaksin nüüd kas

või mõtteski naasta mõnesse neist klassidest ja õppesaalidest, kus olen õppinud ja õpetanud. Ja uurida neid elu tekste uuesti ja mõttega, endisest paremini süvenedes.

Ja tähelepanelikult jälgida elu jätkuvaid viiteid selles mu preeguses kõrvalises, kuid siiski elavas elu õppetöös, kus jätkuvalt õpin, õpetan ja olen.

Helsingis, juunikuul 1981.

Järeldõna. Tegantjärele meenub mulle, et noorusest alates olen pidevalt avaldanud Soome ajakirjanduses kirjutusi ja ülevaateid Eesti kultuurisündmustest, peamiselt kirjandusest ja kirjastikest. See harrastus algas minu õpetaja professor Peeter Põllu pika nekroloogiga septembris 1930 ja sulgus mälestuskirjutusega Marie Underi lahkumise puhul septembris 1980, seega kestis täpselt 50 aastat. Põorumiks on olnud "Helsingin Sanomat", "Uusi Suomi" ja "Suomen Sosiaalidemokraatti". Vahel on tellitud mõni artikkel ka maakonnalehtedesse, näiteks Kuopiosse, kus "Kalevipoeeg" ilmus (1861) ja loomulikult Jyväskylässe, kus Eesti harrastus elati on olnud elav. Ka mõned kasvatus- ja kerskuseväljaanded on soovinud ja saanud kaastööd. Esseid olen avaldanud Kirjanduse Uurijate ja Kalevala seltsi aasteraamatutes. Filoloogiaselaseid kirjutusi on avaldanud "Virittäjä". Viimane oli osa Ridala-uurimusest "Villem Ridalen folkloristiset balladit" (1981)^x. Rohkesti olen pidanud avalikke ettekandeid Eesti kirjandusest.

^x Minu käes on E. Niinivaara artiklite võrdlemisi täielik soomekeelne nimestik aastailt 1923-1986 (14 leheküljel 121 nime-tust). V. Horm.

Eespool unustasin mainida, et aastail 1957-1959 oli minul oma veerg "Soome Üliõpilaslehes", kus ma "Eeni" nime all võisin avaldada üliõpilasi huvitavaid ja eesti keele ja kirjanduse lektori-töö piire avardavaid ajakohaseid kultuurivesteid. Need on enemas-ti säilunud.

Unustasin sellegi, et aastail 1960-1972 olin eesti kirjanduse alal (ka mõned muud artiklid eesti kultuuriasutustest, seltsidest, muuseumidest jne.) suure entsüklopeedia kaastööline. Uusi Tieto-senakirja maht on 24 köidet + 2 täiendusköidet. Ülevaade Eesti kirjandusest hõlmab entsüklopeedias 7,5 veergu.

Lehitsedes hiljuti selle entsüklopeedia sisuregistrit (728 tihedalt trükitud 3-veerulist lehekülge) otse imestasin, kui võrd tihti paistis silma viide: vaata Eesti kirjandus. Seda lugedes tunnetasin, et eesti väikersahval on palju kirjanikke ja huvitav kirjandus.

Veel ühele teisele teatmeteosele - Tiedon värikäs maailma - olen kirjutanud Eesti kirjanduse ülevaate, kuigi mitte artikleid üksikute kirjanikkude kohta.

Ma kirjanduslooline "toodang" (loengute, ettekennete, kursuste konspektid) on aastate jooksul levinud paljundatult mitme tuhande üliõpilase kätte. Ma pole kunagi kindel olnud palja sõna tõhususes. Ikka olen püüdnud kuulajatele anda midagi konkreetset paberile märgituna. Neid andmeid võib asjaomane ise täiendada, muutudes niimoodi kaasaautoriks, ja õppida ning mäletada kõike paremini. Nii olen mõelnud saada lähema kontakti iga kuulajega.

Helsingis, augustikuul 1981.

VÕS-pere kokkutulekud

Võru Õpetajate Seminari iga oli lühike (1921-1930). Ometi jättis ta märgatavaid jälgi Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalukku. Ja seda eeskätt tänu silmepaistvalt andekale koolimehele Johannes Käisile (1885-1950).

Kui VÕS 1930. aastal reaktsoonilise haridusministri poolt suleti, asutati veel samal aastal Pedagoogiline Ühing "Võru Seminar", mille esimeheks oli J. Käis. Sidepidajaks ühingu liikmete vahel andis ühing välja bülletääni "Teated", mida aastail 1932-1940 ilmus kokku 70 numbrit. Ühingu väljaandel ilmus ka 1936. aastal ülevaateteos "Võru Õpetajateseminar. Tegevus ja uuenduspüüded".

Ühingu korraldusel peeti igal sügisel traditsiooniline VÕS-pere kokkutulek Võrus koos pedagoogilise konverentsiga. Üldse oli sõjaeelseid kokkutulekuid 11 (aastail 1930-1940). Ülevaated neist on avaldatud "Teedetes". Sõda katkestas kokkutulekud.

Sõjajärgseil aastail töötas J. Käis pingeliselt Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadis Nõukogude Eesti kooli rajamisel ja õppekirjanduse väljaandmisel. Elavnesid ja uuenesid sidemed VÕS-pere liikmete vahel. Mäletan, et paaril korral oli temaga juttu Tõnismäel ka VÕS-pere kokkutulekute uuestialustamisest. Mõningatel põhjustel - peamiselt tema "Valitud töödele" osaks saanud lahmiva kriitika ning tema pedagoogilise pärandi moonutamise tulemusena - jäid kavatsused tollal teostamata.

Pärast J. Käisi surma 1950. aastal ja progressiivse koolimehe maine teastamist meie pedagoogikateadlaste poolt kerkis taas päevakorda VÕS-pere kokkutulekute jätkamine. Esimene sõjajärgne kokkutulek sai teoks 1958. aastal Võrus.

VÕS-pere sõdejärgsed kokkutulekud

1. 1958. aasta 19. augustil Võrus. Väljasõit Põlvasse J. Käisi
hauale ja Taevaskotta.
2. 1961. aasta 13. ja 14. augustil Võrus. Väljasõit Põlvasse ja
Jaan Vahtra sünnikohta
Kaeru külla.
3. 1964. aasta 2. ja 3. augustil Võrus. Väljasõit Rõugesse ja
Paganemaale.
4. 1967. aasta 5. ja 6. augustil Võrus. Väljasõit Vastseliina.
5. 1970. aasta 1. ja 2. augustil Võrus ja Põlvas.
6. 1973. aasta 4. ja 5. augustil Võrus. Väljasõit Kanepisse ja
Jõksi järve äärde.
7. 1975. aasta 12. ja 13. juulil Võrus ja Põlvas.
8. 1977. aasta 6. ja 7. augustil Võrus. Väljasõit Põlvasse, Ros-
male ja Saarjärvele.
9. 1979. aasta 4. ja 5. augustil Võrus. Väljasõit Rõugesse, Muna-
mäele ja Petserisse.
10. 1981. aasta 30. ja 31. juulil Lahemaal (Loksal). Ekskursioonid
Lahemaa Rahv^{us}parkis.
11. 1983. aasta 6. augustil Võrus ja Rõuges.
12. 1985. aasta 24. juulil Võrus, Põlvas ja Tromsil.
13. ^kKokkutulek on kavas korraldada 1987. aasta augustikuus Tartus.
Võimalik, et see jääb ka viimaseks, arvesse võttes osalejate
kõrget iga ja hõrenenud arvu.

Kokkutulekud on enamikus olnud kahepäevased. Esimesel päeval on kuulatud ettekandeid, teisel päeval aga tehtud väljasõit J. Käisiga ja teise VÕS-pere liikmetega seotud paikadesse. Ettekan-
netes on käsitatud nõukogude kooli aktuaalseid küsimusi ja ana-
lüüsitud J. Käisi ning VÕS pedagoogilist pärandit. Ettekannetega

on esinenud F. Eisen (korduvalt), H. Liimets (k.), J. Eilart (k.), U. Siiman, J. Seilental, K. Preakli (k.), V. Horm (k.), K. Laane (k.), A. Vallner (k.), A. Tolk (k.), A. Ivask (k.), A. Pettai, R. Liiv, O. Kall, E. Tuuling, A. Udras jt. Ülevaate ettekannete temaatikast annavad kokkutulekute kutsed ja VÕS-pere "logiraamatud" (kokkutulekute käiku ei ole protokollitud).

1981., 1983. ja 1985. aasta kokkutulekud on toimunud Eesti Looduskaitse Seltsi ürituste sarjas seltsi esimehe esimese asetäitja Jean Eilarti aktiivsel kaasabil. Oli ju J. Käis ühtlasi meie looduskaitse pioneere.

Tallinnast kokkutulekuile sõitjatele on korraldatud K. Laane juhtimisel ühepäevaseid ekskursioone kultuuriloolistesse paikkondadesse. Ööbitud on Võrus, Põlvas, Väimeles, Liinamäel, Meegomäel, Loksal jm. Korduvalt on käidud Põlvas J. Käisi haual, tema sünnikodus Rosmal ja J. Käisi venna talus Tromsil, kus VÕS-perelasi alati on lehkelt vastu võetud.

Lisaks neile üldkokkutulekuile tuleks nimetada ka kohalikke kooskäimisi. Tallinnas ja Tallinna ümbruses elavad VÕS-perelased käivad alates 1969. aastest regulaarselt iga kuu esimesel pühapäeval koos kohvikus "Kadriorg". Kooskäimised on juurdunud ka Võrus ja Tartus. Neil kohvikupäevil tähistatakse VÕS-perelaste juubeleid ja mälestatakse lahkunuid. Sellest kõigest annavad hea ülevaate VÕS-pere "logiraamatud". Tallinlastel on neid arvult kolm ja nad sisaldavad ka rohkesti fotosid. Kuid neid leidub ka mujal, näiteks Võrus A. Ivaskil jt. On koostatud ka mahukaid fotoalbumeid (K. Laane, V. Horm, A. Ivask jt.).

Üldse on VÕS-peres tänapäevani säilinud tihedad sidemed ja tugev kokkukuulumise tunne.

Tallinnas, maikuu 1987.

Sisukord

1. <u>Alleks Vallner</u> . Võru Õpetajate Seminaris	Lk.	3
2. <u>Valter Horm</u> . Valge Maja	"	7
3. <u>Eeva Niinivaara</u> . Nagu eilne päev	"	41
4. <u>Karl Laene</u> . Autobiograafilisi ülestähendusi	"	50
5. <u>Eet Aarne</u> . Mälestusi seminaripäevilt	"	59
6. <u>Felix Toode</u> . Mälestusi koolipõlvest	"	65
7. <u>Aksel Pallits</u> . Ajalooõpetaja Paul Truusmann	"	72
8. <u>Alfred Hollo</u> . Mälestuskild Johannes Käisist	"	83
9. <u>Ferdinand Eisen</u> . Suur mure	"	85
10. <u>Leonhard Hallop</u> . Pedagoogika ajaloo eksemil	"	89
11. <u>Marta Karu</u> . Meenutusi kodumajapidamise tundidest Võru Õpetajate Seminaris 1928.-1930. a.	"	92
12. <u>Julius Ungru</u> . Paganemaa mehe pajatusi	"	97
13. <u>Eeva Niinivaara</u> . Õppimisi ja õpetamisi		103
14. <u>Valter Horm</u> . VÕS-pere kokkutulekud		108